

MISCELLANEA MEDIAEVALIA JUGOSLAVICA

I

SLOVENICA

„MARCA VINEDORUM” I „WINIDORUM MARCA”

1.

Postojanje t. zv. „marca Vinedorum” ili „Slovansko krajino”¹⁾ u 7. stoljeću je historijski sasma neprihvatljiva postavka²⁾.

To će uostalom sada potvrditi još neki izvorni podaci, na koje se naši naučni radnici iz nepoznatih razloga uopće nijesu osvrtnali.

Naime prvo treba ukazati na to da Karlo Veliki nije pored brojnih marki stvorio i „slavensku marku” ili „krajinu” nego je ona uređena istom 864. godine. Savremeni Annales Bertiniani (741—882) donose da je te godine to proveo u djelo kralj Ludovik Njemački (843—876).³⁾

Tako je obrazovana „Winidorum marca”.

Gdje je ova marka bila?

U najnovije doba izdavači zbirke „Latinski izvori za blgarskata istorija”⁴⁾ kažu da se je ova „vendska marka” nazivala oblast „kojato se uključvala među rekite Sala i Mulda, gradovete Leipgig, Drezden i granicata na dnešna Čehoslovakija”.

---

¹⁾ Ocjenjujući neobjektivno i jednostrano moj rad „Hrvati u Karantaniji” B. Grafenauer (B. Grafenauer, Stjepan Antoljak, Hrvati u Karantaniji, Historijski Zbornik XI-XII, Zagreb 1958—1959, 318) sasma izvrće moje tumačenje „marca”. Ujedno posve zaboravlja što je prije u svojim radovima pisao o „marca Vinedorum”, te se daje na nepotrebna i izvorima nedokazana tumačenja općeg izraza „marca”, što uopće nema veze sa tekstom t. zv. Fredegarove kronike, u kojoj se nalazi taj termin!

²⁾ S. Antoljak, Hrvati u Karantaniji, Godišen Zbornik na Filozofskiot fakultet vo Skopje 9/2, Skopje 1956, 21—24, 36.

³⁾ „864. Hludovicus, rex Germaniae, hostiliter obviam Bulgarorum Cagano nomine, qui christianum se fieri promiserat, pergit; inde ad componendam Winidorum marcam, si se prosperari videri, perrecturus. . .” (Hincmari Rennensis Annales Bertiniani, SS I, Hannoverae 1826, 465; Latinski izvori za blgarskata istorija II, Blgarska Akademija na naukite, Institut za balgarska istorija, Sofija 1960, 287).

⁴⁾ II, 287, bilj. 7.

2.

Svakako je frapantna sličnost onoga izraza „marca Vinedorum” iz t. zv. Fredegarove kronike i ovoga „Winidorum marca” iz 864. godine. Isto tako se iz izvora uočuje da ne postoji nikakva razlika između izraza „Vinedorum” ili „Winedorum” i „Winidorum”.

Tako npr. u 48. glavi t. zv. Fredegarove kronike se kaže: „. . . in Sclavos coinomento Winedos. . . Sclavi iam contra Avaris. . . Winidi befulcj Chunis. . . Winidi. . . Chuni. . . in Esclavos veniebant, uxores Sclavorum . . . uxores Winidorum. . . in exercito Winidi. . . gladio Winidorum. . . ex genere Winidorum. . .” U 68. glavi pak iste kronike stoji: „. . . Sclavi coinomento Winidi in regno Samone. . . Samonem regem Sclavinorum. . . contra Samonem et Winidis. . . super Wenedus exercitus. . . in Sclavos. . . Sclavi. . . de Sclavos. . . forcium Venedorum. . . Winidi in Toringia. . . ex genere Sclavinorum. . . Winidi contra Francos. . . Sclavinorum fortitudo. . .” U 72. glavi piše: „. . . marca Vinedorum⁵⁾. . . ducem Winedorum. . .”, u 74.: „. . . exercitum Winitorum. . . utilitate Winidis. . .”, u 75. opet: „. . . Winidi. . . contra Winedus. . .”, u 77.: „. . . cum exercito Winedorum. . .”, a u 87. glavi: „. . . amicicias cum Winidis firmans. . .”⁶⁾.

I u „Gesta Dagoberti I regis Francorum”, toj kompilaciji iz 9. stoljeća, u kojoj su na više mjesta naprosto prepisi iz Fredegarove kronike, govori se također o „. . . Sclavi cognomento Winidi. . . Samonem regem Sclavorum. . . ad instar Sclavorum. . . contra Samonem et Winidos. . . super Winidas. . . in Sclavos. . . de Sclavis. . . exercitum Winidorum. . . utilitate Winidis. . . cum Winidi iussu Samonis. . . contra Winidos. . .”⁷⁾.

Za Slavene se upotrebljava u 9. stoljeću-i to 832. godine- izraz: „apud Uuinales. . .” Zatim Hinkmarovi Annales Bertiniani pod 861. i 862. godinom pišu o „Resticio Winidorum regulo. . .”, a pod 863. istoga vladara zovu „Restitio Winido. . .”⁸⁾. Isti ovi anali pod 866. znaju „. . . in marca adversus Winidos. . .”, pod 869. pišu: „. . . apud Winidos. . .”, pod 872. ponovno: „. . . adversus Winidos. . .”, a pod 873. godinom: „. . . in marchia contra Winidos. . . per missos suos Winidos. . .”⁹⁾.

Iz ovoga se izvornoga materijala uočuje da se u 7. stoljeću za Slavene upotrebljava naziv i „Winedi” i „Winidi”, a samo jedamput „Vinedi” (i to

⁵⁾ Više je nego čudno da se u t. zv. Fredegarovoj kronici jedino pripadajući izraz ovoj marki „Vinedorum” piše sa slovom „V”, a ne sa slovom „W”, t. j. „Winedorum”, kako se to gotovo svagdje u ovome istome spisu upotrebljava! I time bi se dakle moglo utvrditi da je taj pasus kasniji umetak, kako smo to svojevremeno tvrdili.

⁶⁾ Gl. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, 196, 197, 205, 206, 209—211.

⁷⁾ Gl. Fr. Kos, o. c. I, str. LXXII, 206, 207, 210, 211.

⁸⁾ Gl. Fr. Kos, o. c. II, Ljubljana 1906, 94, 138, 141, 142.

⁹⁾ Hincmari Rennensis Annales Bertiniani, SS I, 471, 485, 493, 496.

je kasniji umetak, jer je ovo povezano sa izrazom „marca”), dok u 9. stoljeću gotovo jedino „Winidi”¹⁰⁾.

Zato je jasno što se ona marka iz 864. godine zove „Winidorum marca”, a ne „Winedorum marca”¹¹⁾.

3.

Ova „marca adversus Winidos” i „marchia contra Winidos”, koju izričito tako navode Annales Bertiniani pod 866. i 873. godinom¹²⁾, svakako je identična sa „marcha contra Sclavos”. Ona je sadržana u pluralnom obliku: „. . . et marchas contra Sclavos et Langobardos. . .”, koji se nalazi u savremenoj „Francorum regum historia”¹³⁾.

Kralj Ludovik je ovu marku sa ostalim markama i zemljama podijelio 865. godine svome sinu Karlmanu. Prema tome ta marka¹⁴⁾, nije „Vzhodna marka”, kako to piše Fr. Kos.¹⁵⁾.

4.

Karakteristično je da su svi ovi izvori, koji donose podatke o „marca Vinedorum” i „Winidorum marca”, pisani na tlu današnje Francuske i to po manastirima, koji nijesu bili u velikoj udaljenosti jedni od drugih. Tako je t. zv. Fredegarii Scholastici Chronicon po svoj prilici napisana jednim dijelom u manastiru St. Denis-u kraj Pariza, gdje je u 9. stoljeću nastala također anonimna kompilacija „Gesta Dagoberti I regis Francorum”¹⁶⁾.

Annales Bertiniani, koji su dobili svoje ime po manastiru St. Bertin, pisani su od Prudencija (u. 861.), biskupa u Troyesu i njegovog nastavljača Hinkmara, (u. 882.) nadbiskupa u Reimsu.

¹⁰⁾ E. Dümmler kaže da se pod „Winidi” ima pretežno smatrati Moravce (Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter der Karolingern (795—907), Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen X, Wien 1853, 18, bilj. 5).

¹¹⁾ Da je ona postojala u 7. stoljeću, mogla se je u izvorima nazivati i „Winidorum marca”.

¹²⁾ SS I, 471, 493.

¹³⁾ Fr. Kos, o. c. II, 153, LXXIX.

¹⁴⁾ Još 836. g. u jednoj listini se govori o nekom posjedu u današnjoj Donjoj Austriji, koji se je protezao i „. . . ad markam Theotherii. . .” (Fr. Kos, o. c. II, 97). Taj se izvorni podatak dakle poklapa sa tumačenjem B. Grafenauera da pisac Marius (u. 594.) g. 581. područje franačkoga vladara naziva „marcha Childeberti regis” (B. Grafenauer, Stjepan Antoljak, Hrvati u Karantaniji, Historijski Zbornik XI—XII, 318). U listini pak od 16. VI. 863. priča se o nekom posjedu (blizu Aniže) koji ide „. . . usque in Dagodeos marcha et inde in orientalem plagam usque in Ruzara marcha atque in locum. . .”, a u ispravi od 29. IX. 895. g. navode se tri kmetska posjeda „. . . in Marchia iuxta Souwam. . .” (Fr. Kos, o. c. II, 144, 234), t. j. tik ili sasma do Save. No to ovdje znači samo lokalitet blizu navedene rijeke.

Prema tome izraz „marca” znači u stvari smetnju za ono što pokušava iznijeti protiv kojih postavki B. Grafenauer. Naime i u 6. i u 9. stoljeću izraz „marca” dolazi uz lično ime ili uz rijeku. Ali zato u i 9. stoljeću, a ne prije, taj termin dolazi i uz ime naroda ili plemena. Dali pak „marca” kao izraz „Grenze” i t. d. poznaju već Goti (koji? S. A.), za to Grafenauer treba dokazati izvorima, a ne služiti se literaturom. Isto to vrijedi i za izraze „marca Hassorum, Dännemark. . .” i moj kritičar treba također da dokaže kada je to „i kasnije”, a ne da se pokriva sa uobičajenim gomilanjem citirane literature (a napose rječnika).

¹⁵⁾ o. c. II, 153, bilj. 4.

¹⁶⁾ Gl. za to i W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I, Stuttgart u. Berlin⁷ 1904, 114—118, 120.

Ovi anali nose univerzalni pečat i nijesu vezani ni za jedno određeno mjesto. Kao što su *Annales Fuldenses* od važnosti za Francusku, tako su još više *Annales Bertiniani* za Njemačku.

Prudencije je pisao ove anale lošim latinskim jezikom, a i Hinkmar se nije puno brinuo za formu. Svakako je ovaj nadbiskup u ovim analizama pokazivao punu nezavisnost i borio se je svim srećstvima za samostalnost zapadne franačke crkve a protiv vladara i pape. Za postizavanje svojih ciljeva nije se žacao ni falzificiranja, izmišljotina i interpoliranja, što pokazuju neki njegovi spisi. Za svoje anale on se je služio i drugima kao n. pr. sa *Annales Laurisenses*.

Pored toga ne smije se zaboraviti da je nadbiskupski dvor Hinkmara u Reimsu uz carski dvor bio također središte carstva¹⁷).

U takvoj atmosferi nije isključeno da je u II polovici 9. stoljeća nastao, ako ne možda već i nešto prije¹⁸), u t. zv. Fredegarovoj kronici onaj umetak, koji se odnosi na navedenu marku (qui in marca Vinedorum) i to upravo u manastiru St. Denis-u, koji je svakako bio povezan sa Hinkmarom i njegovim nadbiskupskim središtem.

Tada je naime ta marka imala svoj obrazac u novouređenoj istoimenoj administrativnoj jedinici, koju direktno jedino navode Hinkmarovi bertinianski anali.

Još nešto. Da je postojala pak u 7. stoljeću ona „marca”, koja bi se trebala odnositi na Karantaniju, to bi je svakako naveo spis „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”, nastao 871. godine¹⁹), čiji se je anonimni pisac služio i te kako franačkim izvorima o Samu iz 7. stoljeća.

To isto vrijedi i za onu marku, koja je uređena 864. godine. Doduše ovaj spis govori o bezimenoj „*confinio*” i njenim upravljačima iz kraja 8. i I polovice 9. stoljeća. No očito je da se to radi o „Istočnoj marki” i njenim „*comites*”²⁰). Nadalje navodi ovaj izvor „*Sclaviniam*”, sastavljenu od Karantanije i Donje Panonije²¹). Služi se i izrazom „*Sclavi qui dicuntur Quarantani*” ili samo „*Sclavi*”²²), a nikada dakle „*Winidi*” i slično kao savremeni mu navedeni anali.

Prema tome je jasno gdje i kuda treba smjestiti onu „*Winidorum marca*” iz 9. stoljeća, a isto tako i onu „*marca Vinedorum*”, koja nije mogla pod tim nazivom uopće postojati u 7. stoljeću²³).

¹⁷) W. Wattenbach, o. c. I, 227, 228, 323—325, 303, 108, 214, 227.

¹⁸) S. Antoljak, o. c., 23.

¹⁹) M. Kos, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3, Ljubljana 1936, 126—140, 129.

²⁰) M. Kos, o. c., 140, 135, 69.

²¹) M. Kos, o. c., 132, 133.

²²) M. Kos, o. c. 129, 130, 132—135.

²³) Da je postojala „*marca Vinedorum*” kao „posebna politička celina” vjerovatno u drugoj četvrtini 7. stoljeća nepobitno tvrdi i 1964. godine B. Grafenauer (*Razvoj struktura države Karantanskih Slavena od VII do IX stoleća*, Historijski Zbornik XVII, Zagreb 1964, 215, 222).

Iste godine u II dopunjenom izdanju svoje „*Zgodovina slovenskega naroda*” (I, Ljubljana² 1964, 328, 329, 333) kaže da je Karantanija „v novi slovanski plemenski zvezi predstavljala posebno enoto — „*Slovansko krajino*” (*marca Winidorum*) — s svojim lastnim knezom” Valukom (o. 630.). „Izraz „*marca*” v ustih fevdalnega pisca tistega časa pa kaže,

KNEZ „INGO”

1.

Sve do 1936¹⁾. godine u slovenačkoj historiografiji je kako tako egzistirao kao historijsko lice Ingo, a onda je naprosto izbrisan iz spiska karantansko-slovenačkih knezova.

Na taj način su u najnovije doba i B. Grafenauer²⁾ i M. Kos³⁾ sasmaspustili ovoga kneza i samo pišu da se iza Valtunka redaju kneževi: Pribislav, Semika, Stojmir i Etgar.

No poznato je da t. zv. „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*” navodi kako je Arno, nasljednik salzburškoga biskupa Virgilija, slao svećenike u Sklaviniju, u dijelove Karantanije i Donje Panonije, tamošnjim vojvodama i knezovima, kao što je to radio nekada i Virgilije, te izričito u tom izvoru piše da se je jedan od ovih zvao „Ingo”, koji je bio vrlo drag narodu i omiljen zbog svoje razboritosti i t. d.

Istom u daljnjem svome opisivanju (nekoliko listova kasnije), kada navodi „*Conversio*” petoricu krajiških grofova, ovaj isti izvor citira i navedenu četvoricu „*duces*”, t. j. Pribislava, Semiku, Stojmira i Etgara⁴⁾. Ali zato t. zv. „*Excerptum de Karentanis*”, t. j. Izvadak iz „*Conversio*”, koji je iz kraja 12. ili početka 13. stoljeća, samo imenuje onu četvoricu⁵⁾, a Inga uopće ne spominje.

2.

Kako ovoga vojvodu ili kneza opisuje prvorazredni a ne drugorazredni izvor, to ga se mora uzeti kao historijsku osobu bez ikakvih rezervi i komentara i staviti ga u ono razdoblje, koje po „*Conversio*” pripada. Svakako on je, kako je pretpostavljao 1936. g. i M. Kos⁶⁾, bio vladaoc u Karantaniji ili u Donjoj Panoniji, koje su sačinjavale Panonsku Sklaviniju.

Za Inga se može reći da je knezovao u razdoblju kada je Arno bio još salzburški biskup, a ne i nadbiskup, t. j. između 784. i 798. godine, kako to uostalom potvrđuje i sam „*Conversio*”⁷⁾.

Može se čak pretpostaviti da je bio knez i u drugom periodu biskupovanja Virgilija, t. j. on je bio jedan od nasljednika Valtunka, a ne Pribislav i ostali.

da vendarle ne gre za samostojno državo, marveč za zaokruženo ozemlje slovenskega plemena „Vinedov” (*Vinedorum*-ime se v frankovskih virih uporablja le za Polabski Slovane, Čehe, Moravane in Karantance)”. U vezi toga čudno je gdje je Grafenauer našao da se o. 630. ova imaginarna „slovasko krajino” zove baš „*marca Winidorum*” (umjesto „*Vinedorum*: S. A.) i da sada najedamput pod „*Vinedorum*” (odakle mu sada to: S. A.) stavlja uz ostale Slavene i Karantance, čime upravo pobija samo postojanje svoje „Slovansko krajino”, t. j. Karantanije.

¹⁾ M. Kos, *Conversio...*, 60—67.

²⁾ *Historija naroda Jugoslavije I*, Zagreb 1953, 148; B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana 1954, 158; *Isti, Zgodovina... I*, Ljubljana² 1964, 401, II 1965), 5.

³⁾ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1955, 100.

⁴⁾ M. Kos, *Conversio...*, 132, 133, 135.

⁵⁾ *Isti*, o. c., 107, 140.

⁶⁾ *Isti*, o. c., 65.

⁷⁾ Za to gl. M. Kos, o. c., 132, 133, 60.

Ime „Ingo” ili „ĭngo”⁸⁾ je svakako prije njemačko nego li slavensko⁹⁾ ime¹⁰⁾.

Možda se njegovo iskrivljeno ime krije i u t. zv. Čedadskom evanđelistaru, gdje se nalazi na fol. 2. i ime „Ihon”¹¹⁾ koje bi moglo glasiti „Inhon” ili „Inho” ili konačno „Ingo”!

Ovome se ovdje imenu doduše ne dodaje sprijeda izraz ni „dux” ni „comes”. No to u istom evanđelistaru nemaju ni vladari Svatopluk (Szuentipulc) ni Pribina (Bribina) ni Trpimir (Terpimer) i njegov sin Petar (Petrus), te Braslav (Brasclauo), Rastislav (Rastisclao) i drugi.¹²⁾

II

CROATICA

Tko su bili „Lingones” Tome Arcidjakona?

Od naših domaćih izvora jedini Toma Arcidjakon piše kako su Goti pod vodstvom Totile otišli iz predjela Njemačke i Poljske (de partibus Teutonie et Polonie exierunt), a malo zatim kaže da je iz predjela Poljske, koji se zovu „Lingones”, došlo sa Totilom 7 ili 8 rodova plemića (Uenerunt de partibus Polonie, qui Lingones appellantur, cum Totilla septem vel octo tribus nobilium¹⁾).

Kada Rački komentira ove „Lingones”, on samo kratko tumači da su „Lingones, Ἀγγωνες” keltski narod na ušću desne obale Pada²⁾.

Iza njega pa sve do danas naši historičari nijesu se uopće izravno pozabavili time pasusom, nego su se samo zadovoljili njegovim citiranjem bez ikakvog tumačenja što su to zapravo „Lingones”.

Tako to radi F. Šišić u svojoj „Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara”³⁾. Kada pak izdaje „Letopis popa Dukljanina”⁴⁾, on samo citira i

⁸⁾ On se je mogao zvati i Hingo (kao n. pr. što se u izvorima 11. stoljeća Oton zove ponekad „Hotto”: Fr. Kos, Gradivo. . III, Ljubljana 1911, 279-indeks) ili pak „Hinco”, t. j. „Hinto”, kako stoji u ispravi od 23. V. 927. godine (Fr. Kos, o. c. III, 282). No svakako izraz „Ing” sa dočecima kao i „Hinc-” je germanskog ili njemačkog porijekla (Gl. Fr. Kos, o. c. II, 446-indeks).

⁹⁾ Fr. Kos tvrdi da je pravilni slavenski oblik „Inko”, a ne „Ingo” i stavlja ovoga kneza u o.800. godinu (Gradivo. .I, 369, bilj. 1). Interesantno je da je Fr. Rački Dandolovog „Illico” ili „Yllicus” pretvorio konačno u „Inko” i uvrstio ga među neretvanske knezove u 875. godinu (Fr. Rački, Documenta chroaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM 7, Zagrabiae 1877, 366; Isti, Hrvatska prije 12. vieka glede na zemljišni obseg i narod, Rad JAZU 56, Zagreb 1881, 84).

¹⁰⁾ M. Kos, o. c., 132, 133, bilj. f., 60, 61, 63.

¹¹⁾ Fr. Kos, o. c. II, 249.

¹²⁾ Isti, o c. II, 251, 254, 252, 255.

¹⁾ Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, ed. Fr. Rački, MSHSM 26, Scriptoris III, Zagrabiae 1894, 24, 25.

²⁾ Thomas Archidiaconus, oc., 25, bilj. 1.

³⁾ Zagreb 1925, 277 i bilj. 18.

⁴⁾ SAN LXVII, Filozofski i filološki spisi 18, Beograd—Zagreb 1928, 50.

ovaj pasus iz Tome sa time da dokaže kako se taj pisac služio Dukljaninom i ništa više. B. Grafenauer u jednom svome radu 1952. g. tvrdi da Tomini dodatak „qui Lingones appellantur” dokazuje da je za Poljake kod Hrvata bilo u upotrebi ime Lehi (=Ljahi, Ladskie)⁵⁾. B. Ferjančić kada pak donosi onaj pasus iz Tome Arcidjakona (venerunt de partibus Polonie, qui Lingones appellantur (kaže za njega da taj podatak pokazuje „da je i kod Hrvata bilo u upotrebi ime Ljahi”⁶⁾), a M. Mandić prevodeći ovaj pasus piše u bilješci da tako Toma prevodi staro ime Poljaka: Lizike, Ljadiskie, Ljehi, a Widukind da naziva Poljake Lusiki⁷⁾, dok B. Grafenauer 1965. u svome drugom radu naprosto povezuje izraz Konstantina Porfirogeneta „Litzike” sa Tominim „qui Lingones appellantur”⁸⁾.

Međutim Annales regni Francorum (Annales Einhardi) pod 811. godinom navode slavensko pleme „Linones”, a tako i Annales Fuldenses pod istom godinom⁹⁾. Oni su stanovali na istočnoj strani Labe pri rijeci Haveli¹⁰⁾.

Dakle ti „Linones” bili bi zapravo oni Tomini „Lingones”, t. j. područje iz koga su došli „Goti”, za koje ovaj isti pisac jednom piše prvo da su krenuli iz predjela Njemačke i Poljske, a onda drugi puta iz predjela Poljske ili Češke (de Polonia seu Boemia uenerant)¹¹⁾.

Prema tome širokom Arcidjakonovom tumačenju odakle su „Goti” krenuli, može se dakle Tomine „Lingones” poistovjetiti sa onima „Linones” i tako ubicirati i njihovo područje nekadašnjeg stanovanja.

Kako sve izvori nazivaju onoga neretvanskog kneza, koji je pobijedio mletačkoga dužda 840. godine

Ivan Đakon (Joannes Diaconus), sekretar mletačkoga dužda Petra II Orseola (992—1008), u svojoj „Chronicon venetum” pod 840. godinom opisuje kako je dužd Petar Trandenik ponovno uputio vojsku protiv „Liuditum-sclavum”. No tom prilikom su više nego sto Mlečana bili ubijeni i dužd se je povratio bez pobjede kući.

Ovako čitano ime sa ovim sadržajem objelodanio je njemački naučenjak G. H. Pertz, kada je izdao navedenu Ivanovu kroniku¹⁾. Od Perta je pak prenio sve to Fr. Rački u svoja „Documenta” uz izvjesni komentar ovoga imena neretvanskoga kneza²⁾.

⁵⁾ B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, Historijski Zbornik V/1—2, Zagreb 1952, 24, 25.

⁶⁾ Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, Obradio B. Ferjančić, SAN, Posebna izdanja CCCXXIII, Vizantološki institut knjiga 7, Beograd 1959, 46, bilj. 144.

⁷⁾ M. Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim 1963, 58 i bilj. 27.

⁸⁾ B. Grafenauer, Zapiski slovanski naselitveni valovi na Balkanski poluotok, Zgodovinski Časopis XVIII, Ljubljana 1965, 226 i bilj. 50.

⁹⁾ Fr. Kos, o. c. II, 39.

¹⁰⁾ Isti, o. c. II, 39, bilj. 2, 458.

¹¹⁾ Thomas Archidiaconus, o. c., 24—26.

¹⁾ Johannis Chronicon venetum, MGH, SS VII, Hannoverae 1846, 17.

²⁾ RD (Rački, Documenta . . .), 336.

Međutim 1890. godine G. Monticolo je štampao nanovo ovu Ivanovu kroniku na osnovu njenog vrlo starog rukopisa iz 11. stoljeća, koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci³). U njemu se naziva ovaj Trandenikov pobjednik „diuditum-sclavum“⁴). No u toj istoj biblioteci postoji i drugi rukopis ove kronike iz I polovice 13. stoljeća⁵) kao i u Biblioteca Marciana u Veneciji prepis⁶) ovoga vatikanskoga rukopisa (kodeksa) iz kraja 15. stoljeća. U njemu je povrh imena „Diuditum“ stavljeno „Liuditum“⁷). U „Chronicon venetum“ Andrije Dandola, koju je izdao L. A. Muratori, stoji za ovoga kneza naziv „Diuclyto slavo“⁸), a u Codex Ambrosianus Dandolove kronike, koji je pisao krajem 16. stoljeća neki Pinelli⁹), piše čak „Deliviro, Divelaro“¹⁰).

Međutim u najnovijem izdanju Dandolove kronike naziva ga se „Diuclyto sclavo“¹¹).

Prema tome je jasno da je ovo ime doprlo do nas ovako iskvareno uslijed nemarnosti pojedinih prepisivača Ivanove kronike, kako to dobro primjećuje i Fr. Rački¹²).

Tko je zapravo prvi od naših historičara upozorio na „Krajinu“ sa Bašćanske ploče

1.

Kada je 1952. godine M. Barada objelodanio svoj rad „Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu“¹), on je upozorio „na naziv k r a j i n a, koji po sebi označuje pograničnu, pretežno vojničku jedinicu, marcha ili marchia sredovječne latinštine“. Tom prilikom je Barada ustvrdio da Krk nije samo sačinjavao čitavu Krajinu „nego je on bio samo dio iste“, te da „ta pak Krajina nije ništa drugo nego Liburnija franačkih anala IX st.“ i da je „bila u gospodarskom pogledu territorium regale“ pod izravnom upravom kraljeva čovjeka“ i to do svršetka XI. st. župana, a na prelazu u XII. st. kneza-comesa“ itd.²). Na ovu Baradinu tezu o Krajini i njenim granicama žestoko je reagirao M. Kostrenčić, koji je 1953. g. u polemičnom tonu pisao „O radnji Prof. dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam“³). Tako je pored ostalog ukazao da je Barada „da bi dokazao svoje teze, bio primoran da zađe duboko u prošlost i da iskonstruiše j e d n u n o v u, d o s a d u

³) G. Monticolo, *Cronache veneziane antichissime I*, Roma 1890, 59—171, XXIX.

⁴) G. Monticolo, o. c. I, 113; F. Šišić, *Povjest Hrvata*. . . 329 (sl. 159).

⁵) Cod. Vatic. 5269 (G. Monticolo, o. c. I, str. XV).

⁶) Cod. Marc. Lat., X, 141 (G. Monticolo, o. c. I, str. XV).

⁷) G. Monticolo, o. c. I, 113, bilj. 7.

⁸) Dandolo A, *Chronicon venetum*, izd. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores XII*, Mediolani 1728, 175.

⁹) M. Dinić, O hrvatskom knezu Iljku, *Jugoslavenski Istoriski Časopis IV/1—2*, Ljubljana—Zagreb—Beograd 1938, 79, bilj. 9.

¹⁰) RD, 336, bilj. 8.

¹¹) „... Subsequenter dux, renovato exercitu, cum Diuclyto sclavo in Dalmacia bellum peragens, plusquam centum ex Venetiis occisis, non letus ad propria rediit. . .“ (Andrae Danduli *Chronica per extensum descripta*, RIS, f. 315, t. XII, p. I, Bologna 1938, 150).

¹²) RD, 336, bilj. 8.

¹) Djela JAZU 44, Zagreb 1952, 1—92.

²) Gl. M. Barada, o. c., 13—16, 18, 19.

³) Predavanja održana u Jugoslavenskoj akademiji 9, Zagreb 1953, 1—32.

izvorima i u naučnoj literaturi nepoznatu organizacionu jedinicu (podcrtao S. A.), koja mu je potrebna kao polazna točka za njegovo izlaganje". Stoga se pita „kako se je moglo desiti, da je ta važna organizaciona jedinica sasvim nepoznata svim našim dosadašnjim historičarima (S. A.), koji su se, kako je poznato, naročito intenzivno bavili upravo starijom našom poviješću? Da je ona ostala nepoznata ingenioznom osnivaču naše kritičke historiografije Ivanu Luciju Trogiriraninu, umnom i oštromnom Franji Račkom, intuitivnom Tadiji Smičiklasu, marljivom detaljisti Vjekoslavu Klaiću, akribičnom i pronicljivošću Ferdi Šišiću, nizu odličnih stranih naučnih radnika na našoj historiji, pa na kraju, ako hoćemo, i samom Mihi Baradi, koji se je sav posvetio proučavanju najstarije naše povijesti, pa je tek u svojoj šezdesetitrećoj godini života otkrio tu golemu Krajinu hrvatske države?" Prema Kostrenčiću Barada je „bez ikakvih stvarnih uporišta u izvorima stvorio, t. j. iz ničega izgradio Krajinu", koja „nije nikad postojala, niti je mogla postojati, već je ona plod čiste fantazije". Stoga on naprotiv misli da bi se ta „krajina" sasvim mogla odnositi na krajinu otoka Krka u suprotnosti s gradom Krkom i da je knez Kuzam iz grada Krka vladao cijelom krajinom otoka Krka⁴).

2.

Iza ovakvog polemičnog osvrta M. Kostrenčića u pogledu Krajine stali su se naši naučni radnici opredjeljivati za njeno postojanje i nepostojanje⁵).

Ali untoč toga nijedan se od njih sve do danas nije sjetio da je jedino kriv za njeno postojanje ne M. Barada nego I. Crnčić.

Naime on ju je prvi otkrio, upozorio na nju i o njoj je i pisao, što do sada nitko nije uočio iz ovih ili onih razloga.

Crnčić je sa popovima Antunom Kirinčićem i Petrom Dorčićem pročitao tekst na Bašćanskoj ploči i sa time svojim čitanjem izlazi pred javnost 1865. godine. Tom prilikom on se je osvrnuo i na podatak „...v dni kneza Kosmata obladajuščago vsu Krainu..." te ga je prokomentirao ovako: „samo ako znamo kada je taj knez vladao svu Krajinu. Ali koju Krajinu, kada jih je bivalo mnogo? Prva nekuda među Sočom i Savom g. 974, kao što piše dr. Rački u svojim odlomcima na 8. strani; druga u Dalmaciji pod Hvarsku biskupiju g. 1185, 1497 i 1510, kako ima Farlati (Tom III, p. 213—214) i naš arkiv (Knj. I. 37, Knj. V, 14, 32, 55, 56, 91, 125, 145). Treća negdje u Slavoniji g. 1239, kako svjedoče g. Kukuljevića „Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae"; a i četvrta gdje god drugdje, i peta i šesta. Nu ta njegova Krajina⁶) imala je biti blizu Krka, a valja da i do samoga Krka i oko njega⁷) (S.A.).

⁴) M. Kostrenčić, o. c., 6, 12, 13, 15, 9.

⁵) Gl. o tom i N. Klaić, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike, Zgodovinski Časopis XIX—XX—1965—1966, Ljubljana, 125—128.

⁶) („Krajina mogla je liepo biti Primorje, jer mi mornari velimo: držmo se k r a j a ; hodmo na k r a j ; hodmo k r a j e m, a ne po moru; hvali more, drž se kraja (poslovica)". (I. Crnčić, Krčke starine, Književnik I, Zagreb 1865, 18). Kako je u Crnčićevom tekstu ispuštena bilješka 5) a ispod crte je ona naznačena sa ovim tekstom, to njen sadržaj stavljamo prema smislu upravo ovdje.

⁷) I. Crnčić, o. c., Književnik I, 15, 16, 18.

Da li je postojala pored sačuvanih i poznatih apendikula (*Appendicula, Pacta conventa, Qualiter*) i još jedna zvana „*Conuentio*”?

1.

Pitanja, koja su povezana sa čuvenim djelom Tome Arcidjakona „*Incipit historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*” i danas preokupiraju naše naučne radnike.

To se u prvom redu odnosi na same rukopise Tominoga spisa.

Kako je od svih ovih sačuvanih rukopisa najstariji onaj, koji se nalazi u Kaptolskom arhivu u Splitu, to ćemo se ovdje prvo opširnije osvrnuti na njega sa nekim dosada nepoznatim podacima.

Po Šišiću ovaj rukopis, koji „se nalazio sakriven u nekom sanduku na tavanu crkve”, je „prije nekoliko godina (oko 1889). slučajno uz pomoć dra Luke Jelića našao kanonik i arkivar Dević¹⁾).

Da nije to bilo baš tako, doznaje se iz pisma, koje je uputio Jelić iz Splita Franji Račkome 3. X. 1889. g. On u njemu kaže uz ostalo: „... kanonik je Dević zbilja preuredio kapitularski arhiv²⁾ te pod osobitom rubrikom G. posakupio one spise, koje nabraja Carrara³⁾ u svojem djelcu. Ne fali ni cigli spis, dapače. . . . U kapitularskom arhivu⁴⁾ postoji također rukopis natpopa Tome, k o j i n i e s a m v i d i o (S. A.) ali po Buličevom mnenju morao bi biti Cindrićev prepis⁵⁾, a po mnenju nekoga dra Fabera⁶⁾, koji se je ove godine po nalogu mađarske vlade bavio o Tominim rukopisima kod nas, b i o b i n a j s t a r i j i p o z n a t i (A. S.). Svakako, kada dovrši jemstva, dobit ću taj rukopis za koji dan, a dotle po mogućnosti da mi pošaljete tiskarske pokušaje, da napravim kolaciju.

¹⁾ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I/1, Zagreb 1914, 468, 462.

²⁾ On je čak sastavio i popis toga arhiva pod naslovom „*Catalogo dell' Archivio Capitolare di Spalato compilato dal Procuratore capitolare Canonico Giovanni Devich nell'anno 1887 (olovkom pisano)*” (Kaptolski arhiv u Splitu (KAS) —595 B).

³⁾ Rački je 1873. g. iskusio, kako sam piše, sudbinu dr. Carrare kada je došao u Split na istraživanje izvora. Tom prilikom su ga uvjeravali da u Kaptolskom arhivu u Splitu „neima u njem ništa, što ne bi iz Carrare poznato bilo; a osim toga da nije u najboljem redu” (Fr. Rački, Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, Rad JAZU XXVI, Zagreb 1874, 171. 172).

⁴⁾ Istom u martu 1890. ušao je u ovaj arhiv Jelić. Evo što on o tome piše Račkome: „... Imao sam sreću zaviriti u ovdašnji kapitularski arhiv, ali za kratko vrijeme, jer čuvar mu kan. Dević zazire od hrvata. Po površnom pregledu zamjerio sam da ima isprava još neobjelodanjenih XII—XIV vieka. Na pol usta mi je obećao, da će dopustiti da jih proučim, ali t a j n o. Čudnih li ljudi! . . . (Arhiv JAZU u Zagrebu — Ostavština Fr. Račkoga XIIa — Pisma raznih korespondenata Račkome — 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 31. XII. 1890).

⁵⁾ To bi bio onaj rukopis Petra Cindra, pisan 1599. godine, koji je bio isprva kod obitelji Pezzoli u Splitu. Za njega je Jelić pisao Račkome „da nema osobite važnosti” (A JAZU — Ostavština. . . — XIIa — Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 29. XI. 1889.). Ovaj je rukopis, kako izgleda, kod te obitelji upotrebljavao za svoj rad i I. Kršnjavi (Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona Spljetskoga, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva II, Zagreb 1900, 132). Danas se ovaj rukopis nalazi u Trstu (S. Gunjača, Uz rukopise djela „*Incipit historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*” Tome Arcidjakona Splitskog, Rasprave V, Hauptmannov Zbornik, Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1966,166).

⁶⁾ Sa njegovim rezultatima se je složio I. Kršnjavi. Ali ipak ne navodi gdje je to Faber objelodanio (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 130).

Toliko Dević, koliko drugi kanonici drže još svedjor svoj arhiv velikim otajstvom, te smatraju velikom milošću, samo će da što o njem reku, kamo li da pokažu. Nego, nadam se da ću njih nadmudriti⁷⁾). Kako je slijedeće Jelićevo pismo neobično važno u pogledu ovoga rukopisa, to ga objelodanjujemo u cijelosti:

„Presvjetli gospodine!

Šaljem Vam prvi snopić rukopisa sa kolacijama, da pregledate te javite da li mogu tako i unaprieda. Codex sam dobio od Devića⁸⁾, nu tajno za nekoliko dana, te sam tako mogao fotografično snimiti nekoliko komada. Format codexa jest 0,27×0,18 m. Ima je u sve 122 foliuma od pergamene, od kojih nekoliko je iztrgnuto, a jedan 65ⁱ, zamijenjen papirnim. Foliumi su uvezani na quaterniones⁹⁾.

Pismena su langobardska trećega razdoblja, tako da Codex nije kasniji od prve polovine XIV-og vieka, dočim mislim da bi sasvim dobro pristao i u drugu polovinu XIII-oga, te mogao biti ako ne sam Tomin izvornik, barem prepis prvoga reda. To potvrđuje pravilnost kratica i korektnost pravopisa. Svraćam Vašu pozornost i na to, da u drugim prepisima nalazi se u textu opazaka koje su u ovom codexu postrance.

Izradbe što se tiče, sve je dosta pravilno. Crte su bez boje (a secco). Poglavlja ne imaju redovnoga broja, nego su čitava crvenom bojom napisana. Početna slova su ovelika i bojadisana crvenilom, modrilom i zelenilom. Početna slova u textu također su barem djelomice ocrvenjena. Razgodci su pravilni: za točku rabi ● sa susljednim početkom slovom velikim i ocrvenjenim; zaarez ili točku-zarez rabi • sa susljednim pismenom malim crnim; gdje i gdje dolazi i razdodatak •; a za upitni znak ζ. Prvi list fali. Na 109 b dospieva Tomina poviest; a podno dočetka bilježka valjda XVI-og v.:

Memoriale bonę memorię doñ thome quondã archidiaconi Spalateñ.

Za ovom druga kasnije dobe:

Qui floruit circa anũ dn̄i M. CC. LX. VI. et sepultus in ecclia sancti Francisci Fratrum conuentualium

Na fol. 121 a ima dvie bilježke kasnije dobe, koje sadrže njeke hronologične podatke crpljene iz Tomine poviesti.

Na fol. 121 b ima gotičkim pismenim „Conuentio amicitiae” inter Hungariae regem Colomanum i td¹⁰⁾., koja počimlje rječima: „C o l o m a n u s

⁷⁾ A JAZU — Ostavština. . . — XIIa — Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 3. X. 1889.

⁸⁾ O tome piše L. Jelić u svome rukopisu pod naslovom „Il più antico codice della „Cronica” di Tommaso Archidiacono”, koji se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu među Jelićevom ostavštinom, ovo: „. . . Lo scrivente ebbe la fortuna, di esaminare a quest’ uopo un codice dell’archivio Capitolare di Spalato, di cui fin’ora non s’avverti l’alta antichità e l’importanza. Il merito della scoperta spetta al. . . canonico Dević, che nel riordinare l’Archivio capitolare di Spalato, lo ritrovò ed ebbe la gentilezza di permettermi ed ad esaminarlo. . . .”

⁹⁾ Pri sastavljanju kodeksa obično se je uzimalo 4 lista pergamene (u kasnijoj srednjevjekovnoj latinštini zvanog arcus), koji su bili presavijeni i zajedno činili 8 folia, sa 16 pagina (stranica). Ovakva sveščica od takva četiri arcusa, sa osam folia, zvala se latinski quaternio ili i quaternus (V. Novak, Latinska paleografija, Beograd 1952, 61).

¹⁰⁾ „Conuentio amicitiae” inter Hungariae regem Colomanum et Venetiarum duces Vitalem Michaelem (1101) donosi kao svoj regest Fr. Rački (RD, 479). No to je netačno što

filius Vladislai...” i napried, kako ste Vi objelodanili Mon. p. 481, 482. Po svoj prilici Fanfogin Codex nije no prepis ovoga spljetskoga; i za to „Memoriale bonę memorie” itd. spojena sa „Conuentio” nije no bilježka na koncu fol. 120 b našega Codexa.

Po svim podatcima vidi se da ovaj Codex dosele nije poznat, a da su kašniji svi od njega potekli. Zadnji list 122 ima silu bilježaka s’obe strane.

Pošto je nemoguće sve to fascimilirati na prozračnom papiru, napraviti ću fotografiju, pak ću Vam poslati.

Danas Vam šaljem negativu, na kojoj ima komad fol. 3 b, gdje se vidi dobro oblik pismena, početno poglavlje pisma ^p, ter natpis poglavlja crvenim pismenima; komad fol. 4 a, gdje postrance ima bilježka „S^tus domnius missus in Salonam”; komad fol. 8 a gdje je također ima bilježka s rukom; i napokon komad fol. 2 a sa bilježkom postrance. To da razabrate dobu bilježaka. Po toj negativu dajte napraviti pozitivne za Vašu porabu, i za našu 5 iztisaka. Negative ćete mi u svoje vrijeme povratiti, jer će bit čuvana u našem muzeju, i za to ne ima na Vaš račun nikakva troška glede nje. Tako ću Vam poslati i druge dvie negative dojučeg puta, kada Vam pošaljem nastavak rukopisa...¹¹⁾

U slijedećem pismu Jelić je uputio Račkome „Talijanski opis Tomina rukopisa”¹²⁾ kao „i ostale bilježke”¹³⁾, koje je ovaj mogao slobodno upotre-

je ovaj historičar identifikovao „conventio amicitiae” sa Conuenientia amicitie” (RD, 480), jer prvi izraz znači: dogovor, ugovor pa i pogodbu, drugi pak samo: saglasnost i slično, a nikako: dogovor it.d.!

Svakako je frapantna sličnost između oba izraza, od kojih prvi, ne možemo ipak vjerovati, da ga je „izmislio” na osnovu ove Račkove „conventio amicitiae” Jelić i da se je usudio tako to bez stvarne vizuelne podloge servirati ovome čuvenome našem paleografu i diplomatičaru.

¹¹⁾ A JAZU—Ostavština. . . XIIa-Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 6.XI.1889.

¹²⁾ Ovaj Jelićev opis Tomine kronike nije sačuvan među korespondencijom Račkoga, odakle je netragom iščezao. No zato se istovjetni ovaj spis nalazi u Arheolohkom muzeju u Splitu među Jelićevom ostavštinom. On je pisan olovkom i naslov mu glasi: „Il più antico codice della „Cronica” di Tommaso Archidiacono”. Ovaj rukopis broji 15 strana i vrlo detaljno opisuje Tominu kroniku, koju je pronašao kanonik Dević u KAS-u. Mnogo kraći Jelićev opis ove kronike, također na talijanskom jeziku, je uvezan na početku ovoga Arcidjkonovog rukopisa, te je datiran sa „Spalato 24/XII 89” godine. U ovom opisu pod naslovom „Codice della” „Cronaca” di Tommaso Arcidiacono” piše pored ostaloga Jelić da ona „constava di 124 fogli di pergamena (S. A.), alti 0,265—0,267, longi 0,170—0,173; divisi in 16 quaternioni A—Q; dei quali i primi quattordici A—O incl., erano formati da 8 foglio, e due ultimi Pe Q da 6 fogli—Al presente il codice ha in tutto 111 fogli (S. A.), dei quali il 65 sostituito da un foglio cartaceo. Mancano i fogli tredici: 1, 19, 24, 33, 34, 40, 72, 99, 100, 101, 102, 121, 123. Il testo di Tommaso e contenuto nei fogli 2—120 incl. (S. A.). I due ultimi fogli contengono annotazioni del XIV—XVII s.; fra questi è rimarchevole quella nel mezzo del f. 124 a (ispravljeno drugom rukom mjesto te brojke u: 122: S. A.), della quale rilevano che l’opera di Tommaso si appellava Cronica (S. A.) e che il presente codice era proprietà della chiesa di S. Doimo. Il codice è scritto da due mani: dalli prima mano: fogli 2—113 a; dall’altra 113 b-120 incl. La scrittura è la cosiddetta langobarda o beneventana della seconda metà del XIII° secolo. È assai probabile, che questo codice sia stato scritto vivente Tommaso (+1268). . . Inoltre molte osservazioni che questo codice porta nei margini, sono negli altri codici, come pure nel Vaticano, intercalate nel testo. Da ciò risulta, che questo codice è la matrice di tutti gli altri, ed insieme il più antico. Le annotazioni nei margini di questo codice sono di varie epoche. Ce ne sono in lettere gotiche del XIV—XV s.; altre in scrittura umanistica, della stessa mano che fece le annotazioni sui due ultimi fogli dal 1490—1603. Rimarchevoli sono le due annotazioni del 1606 in lettere cirilliano nel margine destro dei fogli 58 a, 60 a. Il codice presenta varie

biti i onda mu ih povratiti. Zatim ga izvještava da nije mogao „još vidjeti Tomina rukopisa, koji pripisuju Petru Cindriću, od god. 1599., o kom i Lucić dosta govori”. Napominje da je „snimak na prozirnom papiru f. 3 b i također zbirku početnih slova nekih poglavlja, te fotografični snimak, i ako u manjem formatu, zadnje strane i f. 9” bio pripremio prije nego što mu je stiglo Račkijevo pismo. „Fotografični snimak u naravnoj veličini codeksa” već je „kušao napraviti muzejalnim aparatom; ali jer mu je objektiv odveć oštar, previše umanjuje”. Kako se nada da će do koji dan „stići drugi objektiv baš za te posle”, to će biti moguće učiniti kako on želi. „Zakasni li”, dat će „taj posao ovdašnjem fotografu”¹⁴).

U sljedećem pismu Račkome Jelić piše da mu „sutrašnjom poštom” (t. j. 18. XII. 1889: S. A.) šalje „preko ravnateljstva Nar. muzeja negativu zadnje polovice fol. 120 b, gdje završuje Tomin tekst; a podnu tri note poznije ruke. Snimak je u naravnoj veličini. Nije bilo moguće fotografirati čitave stranice”, jer nije imao „stroja za ovaliku veličinu”. No on drži da će mu i „to biti dovoljno za njegovo izdanje”. Negativu je „sam izradio”, te s njom može „raspolagati i za izradbu fotografičnog clichéa”¹⁵).

Još u dva pisma Račkome Jelić se je dotakao ovoga rukopisa Tome. Tako kada je dobio od dra Rendića „na ogled rukopis Tomine povjesti”¹⁶), on mu je taj „prepis”¹⁷) . . . starijega rukopisa, košto se čita na početnom

rasure; è miantevole quella nel calce del f° 112 b. Varie annotazioni marginali posteriori sono qui e là pure crase. Delle annotazioni negli ultimi due fogli, oltre la citata dell'anno 1490; e di singolare interesse quella nella metà del f° 124 b (olovkom ispravljeno u 122 b: S. A.), dell' a. 1609, che si descrive una della scene poco edificanti fra l'Arcivescovo Marc' Antonio de Dominis e gli Capitolo; come l'altra in calce relativa alle grandi poste di legno del Duomo, che differisce da quella del Codice Fanfogna: „Anno dni MCCCXIII in die sci Georgii. . .” l'annotazione è del XVII secolo” (KAS—623 B-u željeznoj kasi). U potpuno nesređenoj ostavštini L. Jelića, koja se nalazi u već navedenom muzeju u Splitu, je sačuvan i Jelićev original ovoga sastava. U njemu ima nekoliko pasusa, koji nijesu navedeni u naprijed spomenutom spisu. Od tih ćemo samo navesti onaj, koji se nalazi između rečenice „Mancano. . . 123” i „Il testo di Tommaso. . .”, a koji glasi: „Alcuni quaternioni erano rimessi al dorso con ritagli di pergamena scritta: i 6 pezzi che avanzano, sono frammenti di un codice leturgico di canto corale: si osservano le note neumatiche e parti d'una iniziale ornata: sembra della scrittura langobardica, che il codice sia del X o XI s.” Nekoliko redaka zatim piše Jelić uz ostalo i: „. . . fra queste è rimarchevole quella nel mezzo del f. 124 a (d e l l' a. 1490: poertano nema u prijepjenom opisu rukopisu: S. A.). . . della. . .”.

¹³) Sve ove bilješke, pisane većinom olovkom, nalaze se u navedenoj ostavštini L. Jelića u jednom malom sveščiću (Arheološki muzej u Splitu).

¹⁴) A JAZU—Ostavština. . . XIIa — Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 29. XI. 1889

¹⁵) A JAZU—Ostavština. . . XIIa—Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 17. XII. 1889.

¹⁶) O tome piše Račkome i Fr. Bulić „. . . Nećak dr. Jelić već Vam je pisao, a opet će ovo dana poslati Vam rukopis Tome arcidj., našast ovdje u njekoj obitelji, koji će Vam valjda moći biti koristan. . .” (A JAZU—Ostavština. . . XIIa—Pisma. . . 87. Fr. Bulić Fr. Račkome, Split, 30. XII. 1889). Ovaj rukopis je Jeliću vratio Rački preko Bulića tek koncem marta 1890. godine (A JAZU—Ostavština. . . XIIa—Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 31. III. 1890).

¹⁷) Taj „prepis D. Rendića” datira Kršnjavi sa 1747. godinom i on se po njemu „čuva u spljetskom muzeju”. (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 133). Gunjača donosi pogrešno, iako citira za to Kršnjavoga, da je taj prepis „iz g. 1774.” (S. Gunjača, o. c., Razprave. . . V, 168). Međutim ovaj prepis nije izvršio I. VIII. 1747. D. Rendić nego Marin Zaninović, župnik Rogoznice, iz nekoga rukopisa, koji se je nalazio u biblioteci konte-a Franje Draganića—Vrančića u Šibeniku, kako to stoji na koricama toga rukopisa napisano. Naime taj cijeli nat-

listu”, poslao. Tom prilikom ga je upozorio „da i ovaj rukopis nazivlje Tominu povjest „Chronica” kao i bilježka 1490. god. na 122 a spljetskoga kodeksa”¹⁸⁾.

Otada je prošlo gotovo pune 4 godine, kada je Jelić spomenuo ponovno Tomin rukopis, od koga je kod splitskog fotografa dao „učiniti 2 snimka” i to „čitavi fol. 3 v., u nešto manjem mjerilu od izvornika i donji dio fol. 120 v. u izvornoj veličini. . .”¹⁹⁾.

Što je i kako je na sva ova Jelićeva pisma i njegova zapažanja kao i prepise, opise i bilješke odgovarao Fr. Rački, nije nam poznato. Tomu je razlog vrlo jednostavan, jer sam Jelić nije sva njegova pisma „sačuvao” a neka je čak „morao uništiti, radi posala trećih osoba”²⁰⁾. Zapravo dosada se nije našlo ni jedno pismo Račkoga, upućeno Jeliću, što je vrlo značajno i na osnovu toga bi se moglo praviti razne zdrave i nezdrave kombinacije, a napose u pogledu rukopisa Tome i one „Conuentio”.

2.

Sve dosada se je pisalo da Rački nije ostavio nikakvi predgovor²¹⁾ svome izdanju Tome Arcidjakona nego da je među njegovim papirima²²⁾ nađena samo „Bilježka”²³⁾.

Međutim među tima papirima se na dva mjesta nalazi korektura ove njegove štampane „Bilježke”, koja je izvršena 4. V. 1894. godine. Kako ova

---

pis glasi: „Chronica Salonitanorum atque Spalatensium; auctore Thoma Archidiacono Ecclesie Spalatensi, qui floruit circa Annum Dni M. CC. LXVI. que à me Presbitero Marino Zaninovich, Sacerdote Pharensis Ecclesie; impresentiarum Paroche Viste Rogosnize, Diocesis Sibenicensis; à quodam manuscripto existenti in Biblioteca Perillustris, ac Nobilis Viri Dni Comitis Francisci Draganich Veranzio ex Sibenico, fideliter in hoc Libelculo, manu mea propria, extracta fuit, sub die prima Augusti, anno 1747. cum suo Indice in fine, nec non Cattalogo memorabilium archiepiscoporum Salonitane Ecclesie”. Odmah iza toga dodano je drugom rukom: „Joannis Antonii utriusque Doctoris Mioceviich Sibenicensis et Canonici Die 10 Septembris 1761” (Arheološki muzej u Splitu — 50 b 21).

¹⁸⁾ A JAZU — Ostavština. . .XIIa—Pisma. . .261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 30. XII. 1889.

¹⁹⁾ A JAZU—Ostavština. . .XIIa—Pisma. . .261. L. Jelić Fr. Račkome, Zadar, 19. X. 1893.

²⁰⁾ Evo što o tome uz ostalo piše L. Jelić T. Smičiklasu: „... Ja žalibože nijesam sačuvao sva Račkijeva pisma, jer sam njeka morao uništiti, radi posala trećih osoba, o čemu ćete već valjda znati. Te stvari još ne smiju na javnost, a svakako ću sam bilježke napraviti (S. A.); nešto toga ima sahranjeno u biskupskom arhivu u Djakovu. . .” (A JAZU—XV-45-Korespondencija T. Smičiklasa-L. Jelić T. Smičiklasu, Zadar, 26. VI. 1895).

²¹⁾ S. Gunjača, koji je također tako mislio, pa je naveo „da je Rački uspio napisati predgovor rekao bi to o rukopisima bez dvojbe nešto više. . .” (o. c., Razprave V, 163, 164).

²²⁾ I. Kršnjavi kaže da je Rački „ovo izdanje posvema priredio (S. A.), ali je štampano tek poslije njegove smrti”. Mjesto pak predgovora „stavljena je na čelo knjige kratka bilježka, koju su našli među papirima (S. A.) pokojnikovim. . .” Nadalje je Rački „podlogom svome izdanju uzeo Spljetski codex, pa se time na stanovište postavio, da, ako to nije izvorni rukopis, a to da je izvorniku najbliži. . .” (o. c., Vjestnik. II, 134).

²³⁾ Ona je štampana pod naslovom „Bilježka mjesto predgovora nađena među papirima pokojnoga dra Fr. Račkoga” (Thomas Archidiaconus, o. c., MSHS XXXVI, SS III—Bilježka..).

„Bilježka” nije tako kratka kao u predgovoru Tominog izdanja nego čak vrlo opširna, stoga i nju radi njene važnosti i značaja u cijelosti donosimo. Ona obuhvaća tri stranice (V-VII) i glasi ovako: „*)*Bilježka mjesto predgovora nađena među papirima pokojnoga dra Fr. Račkoga**).

Rukopisi Tome arc. Poznati su bili četiri u Rimu: a) u bibl. vat. br. 6526²⁴) izdan od Lučića, po njegovu mnienju ne mnogo poslije smrti Tome (†1268) pisan;²⁵) b) u arhivu propagande; c) u arhivu Georgiaca²⁶) kod sv. Jerolima^{26a}); d) u biblioteci kard. Barberinia²⁷). Farlati I, 404. III, 282. Lučić i Farlati još su poznavali izvan Rima rukopise: e) u kaptol. arhivu spljetskom, pisma gotičkoga (Ilyr. Sacr. III, 283²⁸); f) u knjižnici Fanfognoj u Trogiru (Eitelberger: Die mittelalt. Kunst Dal.²⁹), 1884, 275). Spominje se još: g) rukopis Petra Cindrića pisan 1599, kano da je kod obitelji Pezzoli u Spljetu; h) u sveuč. biblioteci Zagreb; i) rukopis arkiva kapt. u Spljetu*), o kojem sliedi поблиže. Nađe**) ga kanonik Dević, ustupi ga dru Jeliću za porabu. Pisan pismom³⁰) benev. ili langob. treće dobe, koncem XIII ili početkom XIV v. Ima i bilježaka iz XIV—XVII v. raznim pismom svoje dobe**). Pisán na p e r g a m e n i³¹).

La qualità della pergamena non è eguale in tutto il codice: i primi 24 fogli sono di pergamena assai liscia, e ben levigata, i fogli 25—48 un pò ruvida, i fogli 49—64, 66—112 assai liscia e levigata, i f. 112—122 assai liscia

) Od) do*) ovo isto ima i „Bilježka” u djelu Tome, koje je izdao Fr. Rački.

²⁴) 6525 (Thomas Archidiaconus, o. c. — Bilježka).

²⁵) Lucius je zaključivao ovo po tome, što je tvrdio da se razabire po paleografskim osobinama i po vrsti papira (J. Lucius, Inscriptiones Dalmaticae, Venetiis 1674, 73).

²⁶) Pod br. 135. u „Biblioteca Illyrice quam Domestici Museum Illyricum vocant, catalogus archivii Societatis Nostre. . .” (jedan primjerak je sastavljen i predan Riceputiju u Veneciji 30. XII. 1741. g., ali je ovaj naš prepis iz kraja 19. ili poč. 20. st.) stoji: Collectanea varia Raphaelisi Levacovitii Achridę Archiepiscopi, nobis ex Archivio Georgiciano iussu Clem. XI comodata, continens Historiam majorem Salonitanam fine caventem, et fragmenta varia magni pretii. Libellus primus in 12. pag. 133 (KAS—595 B).

^{26a}) Unatoč naipomnijeg traženja u Zavodu sv. Jeronima nijesmo mogli za vrijeme moga boravka u Rimu u januaru i februaru 1958. godine pronaći ovaj rukopis.

²⁷) O ovome je rukopisu za vrijeme svoga boravka u Rimu početkom 1889. godine pisao odatle Jelić Račkome i ovo: „. . . Uz to Vam javljam na Vašu obavjest, da je rukopisa Tomina nestalo iz Barberinske knjižnice; i žalibože, još se ne zna kamo je dospio! Sama uprava knjižnice o tom ne zna ništa, a mi ne smijemo o tom joj ni govoriti išta, jer je pri tom činu, iako nehotice i nevino, donjele po sriedi i njeki naši čovjek. . .” (A JAZU—Ostavština. . . XIIa—Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Rim, 18. II. 1889).

²⁸) Gunjača kaže da iz izlaganja nekih naših pisaca slijedi da bi nestali kolektaneum iz Trogira mogao biti onaj rukopis, koji Farlati spominje da se nalazi u splitskom nadbiskupskom arhivu (Illyricum Sacrum III, 283). Odavle bi nestao poslije smrti nadbiskupa Ivana Luke Garagnina 1783. kada je iz toga arhiva više sastavaka prešlo u biblioteku nadbiskupove porodice u Trogiru. Nadalje Gunjača dokazuje da je ovaj kolektaneum pripadao Jerolimu Papaliću Spličaninu i on se je iz Papalićeva fonda zatekao u splitskom nadbiskupskom arhivu (S. Gunjača, o. c., Razprave. V, 166, 167).

²⁹) Kunst. (Thomas Archidiaconus, o. c. — Bilježka).

**) Od **) do **) ovo isto ima i „Bilježka” u djelu Tome, koje je izdao Rački.

³⁰) „Pisan je na pergameni pismom. . .” (Thomas Archidiaconus, o. c. — Bilježka).

³¹) Umjesto „Pisan na pergameni” u predgovoru štampanog djela stoji: „. . . i služio je za temelj ovomu izdanju” (Thomas Archidiaconus, o. c. — Bilježka).

e levigata, ili foglio 65³²) e cartaceo, in epoca posteriore sostituito al deperito de pergamena. Sada ima 109 f. od pergamene a jedan kašnji od papira; vezani su u quaternione.

Signatura četverostruka: a) najstarija po quaternionih s kapitularnimi slovo na prvotj i posljednjoj stranici quaterniona: A (f. 1—8) ne ima prvoga lista, B(f. 9), C(f. 17), D(f.25), E(ne ima lista 34), F(f. 41), G(f. 49), H(f. 57), K/f. 73), L(f. 81), M(f. 89), N(f. 97), O(f. 105). Dovle svaki quaternio po 4 lista, dalje po 3 lista (=6 str.), P(f. 113), Q(f. 119).

Prvobitno imao rkp. 124 lista, kojih prvi 112 bili su po 8 quaterniona, posljednjih 12 u 2 terniona po 6 listova. List je sada visok 260—270, širok 165—170 mm. nekada veći, jer su okrajci odrezani. Originale segnatura si trova nel mezzo del margine inferiore di ogni primo foglio di ogni quaternione, un mezzo pollice abundante distante dal fondo (rub.), indizio d'alta anti-chità del codice.

b) Druga signatura rimskimi brojevi crvenilom na desnom uglu gornjega ruba, prije XVI v. pisana još kada su bili listovi, kojih danas ne ima.

c) Treća signatura s arabskim brojevi na desnom uglu prve stranice svakoga lista, jest novije dobe.

d) Četvrta signatura s plavom bojom na lievom uglu doljnjega ruba svakoga lista je od Ilića³³) (sic! S. A.).

Po njoj codex broji 124 lista.

Rukopis je u dva kartona. Ne ima 1, 19, 24, 33, 34, 40, 65/list 165 (sic! S. A.) nadomješćen prepisom XVII v./, 66, 72, 99, 100, 101, 102, 121, 123³⁴). ? †) Listovi 2—120 obuhvaćaju tekst historije Tomine, listovi 122, 124 bilježke. U prvih svaka stranica ima 23 linije.

La signatura di queste linée, a punta secca, è disposta in modo, che le lettere si approgiano in alto ed in basso, su uno dei tratti della signatura. Il testo senza i spazii fra i periodi. Il principio di ogni capo solamente incomincia a capo della linea. I titoli dei capi, con caratteri rossi, o continuano nell' ultima linea del capo precedente, o nel margine verticale, oppure da fine della prima linea del capo. L'iniziale di ogni capo è una lettera majuscula a due o più colori; l'iniziale della rubrica del titolo, quasi sempre una lettera minuscola, ha il campo con un secondo colore; le lettere iniziali dei periodi nel testo hanno costantemente uno o due colori. I primi 112 fogli hanno una scrittura più piccola e meno rotondeggiante, nel mentre i fogli 113—120 una scrittura più grande e più rotondeggiante. Onde pare, che due mani habbe-anno scritto il codice. L'ornamentazione delle iniziali del capo di questi

?*)

³²) To je zapravo list ili arak 65 (LXV) sa stranama: 65 i 65'. Strana: 65 ima 26 redaka, a 65' ima normalno 23 redka. Ovaj list je umetak „da un foglio cartaceo“, kako to piše Jelić. U njemu je pismo iz 16. stoljeća (Arheološki muzej u Splitu. — Ostavština L. Jelića), dok Fr. Rački piše u svome izdanju Tomine kronike da je „fol 65-un cartaceum insertum, posterioribusque litteris scriptum“ (Thomas Archidiaconus, o. c., 119, bilj. 1).

³³) T. j. L. Jelića (S. A.).

³⁴) O tome Jelić piše u onom opširnijem opisu Tominog rukopisa ovako: „... Man-cano i fogli 1°, 19°, 24, 33, 34, 40, 165° è sostituito da una coppia del XVII. 66, 72, 99, 100, 101, 102, 121, 123“ (Arheološki muzej u Splitu — Ostavština L. Jelića — Il più antico codice della „Cronica“ di Tommaso Archidiacono, str. 8).

*) Ovi upitnici su stavljeni od korektora tintom.

ultimi fogli (113—120) è alquanto differente, anzi è rimasta parzialmente incompleta.

Paleografia: a) Od i tri oblika: $\ddot{\pm}$, dugačak, uvijek početkom rieči, kano l(1) $\overline{\text{v}}$ među linijami. $\mp$ dugačak, (tj, pred v (alijis), poslije g (gjrantes); r ima oblik γ , na kraju rieči, γ , v osobito na kraju rieči gen. plur. c) a minuscula, ((, maiuscula, A, kano inicijal u rieči anno=a. d) t uvijek oblika langob. α , pred i= ϵ l =ti.— Interpukcija: $\dot{\_}$ = , | : | ; t = ? . = .

fol. 3. litt. goth. saec. XIV: N/ot/a i/n/ lucano i/n/ eode/m/ libr/o/ continet/ur/ arenga Vultei. . . libra non ultra parua qua/m/. . . motus consulite extrem/o au/gusto i/n/ te/m/p/or/e rebus. fol. 50. (c. XXVI)³⁵) Litteris gotticis s. XIV—XV: Nota extractum de libro Lucani: Invida. . . Znak da je spljetski rkp od vaticanskoga starij³⁶), u kojem je versus Lucani već u tekstu³⁷) (S. A.).

?)

3.

Kad se ima u vidu izneseni dokumentirani materijal³⁸), napose ovdje citirani Račkijev predgovor djelu Tome Arcidakona³⁹), upravo je neshvatljiva revizija I. Kršnjavoga u hronologiji Tominih rukopisa. On je naime putem

³⁵) U štampanom izdanju Tome od Račkoga ovaj caput ima broj: XXV (Thomas Archidiaconus, o. c., 88).

³⁶) U svojoj ostavštini Jelić piše uz ostalo: „m. d. ad 1. (1. redak: S. A.): No(ta) extractu(m) de libro Lucani Inuida fator(um) series su(m)misq(ue) negatu(m) stare diu. lettere gotiche del XIV—XVI. Importante è questa nota, essendo prova che ili nostro codice è senza altri argomenti, anteriore a quelli di Lucio; nel quale questa nota si trova nel corpo del testo, erroneamente dal coppista intercalata” (Arh. m. u Splitu — Ostavština. . .). Fr. Rački pak u svome štampanom izdanju Tome kaže ovo: „. . . In margine cod. spal. fol. 50 posteriori manu adnotatur: Nota extractum de libro lucani. Inuida fatorum series summisque negatum stare diu. Desunt quoque in textu codicis trag. adsunt vero in cod. vat. et zagr. Unde patet, haec verba tardius e margine in textum illata fuisse” (Thomas Archieiaconus, o. c., 51, bilj. 6). I. Kršnjavi donosi također da je na fol. 50 splitskog kodeksa prostrance dodano: „Nota extractum de libro lucani. Invida fatorum series summisque negatum stare diu”, te kaže da taj dodatak „fali u trogirskom codexu, ali je primljen u tekst vaticanskoga i u kasnije codexe. Po tome je trogirski codex prepisan po spljetskome prije, no što je ova bilješka dodana bila, a vaticanski *posiije* toga” (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 130).

³⁷) A JAZU — Ostavština. . . XII F 5 g. Sitne bilješke — XII F 7 a — Rački o Tomi Arcidjaku. M. Sufflay je dopisao olovkom sasma na kraju korekture (duplih str. VI i VII, koje su korigirane i onda prectane, te je ova gornja korektura stranica uzeta kao prava): „Slova nisu paleografički vjerno prikazana. M. S.”

³⁸) Ovaj predgovor je Rački pretežno sastavio na bazi onog opširnijeg talijanskog opisa „Il più antico codice. . .”, koji mu je poslao Jelić, ali se danas ne nalazi u Račkijevoj ostavštini. No zato je sačuvan, kako smo već prije naveli, u ostavštini L. Jelića, koja je pohranjena u Arh. muzeju u Splitu.

³⁹) U svemu ovome čudno je što je netko omeo da se u cijelosti objelodani ova ovdje iznesena „Bilježka. . . dra Fr. Račkoga” i da se netačno ustvrdi da je ona glasila onako, kako je umjesto predgovora na početku štampane Tomine kronike tiskano. Svakako nekome to nije bilo u interesu. Nadalje bi bilo od presudne važnosti da je sačuvan i Račkijev prepis ovoga Tominog djela ili barem njegova korektura kao gore navedena „Bilježka”. Isto tako bi bilo dragocjeno da su sačuvane i sve one fotokopije, koje je Jelić poslao Račkome kao i onaj opširniji „talijanski opis Tomina rukopisa”, koji mu je uputio (njegov koncept, pisan olovkom, kako smo već prije naveli, nalazi se u Arh. muzeju u Splitu). Možda su ove foto-

glosa utvrdio međusobni odnos triju starijih rukopisnih egzemplara Tome te je pobijao Račkoga u onome što ovaj u svojoj (i neštampanoj i štampanoj) „Bilježci” nije tvrdio i dao splitskom primjerku hronološku prednost⁴⁰⁾, na koju je već prije njega ukazao baš Fr. Rački. Isto tako je čudno da je i F. Šišić, koji je svakako poznao rukopisnu ostavštinu Fr. Račkoga, a ne citirajući izlaganje Kršnjavoga o tome⁴¹⁾, naprosto iznio gotovo od riječi do riječi Kršnjavovo mišljenje kao svoje da „najstariji rukopis historije arcidjaka Tome čuva se u arhivu spljetskoga kaptola” i da je taj „rukopis pisan beneventanskim pismom na zrnatoj pergameni, koja je žučkasta, a izgleda s objiju strana jednako”⁴²⁾.

Prema tome Rački nije pisao da je splitski primjerak „nešto kasniji” ni u štampanoj „Bilježci mjesto predgovora” u ediciji Tomina djela, kako to kaže S. Gunjača. Ujedno Rački je rekao nešto nova o Tominim rukopisima⁴³⁾, kako se to vidi iz one njegove neobjelodanjene cjelokupne „Bilježke”, gdje izričito kaže „da je spljetski rkp (rukopis: S. A.) od vatikanskoga stariji”. Naime ovaj rukopis je pisan beneventanom iz 1266. godine u splitskom skriptoriju⁴⁴⁾.

Jasno je dakle da je taj Tomin rukopis, koji se čuva i danas u Kaptolskom arhivu u Splitu⁴⁵⁾, najstariji⁴⁶⁾ od svih dosada poznatih, kako je to prvi vremenski utvrdio napismeno Jelić⁴⁷⁾, a istom onda — na osnovu Jelićevih podataka-i Rački.

No baš obzirom na taj rukopis naši naučni radnici do danas nisu odgovorili, što se je dogodilo sa onim „originalom Tominim”, o kome piše S. Horváth 1844. godine u djelu „Über Kroatien”. Tu on iznosi kako se „u spljetskom nadbiskupskom arhivu. . . čuva original Tomin. . .”, u što Šišić izražava

---

kopije negdje zametene kao i ostalo što je u vezi s ovim rukopisom, a možda se nalaze i u ostavštini kojega našega umrloga naučnoga radnika, koji je proučavao Račkijeve rukopise, pisma i slično. Ako bi se barem jedan dio od ovoga pronašao, mnogo toga bi se onda pojasnilo u vezi ovoga pitanja.

⁴⁰⁾ I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 129—134; S. Gunjača, o. c., Razprave. . . V, 164.

⁴¹⁾ „. . . Najstariji rukopis historije salonitane spljetskoga arcidjaka Tome čuva se u arhivu spljetskoga kaptola. Pisan je na lijepoj zrnatoj pergameni, koja je žučkasta i s objiju strana jednako izgleda. Pismo je langobarsko. . .” (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 129).

⁴²⁾ F. Šišić, Priručnik. . . I/1, 462.

⁴³⁾ S. Gunjača, o. c., Razprave. . . V, 164, 163.

⁴⁴⁾ V. Novak, Latinska paleografija, 163.

⁴⁵⁾ Za ovaj rukopis piše K. Segvić da on danas (t. j. 1927. g.: S. A.) „pokazuje na nekim mjestima brisanja i trganja”. Nadalje da je ovaj „izvornik” bio brižljivo čuvan i objekt proučavanja sve dok nije izišao tiskom. „Tada su ga zanemarili tako škandalozno, da je došao među stare zabačene spise” (K. Segvić, Toma Splićanin, Zagreb 1927, 123, 128).

⁴⁶⁾ S. Gunjača kaže odlučno da taj splitski primjerak „nije autograf nego prepis, najstariji među sačuvanim” (o. s., Razprave. . . V, 165, 174).

⁴⁷⁾ Tako je L. Jelić u navedenom kraćem opisu na talijanskom jeziku „Codice della „Cronaca” di Tommaso Arcidiacono” (Arh. muzej u Splitu — Ostavština. . . — Codice, Spalato, 24. XII. 1889; KAS-623 B-rukopis Tome Arcidjaka) izričito uz ostalo ustvrdio: „. . . che questo codice è la matrice di tutti gli altri, ed insieme il più antico”. To je potvrdio i . . . svome mnogo opširnijem i detaljnijem rukopisnom opisu toga djela, kome je i dao zato naslov” Il più antico codice della „Cronica” di Tommaso Archidiacono” (Arh. muzej u Splitu — Ostavština. . .).

svoju sumnju kao i u to „da li Horvat kaže istinu”⁴⁸). Isto tako duguju odgovor u pogledu toga kakva je sudbina onoga Tominog rukopisa, za koji su Lucius i Farlati tvrdili da se nalazi u Kaptolskom arhivu u Splitu i da je pisan goticom⁴⁹). Šišić pak, kada iznosi da je Farlati poznao pored ostalih i jedan Tomin rukopis „u kaptolskom arhivu u Spljetu”, tvrdi da ovoga „nema danas” na označenom mjestu. Ujedno pretpostavlja da „ovaj danas izgubljeni spljetski rukopis-možda isti što ga Farlati spominje- nije opet mogao biti stariji od drugoga decenija XVI. vijeka. . .”⁵⁰).

Također bi bilo vrijedno napora da se provjeri ili utvrdi, koja su to dva Tomina rukopisa, koje je sa još ostalima zavjestio natpop (arciprete) Giorgio Giorgiceo splitskom kaptolu. Naime u popisu tih rukopisa jednom je od njih dat naslov: „tom 1 in 4° Cronica Salonitanor. atque Spalatinor. Pontificum Authore Thoma Archid^o”, a drugome „Chronica Salonit. atque Spalat. Pontificum-authore Thoma Arcid. Spalat. — XI Quinternetti in foglio”⁵¹).

4.

Od ovoga najstarijega rukopisa, koji se nalazi u Kaptolskom arhivu u Splitu, za nas je važno znati na kojem listu (zapravo strani) završava Tomina kronika i što sve na njenim ostalim listovima (zapravo stranama) iza ove stoji, odnosno piše.

Tako Jelić iznosi 6. XI. 1889. Račkome da „na 109 b listu dospieva Tomina poviest; a podno dočetka bilježka valjda XVI^{os} v: *Memoriale bonę memorie dōn thome quondā archidiaconi Spalaten.*

Za ovom druga kasnije dobe:

Qui floruit circa anūm dñi M. CC. LX. VI. et sepultus in ecc̄lia sancti Francisci Fratrum conuentualium

Na fol. 121 a ima dvie bilježke kasnije dobe, koje sadrže njeke hronološke podatke crpljene iz Tomine poviesti. Na fol. 121 b ima gotičkim pismenim „Conuentio amicitiae” inter Hungarie regem Colomanum itd., koja počimlje rječima: *Colomanus filius Vladislai. . .* i „napried”, kako je Rački objelodanio u „Mon. p. 481, 482”⁵²). Ujedno on drži da je „Memoriale bonę memorie” i t.d. spojena sa „Conuentio” bilježka na koncu fol. 120 b našega Codexa”. Zadnji „list 122 ima silu bilježaka s obe strane”. U drugom pismu od 17. XII. iste godine govori pak o zadnjoj polovici „fol. 120 b, gdje završuje Tomin tekst; a podnu tri crte poznije ruke”⁵³).

U talijanskom pak kraćem opisu ovoga Tominog rukopisa (24. XII. 1889.) isprva kaže Jelić da taj rukopis ima 124 lista a nešto kasnije: u cijelosti 111

⁴⁸) F. Šišić, o. c. I/1, 151, 152.

⁴⁹) Thomas Archidiaconus, o. c. — Bilježka.

⁵⁰) F. Šišić, o. c. I/1, 151, 152.

⁵¹) Inventario delli manuscritti Illirici e spettanti all’Illirio lasciati per legato al Venerabile Capitolo di Spalato della b. m. del Signor Arciprete D. Giorgio Giorgiceo (KAS-595 B).

⁵²) RD, 481, 482.

⁵³) A JAZU — Ostavština. . . XII a — Pisma. . . 261. L. Jelić Fr. Račkome, Split, 6. i 17. XII. 1889.

folija, te da manjkaju: 1, 19, 24, 33, 34, 40, 72, 99, 100, 101, 102, 121 i 123 listovi⁵⁴). Sam Tomin tekst se nalazi od 2—120 lista (folija). Zadnji pak foliji sadrže bilješke od XIV—XVII. stoljeća. Između njih je značajna ona u polovici „f. 124” (mjesto toga folija je stavljena drugom rukom brojka: 122), iz koje se razabire da se je Tomino djelo zvalo „Coronica” i da je sadašnji kodeks napisan od dvije ruke: jednom su napisani listovi 2—113 a, a drugom 113 b-120 zaključno. Od bilježaka na zadnjim dvima listovima pored navedene od 1490. g., je od osobite važnosti ona u polovici folija 124 (Mnogo kasnije je olovkom prekrivena ova brojka i stavljena: 122 b), od 1606. godine i td.⁵⁵).

U pismu od 30. XII. također iste ove godine govori o snimanju donjeg dijela „fol. 120 v. u izvornoj veličini. . .”⁵⁶).

U korekturi svoje opširne štampane, ali zato ne i u cijelosti objelodanjene „Bilježke”, Rački prvo opisuje 122. folij ovoga Tominog splitskog rukopisa i izričito navodi da on „sada ima 109 f. od pergamene a jedan kašnji od papira”. Nadalje kaže da je ovaj rukopis prvobitno imao „124 lista”, te da nema listova: 1, 19, 24, 33, 34, 40, 65, 66, 72, 99, 100, 101, 102, 121 i 123. Listovi pak „2-120 obuhvaćaju tekst historije Tomine, listovi 122, 124 bilježke”⁵⁷).

Dakle uz male varijante se ovaj opis Račkoga podudara sa onim od Jelića, što je potpuno i razumljivo, jer je Rački od njega naprosto gotovo sve to preuzeo.

U svojoj pak ostavštini pohranio je Fr. Rački nekoliko listova. Na njima je obradio zadnje folije Tominog splitskog rukopisa. Tako je prvo opisao i ucrtao olovkom što sadrži fol. 120 b. Na tom foliju je pročitao da u lineji 13. piše: „faces uoluntate, u 22-oj:

fores eccle
memoriale etc
Qui florui etc
sepultus etc”.

⁵⁴) U vezi onih 6 pergamentnih izvrezaka iz kodeksa Tomine „kronike” stavila je u maju 1960. g. Branka Pecarski, tada univ. asistent u Beogradu, svoju opasku. Na ovu se je osvrnuo kanonik Josip Batošić, kome je povjeren nadzor nad kaptolskim arhivom u Splitu, u pismu don Mladenu Alajbegu, župniku crkve sv. Duje, 21. V. 1960. On je izjavio da mu nije ništa o tome poznato. Kada su dr. Fisković i on radili na uređivanju arhiva, nijesu „ništa našli na kraju kronike uz oštećene listove”. Preporuča mu da pokuša „govoriti sa drom Fiskovićem”, koji će to „bolje znati i bolje se sjećati”. Ujedno se čudi, kako su mogle stranice staroga kantuala biti priljepljene uz Tominu kroniku i „tko zna šta je pok. Jelić vidio” te ga upozorava da pogleda Račkoga „što on o tome piše kako je on tekst kodeksa reproducirao” (KAS).

⁵⁵) KAS — 623 B. Gl. i Arh. m. u Splitu — Ostavština L. Jelića — Codice della „Cronica” di Tommaso Arcidacono.

⁵⁶) A JAZU — Ostavština. . . XII a — Pisma. . . 261. L. Jelić Pr. Račkome, Split. 30. XII. 1889; Zadar, 19. X. 1893.

⁵⁷) A JAZU — Ostavština. . . XII F 5 g — Sitne bilješke i XII F 7a — Rački o Tomi Arcidjaku.

Zatim je napisano tintom na dva zelena lista ovo:” *f^{um}* 120 b:

[22] Fecit (que) se conspeliiri dno crescentio ante [23] fores ecclesie
[24] memoriale bonę memorię dni Thomę quondam (Gotičkim pi-
smenin XIV—XVv.) archidiaconi Spalat⁵⁸).

pismenim XVIIog v. { [25] Qui floruit circa annum M. CC. LX. VI. et fotogr. (plavom
[26] sepultus ē in ecclīa sancti Francisci fratrūm olovkom)
conuentualiū⁵⁹) *f^m*. 121:

[1] Ciuitas Salona destructa fuit a Gothis a^{no} dni CCCCC.XXXVIII.

[2] Laurentius Archiep̄s fecit monasteriū S^{ti} Benedicti extra muros
splti (spaleti), atque subli

[3] mauit in abatiā monialiū, tpe Volizze Prioris et satis abundanter
tpālib. (temporalibus), sub

[4] sidijis ditauit, instituens regularib. disciplinis, ac ibi pōnes religiosas
feminas,

[5] q̄ iuste cartega uiuentes, sancta conuersatione Deo et hoībi pla-
cerent: idq. obbli

[6] gauit ut none (nomine) honoratie solueret censū singulo anno
nempe, Duos cereos duar.

[7] librar ponderis, ecclesie S^{ti} Domnij: Et unū canistrū panis nitidi et uno

[8] ariete, et unā galetā uini boni curię Archiepalis. Anō Dni M.L.X.VI. ∞

[9] Anno Dni M. C. III. (sic) Sanctus Domnius p^r Archiep̄s Salonitanus;
et S^{tus} Anastasius

[10] martyr translati fuerūt Salona Spalatum p̄ uenerabilē Joānē
p^m. Archiep̄ū

[11] splten. quinto calendas Augusti ./ die 27 et alter die 28 Julij⁶⁰).

f^m 121 b: „Colomanus filius. . . M̄ Ć II⁶¹“).

Gotičkim pismenim XIV^{og} v. u sve 24 brazde. *f^m* 122:

[1] ΜΑΝΟΥΪΛ. ΕΝ. X̄ ω̄ T̄ ω̄ Θ̄ ω̄

[2] manuel in Xp̄o deo⁶²)

[3] ΠΙÇΟC ΒΑCΙΑΛΕΥC ΠΟΡΦΡΟΓΕΝ-Ι⁶³)

[4] fidelis Comnenus [o Κομνηνος sa Comnenus ex. . .]

⁵⁸) Izraz „Spalaten” je nadodan vremenski nešto kasnije ovom „Memoriale. . .”, koji je pisan goticom 14. stoljeća.

⁵⁹) Međutim Jelić na fol. 120 b (kod njega: 120 v.: S. A.) stavlja u 21. redak: fores eccl(esie). „Memoriale. . .” pak meće u 22. redak, a „Qui floruit. . .” u 23., dok „sepultus. . .” u 24. Nadalje „Memoriale. . .” stavlja u 14. ili „(S. XIII o XIV)”, a one riječi u 23. i 24. reduku u „XVII. s. (1606)” (Arh. m. u Splitu — Ostavština. . .).

⁶⁰) Ovo isto ima tintom napisano i L. Jelić, koji to stavlja na 121. stranu (a sa lijeve strane plavom olovkom piše: 122). Ujedno ovaj tekst datira sa „(Sec. XVI—XVII)” (Arh. m. u Splitu — Ostavština. . .).

⁶¹) Jelić ima: f. 121 v.

1. Colomanus

23. M̄ Ć II. — , a sa lijeve strane dolje napisao je plavom olovkom: 122 v., dok sa desne strane običnom olovkom: 121 b (Arh. m. u Splitu — Ostavština. . .).

⁶²) Jelić je ispod toga stavio: fidelis Rex purpureatus (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .), a Rački je to začudo ispustio.

- [5] TOC O KOMN-INOC
 [6] Comnenus
 [7] KAI AYTOKPATΩP PΩMAIΩ
 [8] et imperator Romanorum
 [9] O KOMNINOC
 [10] Comnenus
 [11]
 [12]
 [13]
 [14] HIC · EST · LIBERV F̄ CLE(sie sancti)
 [15] DOMNIJ Apelatus coroni [ca. . .]
 [16] Salonitana et q [ui?. . . . .]
 [17] dij sibi dent nullosque. . . s. . in of (iccio?)
 [18] ET longas hiemes perperam (ili perpetam) aq...
 [19] Vltteruis a fulmine ⁴⁴adj. celesti p^e (art?) cum si. .
 [20] Finis 1490 a dis 10 decēbris
 [21] Thomas Archidiaconus hanc spalatinor cronicā componuit, apud
 [22] spaletum in ecclesia Diui Francisci sepultus est, cū hoc Epitafio./⁶³)
 [23—30] sledi natpis sve do konca strane⁶⁴) fol. 122 b:⁶⁵)

[1]	}	bilježka nečitljiva
[2]		
[3]		
[4]		
[2] ⁶⁶)		
[6]		
[7]	}	bilježka got. pismenim XVI ^{og} veka
8		
9		
10		
11		
13		
[14]		
[15]		
[16]		
[17]		

⁶³) Sve ovo ima od „MANOYHL” dovede i Jelić, koji samo ne daje i redke, u kojima se ovi tekstovi nalaze. Inače je on naznačio olovkom na listu gore: f. 122, a u lijevom uglu dolje i na slijedećoj strani plavom olovkom: 124, dok na jednom posebnom listu prije toga je stavio gore: „f. 123 manca” (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .).

⁶⁴) Ovaj epitaf Jelić donosi olovkom na naznačenom listu f. 122 iza „Epitafio”, ali ne označuje ovdje kao Rački i stoljeće, kada je taj pisan.

⁶⁵) Ovaj folij Jelić obilježava sa olovkom gore na lijevoj strani lista: 122 v., na desnoj strani u kutu dolje također olovkom sa: 122 b, a u lijevom kutu dolje plavom olovkom sa: 124 b.

⁶⁶) Za redak 1—4 kaže Jelić da je „illegabile”, za 4—15 „nota in lettere gotiche — della „Conventione”, u 5. redku čita samo: HOC a ostalo mu je u tom redku nečitljivo. Svakako se ne može iz već navedenih razloga nikako pretpostaviti da je Jelić na ovom listu vidio onu svoju „Conuentio amicitiae”, na koju je upozorio Račkoga.

- [18]
 [19]⁶⁷⁾
 [20] ..... cus
 [21] ..... capli
 [22] ..... et caplo
 [23] ..... qui ex...
 [24] ab Archiēpo Marco Antonio Arbensi
 [25] ob defendū iuris Capli et Cleri
 [26] q^a dixerat in quadā scriptura.
 [27] Desiste iam tandem D. Arhiepē
 [28] nos canonicos et sa
 [29] cerdotes nrę ecclę ulterius
 [30] uexare] Quia ipse nititur
 [31] penitus tolerere iura Capli, . . .
 [32] Anihilare: qui d.^s Archieps ipsū
 [33] prbm Stephanū propriis manibus reli
 [34] mit ac incarcerationi in suo palatio, lacerando etiam eius uestem:
 ano dni 1606 XV. . . .
 [35]
$$\frac{1313}{0}$$

pismenim
 XVII v. { [36] Anno dni ml III. XII⁶⁸⁾ in die sc̄i Georgij qn̄ incise portę ecclie
 sc̄i Domnij fuerant
 [37]⁶⁹⁾ factę et posite i loco i porta magna de ecclia-*q* manēt usq. i ho-
 diernū diem⁷⁰⁾.

Na zadnje listove Tomine historije istom 1900. g. se je osvrnuo I. Kršnjavi. On je naveo da su splitskom kodeksu „prišita kao fol. 121 i 122 dva lista pergamene izvan saveza pergament quaderniona. Pag. 1 fol. 121 samo je na gornjoj strani ispisana i nosi malo redaka. Na fol. 122 ima bilježaka iz kasnijeg doba, od kojih je samo jedna na posljednjoj stranici važnija, ali nije čitljiva. Razabiru se imena hrvatskih plemena, a pismo je cursiv XIV. stoljeća. Po tome je knjigoveža, koji je vezao knjigu, u codexu fol. 121 naopako uvezao. Sudeći po prepisu u vatikanskoj knjižnici” smatra Kršnjavi vjerovatnim „da je današnja pag. 2 fol. 121 okrenuta bila prema pag. 2 fol. 120”⁷¹⁾.

⁶⁷⁾ U 6. redku Jelić čita samo: cum rege, u 7.: eumq rex cū ispar cantis quosq, u 8.: suor dabat, u 9.: equites nostri ad flumen, u 13.: polithor, a u 14.: generatioe gusithor (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .).

⁶⁸⁾ Jelić ima: „MI-. 000 III. VIII.” i iznad toga olovkom: ”1308.” (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .).

⁶⁹⁾ Jelić prvo je sve ovo na „f. 122 v.” stavio u 36 redaka. Ujedno je i pročitao sa toga lista Tominog rukopisa i onda dodao nešto više nego li je to iznio Rački. Tako n. pr. u redku 23. i 24., u kojima je sa strane, ali u istom redu, stavio i datume, za koje sam nije bio siguran (r. 23: 1452. et die 20 martii, r. 24: apis /1422?/) i t.d.

⁷⁰⁾ A JAZU-Ostavština. . . XII F 5 g-Sitne bilješke. Na kraju ovih listova na zadnjoj strani je napisano plavom olovkom: Zadnje 4 strane Cod. Spal. Tom. Archid.

⁷¹⁾ I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 131.

F. Šišić kaže da su splitskom rukopisu prišita kao folio 121 i 122 dva lista pergamene izvan saveza sa ostalim pergamenama. Prva strana folija 121. samo je u gornjem svom dijelu ispisana s nekoliko redaka, bez važnijega sadržaja, dok se na drugoj strani istoga lista nalazi zapis o ugovoru između Kolomana i Hrvata god. 1102. Obje pak strane slijedećeg folija 122. također su ispunjene kraćim manje vrijednim bilješkama, pisane pismom XIV. i XV. vijeka. Prema tome je jasno, kaže Šišić, da su ova dva folija pergamene krivo uvezana: trebalo bi naime, da je najprije sadašnja druga strana prvoga folija prva strana njegova, dok je prva strana drugoga, to jest zapis o ugovoru od god. 1102. imao biti na prvoj, a tek onda dolaze za njim na sve tri stranice redom one bilješke. „To ne traži samo smisao, već i starina pisma, jer je paleografski ujamčeno, da je onaj „memoriale” najprije napisan” zaključuje Šišić⁷²).

M. Barada prvo govori da je „netko” pismom 14. st. na 1.120'. „ovog krnjeg rukopisa”, neposredno po svršetku Tomina teksta, dodao: „Memoriale bonę bone memorię domini Thome quondam archidiaconi”, a druga ruka 15. st. nastavila „spalatensis qui floruit circa annum domini MCCLXVI et sepultus est in ecclesia sancti Francisci fratrum conventualium.” Na idućem listu 121. istoga ovoga rukopisa, opisuje pak da se na tom listu „recto” nalaze različiti zapisi 16. / 17. st., a istom na 121'. Colomanus filius i t. d. tekst od Qualiter, ali bez ikakvog naslova, pisan goticom 14. / 15. st.⁷³) Međutim, ako se isporodi sve ovo što su naši naučni radnici i historičari iznijeli o zadnjim listovima Tominog rukopisa, zapazit će se da među njima ima brojnih netočnosti i neslaganja.

Stoga se smatramo pobuđenim da i sa svoje strane svemu ovome dodamo neka svoja zapažanja.

Format listova ovoga kodeksa sada je 0,260×0,165 m, dok listovi 121 i 122:0,259×0,165 m.⁷⁴) Nadalje do otprilike LXXXXVIII strane vide se napisani rimski brojevi u gornjim desnim uglovima folija. Zatim se nazire broj: CIII i onda se dobro vidi tek: CV i CVI, ali zato ne i :CVII. No već se dobro uočuje broj : CVIII, dok je na strani CIX kao ucrtano žutom tintom nešto što bi značilo ovaj broj. Od CX-CXVIII dobro se opet vide brojevi, a na str. CXIX je izbljedio broj i tintom 19. stoljeća je ondje isprva stavljena brojka CIX, a onda je ispravljena u CXIX. Na onoj strani lista, gdje je broj 120 dolje olovkom napisan, vidi se u njegovom gornjem desnom uglu: C. . . (možda je baš to broj: CIX?: S. A.), a gdje je naznačen također olovkom broj 121, gore se uočuje: CX. . . , dok, gdje je napisan istom olovkom broj 122, izrezan je u desnom gornjem uglu jedan komadić pergamene-i to po svoj prilici hotimice!

Dakle od svih ovih brojki starijega doba (u obliku slova i brojeva), što ih Rački onako opširno opisuje da ih ima ovaj Tomin rukopis, jedino su djelomično sačuvali rimski brojevi! Time postaje obruč oko ovoga kodeksa još čvršći i čudniji.

⁷²) F. Šišić, o. c. I/1, 463.

⁷³) M. Barada, Postanak hrvatskog plemnstva, Časopis za hrvatsku poviest I/3, Zagreb 1943, 201.

⁷⁴) U jednoj svojoj zabilješci Jelić piše o tome ovako:

„visina listova uobće: 260—270 mellimetara.

širina „ „: 165—170 „

23 crte: 220—222 mill.

širina 110—120” (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .).

I dok je Jelić još 3. X. 1889. godine pisao Račkome da se na 109 b nalazi bilješka „Memoriale. . .” i za njom druga „Qui floruit. . .”, to je i Rački⁷⁵⁾ napisao sve ovo olovkom i dodao da se nalazi na 120 b, što je sasvim tačno. Naime i danas tako piše na drugoj strani lista 120, t. j. na listu 120 b ili 120', kako je to uočio i Barada.

Jelić govori da se na listu 120 a nalaze „dvije bilješke kasnije dobe, koje sadrže njeke hronologičke podatke crpljene iz Tomine poviesti”. I Jelić i Rački pak detaljno donošaju što je sve pisano pismom 16. stoljeća u 11 redaka na foliju 121(121 a: S. A.), dok se Kršnjavi i Šišić zadovoljavaju sa suhoparnom izjavom da 1. pagina folija 121 samo je na gornjoj strani ispisana sa malo ili nekoliko redaka. Barada je pak u tome još kraći, kada kaže da se „na tom listu „recto” nalaze različiti zapisi 16./17. st.”.

Ali sada, kao najinteresantnije i najzagonetnije od svega toga, dolazi ona bilješka, koja je napisana na listu 121 b ili 121'. Naime Jelić donosi da „na fol. 121 b ima gotičkim pismenim Conuentio amicitiae. . .” it. d., koja počimlje rječima: „Colomanus. . . „Nadalje da „po svoj prilici Fanfogin Codex nije no prepis ovoga spljetskoga; i za to „Memoriale bonę memorie” i t. d. spojena sa „Conuentio” nije no bilješka na koncu fol. 120 b našega Codexa” pretpostavlja Jelić. Dakle on izjednačuje „Memoriale” sa „Conuentio”.

Nadalje isti Jelić donosi da na f. 121 v. (običnom olovkom je označio f. 121 v u lijevom gornjem kutu na svom listu, a u desnom kutu dolje: 121 b, dok je plavom olovkom u lijevom kutu dolje napisao: 122 v.) u 1. retku stoji:

Colomanus. . . , što je tačno, a u 23. retku: M. C. II.⁷⁶⁾, što nije tako, jer se taj datum nalazi u ovoj splitskoj apendikuli istom u 30. retku! No ukoliko je Jelić imao pred sobom tekst one „Conuentio”, onda je to druga stvar i u pogledu sadržaja kao i redaka! Rački je pak napisao (olovkom) da na istom foliju 121 b stoji: „Colomanus filius. . . M C II” i dodao da je ovaj tekst napisan „gotičkim pismenim XIV^{og} v. u sve 24 brazde”. No to nije tačno, jer na tom foliju danas cijeli taj sastav obuhvaća 30 brazdi ili redaka!

Kršnjavi piše da je „na fol. 121 v.” ona „na ploči II otisnuta notitia”⁷⁷⁾. Šišić pak kaže da se „na drugoj strani istoga lista nalazi zapis o ugovoru između Kolomana i Hrvata. . .”, a Barada iznosi kako se tek „na 121” nalazi „Colomanus filius i t. d. od Qualiter...”.

No u vezi ovih listova 120 i 121 treba upozoriti da je svaki od njih imao zapravo po 2 lista pergamene⁷⁸⁾.

Prema tome je i list 120 (danas on ima samo strane 120 a, 120 b ili 120 i 121') bio sastavljen od 2 lista, od kojih je jedan isječen i netragom nestao. Ovo isto se je dogodilo i sa listom 121 (danas on ima samo strane 121 a i 121 b ili 121 i 121'). No i od ovoga je ostao također samo drugi list difilona ili arcusa sa onim bilješkama, koje je Jelić opisao, a onda i Rački iz Jelićevih podataka

⁷⁵⁾ Taj je „Memoriale. . .” donesen litografiran na kraju postumnog Račkijevog izdanja Tomine historije.

⁷⁶⁾ Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .

⁷⁷⁾ T. j. „Colommanus. . .” (S. A.).

⁷⁸⁾ Naime list pergamene, koji je u sredini presavijen zvao se difyllon, a u kasnijoj srednjovjekovnoj latinštini arcus, današnji arak ili tabak (V. Novak, Latinska paleografija, 61).

ispisao. Svakako je preostali list pergamene, obilježen danas sa brojem 120, mnogo stariji po kožnoj materiji od onoga također preostalog lista sada označenoga sa brojem 121, koji je mnogo mlađega datuma. Po svemu ovome bi se moglo zaključiti da je L. Jelić vidio, s obzirom na detaljniji opis njihovog sadržaja, oba ona lista, t. j. difilon ili arcus od 120 i 121, a da li ga je i Rački, to je zasada nesigurno i teško nešto slično pretpostaviti ili kazati.

U pogledu današnjega lista sa brojem 122, za njega Jelić samo piše Račkome da „ima silu bilježaka s obe strane”, a na 122 a zna za onu bilješku „1490. god.” sa rječju „Coronica”, dok Rački općenito navodi u svojoj neizdatoj „Bilježci” kako „listovi 122, 124” obuhvaćaju bilješke. Ali upravo baš Rački ispisuje sa lista 122 toga rukopisa sve zabilješke osim one od 23—30 redka, pisane pismom 16—17. stoljeća. Naime u tim retcima se nalazi tekst nadgrobnog natpisa Tome Arcidakona⁷⁹⁾, koji je Rački ipak objelodanio 1864. godine, navodeći da se „na njegovu grobu čita taj nadpis”⁸⁰⁾.

Što se tiče druge strane 122/122 b Jelić je mnogo više pročitao na njoj (ovu je stranu f. 122. označio Jelić običnom olovkom: 122 v. ili 122 b, a plavom olovkom u već navedenom lijevom kutu dolje na listu: 124 b) redaka od Račkoga. Naime Rački je pročitao djelomično — i to opet zaslugom Jelića — daleko manji broj redaka (20—37). Ujedno je napisao da je bilješka od 1—6 retka nečitljiva, ona od 7—17. pisana goticom 16. stoljeća, a u retku 36. i 37. pismom 17. stoljeća.

Kršnjavi je naveo da je od bilježaka iz kasnijega vremena na fol. 122. važnija samo ona na posljednjoj stranici, ali nije čitljiva. Razabiru se jedino imena hrvatskih plemena, a pismo je kursiv 14. stoljeća. Šišić je pak ustvrdio da su obje strane folija 122. također ispunjene kraćim manje vrijednim bilješkama, pisanim pismom 14. i 15. stoljeća.

Međutim ipak si nijesu Kršnjavi i Šišić dali truda da tu stranu malo bolje prouče, iako je to vrijedno pažnje. Naime prva ta strana ima veliku lakunu, koja je gotovo sva tamno obojadisana. Gornja pak polovica ove strane je iz 14., a druga polovica iz 16. i 17. stoljeća, kako to točno kaže Rački. Pa ipak bi se i ta strana dala sa sadašnjim tehničkim sretstvima dosta lako pročitati, a to bi bilo i potrebno radi toga što se prostim okom sa malo truda u prvoj polovici ove strane mogu uočiti riječi: „Cuchar. . . cum rex. . . Sla-uic. . . Polithor. . . generacione Gusichorum et. . .”⁸¹⁾.

Kako su ovi današnji postojeći listovi 120, 121 i 122⁸²⁾, koji su nanovo

⁷⁹⁾ KAS-623 B, 122; Ovaj zapis ili bilješku uz neka izmijenjena slova ima i „Chronica Salonitanorum atque Spalatinorum. . .” 250 (Arh. m. u Sp-u-50 b 21).

⁸⁰⁾ Fr. Rački, Ocjena. . . Književnik I, 368; gl. i K. Šević, Tommaso Arcidiacono di Spalato. I Supplemento al „Buletino di archeologia e storia dalmata” a. 1914, Spalato 1914, 4; Isti, Toma Splićanin, 130.

⁸¹⁾ Gl. bilj. 67), gdje se uočuje što je Jelić od svega ovoga pročitao.

⁸²⁾ U svome opširnijem opisu Tominog rukopisa, kada govori Jelić o trećoj signaturi ove kronike, iznosi i ovo: „. . . La terza signatura con inchiostro rosso in cifre arabiche nell'angolo destro della prima pagina di ogni foglio, è recente; ed è sbagliata, contando alcuni fogli come mancanti p. il f. 35, che secondo la signatura dei quaternioni e delle cifre romane; non mancano; ommettendo altresì, che mancano, nel calcolo.

il f. 121 mancante e ommesso

„ „ 122 è segnato 121

„ „ 123 mancanto è ommesso

„ „ 124 è segnato 122. . .” (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . . — Il più antico codice. . . , str. 7).

sa preostalim listovima Tominog rukopisa ukorićeni u jednu knjigu⁸³) i tako se i sada čuvaju, sa svojim sadržajem i smještajem izazivali nepotrebnu zabunu među našim naučnim radnicima, to je prvi Kršnjavi pokušao da riješi na svoj način ovo zakučasto pitanje. Naime on je iznio da je „knjigoveža, koji je vezao knjigu, u codexu fol. 121 naopako uvezao”. Sudeći pak po prepisu u vaticanskoj knjižnici smatra on vjerovatnim da je današnja pag. 2. fol. 121 (t. j. 121 b: S. A.) okrenuta bila prema pag. 2 fol. 120 (t. j. 120 b: S. A.). Šišić je bio drugi i ujedno zadnji koji je također pokušao riješiti ovaj problem na nešto drugačiji način. On je rekao da su ovom Tominom rukopisu „prišta kao folio 121 i 122 dva lista pergamene izvan saveza sa ostalim pergamenama”. Prema tome je jasno da su ova dva folija pergamene krivo uvezana: trebalo bi naime da je najprije sadašnja druga strana prvoga folija prva strana njegova, dok je prva strana drugoga, to jest zapis o ugovoru od 1102. g., imao biti na prvom, a istom onda dolaze za njim na sve tri stranice redom one bilješke.

Iza toga se sve do danas nitko nije pozabavio ovim tako problematičnim pitanjem, jer je izgledalo da su se naučni radnici zadovoljili sa meritornim tumačenjima Kršnjavoga i Šišića.

Međutim svi ovdje izneseni materijali i ponovna obrada navedenih listova kao i kontradiktorna mišljenja sasma pobijaju tumačenja ove dvojice naših eminentnih naučnih radnika i ta ne mogu više izdržati sadašnju naučnu kritiku. Naime po Jeliću, koji je imao pri ruci ovaj Tomin rukopis prije novoga ukorićavanja, codex Arcidakonove „kronike” je imao 124 lista pergamene, a „sadašnji” u svemu 111. Kasnije Jelić u istom kraćem opisu na talijanskom jeziku ove „kronike” iznosi što sadrže pojedine bilješke zaključno sa listom 124 b. Po Račkome je taj rukopis prvobitno imao 124 lista. No „sada ima 109 f. od pergamene, a jedan kašniji od papira”. Nadalje — opet po Jeliću — Tomin tekst je isprva išao do lista 109 b, gdje se nalazila i ona bilješka „Memoriale...” i „Qui floruit. . .” Nešto poslije je taj isti Jelić pisao da se Arcidakonova historija nalazi na 2—120 listu, a tako piše i Rački. Uz to i Rački također donosi onaj zapis „Memoriale. . .” i „Qui floruit. . .”, ali ga meće na fol. 120 b. Znači da je 109 b tada postao i dobio novi broj 120 b. I po navodu Jelića i Račkoga manjkali su listovi 121 i 123. Oni su svakako bili dijelovi (ili listovi) danas sačuvanih listova broj 120 i 121. Na taj način bi, ako uzmemo i ove izgubljene listove, dobili kompletne brojeve listova 121—124, koje je tako signirao Jelić a Rački bez rezerve prihvatio.

Pa ipak se ne možemo oteti dojmu da je Jelić vidio neke od onih danas izgubljenih folija. To se odnosi uz već navedeni stari broj 109 b i na folij, gdje je „Conuentio”, koja se po naslovu razlikuje od onoga „Colomanus. . .”, što donosi bez ikakvog naslova Rački sa umjetno stvorenog folija 121 b.

⁸³) U svom već navedenom opširnijem opisu piše Jelić za stanje ovoga rukopisa prije njegovog sadašnjega ukorićenja i ovo: „. . . Il volume nello stato attuale consta di 109 fogli di pergamena, e di un foglio suppletorio di carta: in tutto conta 110 fogli. . . In origine però il codice avea 124 fogli, legati a quinternetti. I primi 112 fogli originali erano legati in quaternioni a 8 fogli, gli ultimi 12 in due ternione di 6 fogli. Ogni foglio è alto 160—170 e largo 165—170 millimetri; essendone ora ritagliati i margini è certo che in origine erano più grandi. Il codice ha una quadruplice segnatura. . . La qualità della pergamena non è eguale in tutte codice. . . La forma presente del codice è miseranda. Esso è sprovisto dei due cartoni esterni, e qualche foglio è staccato. . .” (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . . — Il più antico codice. . . , str. 4, 8).

Nadalje na osnovu materijala, koji citiraju Jelić i Rački, oni su obojica 1. 123 smatrali izgubljenim, a što se tiče 1.121 njega također navode i kao da su tom prilikom obojica zaboravili što su prije napisali da ovaj list manjka!

Dakle i nadalje je pitanje o broju listova Tomonog rukopisa ostalo i danas otvoreno.

5.

Možda bi bilo lako prihvatljivo da se u novije doba već dosta uhodanom nazivu „Qualiter” dade i drugi naziv „Conuentio”⁸⁴⁾, na koji je Jelić prvi upozorio Račkoga.

No još davno prije njega i Lucius je spomenuo ovaj „conventiones”⁸⁵⁾ te se taj dokumenat može odsada i ovako zvati. Naime kada Lucius završava svoje note o tekstu Tomine historije, on kaže ovo: „Glava LI.⁸⁶⁾ Ovdje svršava historija Arcidakona, kojoj je dodana bilješka sa starim pismom⁸⁷⁾ o pogodbi Kolomana, kralja Ugarske sa Hrvatima”⁸⁸⁾.

⁸⁴⁾ U t. zv. Supetarском kartularu, sačinjenom početkom 12. stoljeća, upotrebljava se izraz „conuentio”. Ovaj izraz je čak povezan jedanput skupa i sa drugim „diffinitio” („conuentio ac diffinitio”). „Conuentio” znači zapravo pogodbu, ali i povelju, koju je sastavljač kartulara prenio u taj isti kartular u konciznom izvodu (V. Novak—P. Skok, Supetarski kartular, Zagreb 1952, 27, 214, 216, 39, 41, 40). Izraz „conuentionis” navodi i isprava od 1193. g., koju izdaje kralj Bela II/III krčkom knezu Bartolu (T. Smičiklas, „Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (SCD) II, Zagrabiae 1904, 262; gl. i I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 146). Nadalje ovaj Jelićev „Conuentio” ne treba miješati sa nazivom „Conuentionia amicitiae, que facta est inter regem Ungarorum ac duces Venetorum”, gdje tekst počinje sa: „Ego Colomanus, Ungarorum rex. . .” Ovaj prepis jedne nedatirane povelje nalazi se u poznatoj zbirci „Codex Trevisanus”, sastavljenoj o. 1408. godine u Veneciji (F. Šišić, Priručnik. . I/1, 408, 389). Dakle naš „conuentio” i „conuentionia” i vremenski se znatno razlikuju po pismu, te već i na osnovu toga ne mogu se nikako povezivati ili dovoditi u bilo kakvu međusobnu kombinaciju! Uz to su i različitog značenja.

⁸⁵⁾ Samo on u svome čuvenom djelu govori o „. . . de Colomani Regis Vngarie cum Croatis conventiones” (J. Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666, 473), dok Jelić začudo piše, kako smo već toliko puta ponovili: „Conuentio amicitiae. . .”, što je ipak izvjesna sadržajna razlika!

⁸⁶⁾ Interesantno je da u rukopisu Tomine historije iz II polovice 15. stoljeća postoji uz bilješku „Colomanus. . .” — i to baš kraj riječi „Colomanus” — napisan broj „51”, a pod tim marginalna rubrika: „Hoc caput ad priora pertinere (jedna riječ nije čitljiva: S. A.) dicuntur anno 1100.” (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 132). Dakle Luciusovo izdanje se sastoji od 51 glave, umjesto 49, kako to ima Rački. To tumači Ševgić da se je dogodilo zbog toga što su „prepisivači neke glave Tomina izvornika prema kasnijim umetnutim naslovima razdijelili. I to glave „Tomina izvornika XX i XXXV. razdijeljene su na dvije” (K. Ševgić, Toma Splitsanin, 131, bilj. 14). Međutim upravo rukopis Tomine kronike, koji se nalazi u KAS-u, ima također LI glavu, kako je ubilježio i Jelić u svojoj rukopisnoj ostavštini (Arh. m. u. Sp-u).

⁸⁷⁾ U svome čuvenom djelu „De Regno. . .” (lib. III, cap. III) Lucius kaže i sljedeće: „. . . at antiqua nota, quae ad calcem (S. A.) Chronicarum Archidiaconi Spalaten, reperitur, non vi, sed deditione Croatiam ad Colomanum transisse refert (S. A.), cui, si Colomanus nepos, pro filio Sancti Ladislavi rep[re]sentatur coetera congruè scripta ex supranarratis, et sequentibus patebunt. Colomanus filius^a Vladislavi Regis. . .” (J. Lucius, o. c., 112, 113). Začudo ovaj citat S. Gunjača ne citira u svome već spomenutom radu (o. c., 169).

⁸⁸⁾ „Cap. LI. Desinit hic Archidiaconi historia, cui antiquo caractere annexa est Nota de Colomani Regis Vngariae cum Croatis conventiones, de qua lib. 3. cap. 3. Regni Dal. et Croat. dictum est fuit.” (J. Lucius, o. c., 473; I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 138).

Iz ovoga se dakle može zaključiti, nasuprot dosadašnjim mišljenjima, da je Lucius poznao onaj splitski primjerak Tominog rukopisa ili pak „da je vidio neki drugi rukopis s pridodatom notom od druge ruke, koji do nas nije dopro”, što ipak Gunjači izgleda „manje vjerovatno”⁸⁹.

Time i po našem mišljenju otpada tvrdnja Kršnjavoga da Lucius nije poznao splitski primjerak rukopisa⁹⁰.

Kada Jelić piše Račkome (Split, 6. XI. 1889), on mu pored ostalog javlja kako „na fol. 121 b ima gotičkim pismenim „Conuentio amicitiae” inter Hungariae regem Colomanum i t. d., koja počimlje rječima: „C o l o m a n u s f i l i u s Vladislaui. . .” i naprijed, kako ste Vi objelodanili Mon. p. 481, 482. Po svoj prilici Fanfogin Codex nije no prepis ovoga spljetskoga, i za to „Memoriale bonę memorię” i t.d. spojena sa „Conuentio” nije no bilješka na koncu fol. 120 b našega Codexa”.

To znači da je on u splitskom Tominom rukopisu na fol. 121 b vidio gornji naslov i njegov sadržaj, pisan goticom i da je smatrao da je sa „Conuentio” identičan „Memoriale...” sa lista 120 b.

Budući da danas na fol. 121 b (napisanom takovom brojkom samo olovkom u donjem uglu) toga rukopisa umjesto svega ovoga počinje odmah „tekst: „Colomanus. . .”, kako to i Rački citira na istom listu u svojoj ostavštini, mi smo time stavljeni u dilemu da li je Jelić uopće to, što piše Račkome, uistinu vidio u ovome codexu. Nadalje, ako je vidio, onda je to zapazio na onom izgubljenom listu 121, koji je netragom isčezao. Poznavajući naučnu i stručnu reputaciju Jelića kao naučnoga radnika i istraživača⁹¹) na paleografsko-diplomatičkom području, čije je sudove bez pogovora uvažavao i sam Rački, moramo svakako povjerovati da je on taj naslov i njegov tekst zapazio svojim očima i sigurno se to u prepisu negdje nalazi sada u njegovoj ostavštini⁹²).

Drugi svjedok, koji je to isto vidio, davno prije njega, bio je sam Lucius, čija naučna reputacija i istinoljubivost je izvan svake sumnje. Dakle da ponovimo. Ova je „conuentio” bila napisana goticom ili kako Lucius, koji uopće nije posumnjao u njenu autentičnost, kaže „cum antiquo caractere” i pripojena pri dnu ili na kraju Tominog rukopisa u obliku bilješke ili note („. . .antiqua nota, quae ad Calcem Chronicae Archidiaconi Spalaten. reperitur. . .”), kako slično misli i Jelić.

Prema tome onaj sadašnji dodatak, koji počinje sa „Colomanus. . .” i nalazi se na 1.121 b, nije rukopisno mogao na osnovu svega izloženoga a

S. Gunjača također donasa ovaj pasus iz Luciusa; ali tom prilikom umjesto „Desinit” piše „Definit” i umjesto „cum Croatis”, on začudo donosi „cum Croatiae” (S. Gunjača, o. c. 169), što je zaista netočno!

⁸⁹) S. Gunjača, o. c., 169.

⁹⁰) I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 134 (S. Gunjača, o. c., 168).

⁹¹) I prije i danas vlada mišljenje o dru L. Jeliću da je bio fantasta i slično u historijskoj nauci. Ali u pogledu njegovog paleografsko-diplomatičkog rada uvjerali smo se da je bio na tom polju vrlo savjestan i kritičan i da je čak Fr. Rački uvažavao i prihvaćao sva njegova paleografska čitanja kao i diplomatičko-hronološka zapažanja.

⁹²) Svakako u onoj njegovoj ostavštini, tome prepisu nema traga, Kako su prije nas (1967.) i drugi gledali ovu nesređenu Jelićevu zaostavštinu, nemože se definitivno reći da je i takve vrsti materijal sasam izgubljen za nauku i da se neće možda kod koga uskoro naći.

napose u pogledu oblika ove apendikule i broja redaka, u kojima se nalazi njen sadržaj⁹³), biti istovjetan sa onim iščezlim „Conuentio” i njegovim sadržajem, koji je bio u sastavu splitskog codexa ili što je teže vjerovati – u sastavu nekog zasada također nestalog nešto starijeg Tominog rukopisa!

6.

Nas od svih apendikula zanimaju zasada samo tri. Prva je ona, koja se nalazi na 121 b splitskog Tominog rukopisa bez ikakvog naslova i počinje sa „Colomanus. . .” Pisana je goticom 14. stoljeća⁹⁴). Druga je ona, koja se nalazi u Vatikanskom rukopisu Tominog djela (Vat. lat. 7019), pisanom također gotičkim kurzivom⁹⁵) 14. stoljeća⁹⁶). Na strani 1.52. ovoga rukopisa iza „lire domino crescentio ante fores ecclesie. . .”⁹⁷) uporedo, t. j. u istom redu, može se ipak teškom mukom čitati, iako su slova dosta izbledjela, istom rukom pisane sa skraćenicama riječi: „, } (=et: S. A.) Memoriale bone memorie domini thome quondam archidiaconi spala” (dalje svršava folij). U slijedećem retku piše, nešto kasnijim pismom i uz manje kratica: „Memoriale bone memorie. domini thome quondam archidiaconi ecclesie spalatensis”⁹⁸),

⁹³) Već smo prije naveli da su redci, koje navode Jelić i Rački da se ova apendikula nalazi na 1.121 b Tominoga rukopisa, ne slažu sa onim redcima, koje obuhvaća sadržajno taj dodatak u Tominoj kronici, pohranjenoj u KAS-u. Tako Jelić stavlja ovu apendikulu u 1–23. redak, a Rački u 1–24, dok ona danas broji 30 redaka. Na osnovu ovoga moglo bi se zaključiti da su obojica pogriješili u redcima, što je gotovo isključeno. Ali je zato mnogo vjerovatnije da su oni, a u najmanju ruku sam Jelić, imali pred sobom drugi rukopis ove apendikule ili „Conuentio”, koja je uistinu mogla brojati toliko redaka!

⁹⁴) Rački je u svojoj ostavštini napisao da je ovaj dodatak pisan goticom 14. stoljeća (A JAZU — Ostavština. . . XII F g-Sitne bilješke). Međutim je Barada ustvrdio da je ta apendikula pisana „goticom 14./15. st.” (M. Barada, o. c., 201).

⁹⁵) Barada kaže „goticom 14./15.” (o. c., 201).

⁹⁶) I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II tabl. IV; V. Novak, Latinska paleografija, 241, Sl. 87.

⁹⁷) Fr. Rački piše da u vatik. codexu manjkaju riječi: sancti Domnii Spalati (Thomas Archidiaconus, o. c., 212, bilj. 11).

⁹⁸) Fr. Rački kaže kako se „u istom najstarijem Vatikanskom rukopisu” čita *na kraju kao dodatak jednom te istom rukom pisan* (S. A.): „memoriale bonae memoriae domini Thomae quondam archidiaconi, ecclesie spalat.” i datira ga u konac 13. ili početak 14. stoljeća (Fr. Rački, Ocjena. . . , Književnik I, 369, 375). I. Kršnjavi prvo dokazuje „da je vatikanski rukopis tek u drugoj polovici XIV stoljeća pisan” što potvrđuje oblik pisma, vrst papira” i one široke, duboke u masu papira vodenim pritiskom utisnute paralelne crte, koje su značajno obilježje artije toga vremena”. Zatim kaže da vatikanski rukopis svršava različito „od trogirskog, a jednako sa spljetskim, riječima: domino Crescentio ante fores ecclesie. Iza toga napisao je prepisivač, baš kao pravi prepisivač, riječi „Memoriale bonae memoriae (S. A.) it. d. „onim istim pisalom, kojim je lijepo odozgo dole povučena okomita crta za ravnanje, pa kad je vidio, da je usprkos kraćenju riječi „dominus” (S. A.) izišao preko redaka na desno, predomislio se, pa napisao crvenom tintom u novom kraćem redu riječi spljetskoga colophona. . . , zatim je pridopisao extravagantnu, iz trogirskog rukopisa ispisanu notaciju spljetskoga rukopisa istim pismom, kojim je sav svoj papirni codex pisao. . . ” (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 131, 132). M. Barada kaže da „ima neposredno (S. A.) po Tominu tekstu istaknutijim slovima napisano „Memoriale bone” i t.d. do „spalatensis”, a *odmah ispod* (S. A.) Colomanus (S. A.) filius i t.d. tekst od Kasaliter, ali bez naslova” (M. Barada, o. c., 201). V. Novak samo čita i donosi ovaj kasniji tekst „Memoriale. . . ” (o. c., 241, 334). S. Gunjača pak govori da je na završetku vatikanskog primjerka rukopisa Tominoga spisa *istom rukom poput naslova napisan* (S.A.) tekst „Memoriale bone memorie domini Thome quondam archidiaconi ecclesie Spalatensis”, a *odmah*

a ispod toga, u slijedećem retku: „Collomanus. . .” onim istim pismom kao i „lire. . .”⁹⁹).

Treća apendikula je ona, koja se nalazi u t. zv. Papalićevom kolektaneju, koji se danas čuva u Nemzeti muzeumu u Budimpešti¹⁰⁰). Ova kolektanej je pisan također goticom u II polovici 14. stoljeća, kako to kaže M. Barada¹⁰¹). U istoj polovini toga stoljeća nastala je i njegova apendikula „Qualiter¹⁰²) et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungarie”¹⁰³), a ne 1387. ili 1388. g. kako to odlučno tvrdi Barada¹⁰⁴), koji je o tome samo razradio već prije dano mišljenje Račkoga¹⁰⁵).

I dok se u vatikanskom rukopisu onaj dodatak „Collomanus. . .”, iznad koga je i dvostruki „Memoriale. . .”, nalazi povezan sa tekstom Tomine historije, to je naprotiv ona apendikula i u splitskom codexu i u Papalićevom kolektaneju napisana na cijeloj strani lista i nema nikakve veze sa ostalim tekstom navedene historije.

Baš stoga je i neshvatljivo kako je Rački, koji je bio točno upoznat sa svima tima apendikulama, mogao da tome tekstu doda apsurdni dvostruki naslov, t. j. „Memoriale bone memorie domini Thome quondam archidiaconi spatensis¹⁰⁶). Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates regi Hungarie”¹⁰⁷).

Koji je od ovih sviju dosada iznesenih naslova ovoj apendikuli bio najstariji i najispravniji, teško je reći. Svakako među najstarije spada onaj „Conuentio amicitiae”, za koji su znali Lucius i Jelić. „Memoriale” nikako nije moglo biti, što se očito vidi iz vatikanskog rukopisa. Ali zato je postao uhodan onaj „Qualiter. . .”¹⁰⁸), sačuvan u Papalićevom kolektaneju.

Ovaj isti naslov¹⁰⁹) nalazi se i u t. zv. rukopisu Tomine historije ili „kronike”, koju je Petar Cindro 1599. godine ispisao (exarato) „ex vetustissimo

ispod toga teče tekst (S. A.) tobožnjeg ugovora kralja Kolomana s Hrvatima, kojemu nema poznata naslova „Qualiter et cum quo pacto dederunt se Croates regi Hungarie”. Nešto dalje ponavlja se kada navodi da je: *tekst* (S. A.) u vatikanskom primjerku *pisan također istom rukom kao tekst* (S. A.): „Memoriale bone memorie domini Thome quondam archidiaconi ecclesie Spalatensis” (S. Gunjača, o. c., 169, 171).

⁹⁹) Gl. I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, tabl. IV; V. Novak, o. c., 241, Sl. 87.

¹⁰⁰) M. Barada, o. c., 202; S. Gunjača, o. c., 166, 167.

¹⁰¹) M. Barada, o. c., 202.

¹⁰²) Sa riječju „Qualiter” počinju i brojni natpisi u zborniku „Libellus policorion, qui et tipicus uocatur”, pisanom goticom 14. stoljeća (Fr. Rački, Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, Rad JAZU XXVI, 161—164).

¹⁰³) S. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru IX, Zadar 1962, 56, bilj. 14.

¹⁰⁴) M. Barada, o. c., 202, 203.

¹⁰⁵) Gl. Fr. Rački, Istraživanja. . . , Rad JAZU XXVI, 175; S. Gunjača, o. c., 165, 166.

¹⁰⁶) Premda mu je uz „Appendix” Tominoj historiji u Luciusa bio poznat i naslov te iste apendikule u Fanfogninoj biblioteci u Trogiru, Rački je ovome tekstu još 1877. g. dao naslov „Memoriale. . .” (RD, 482, 481).

¹⁰⁷) Gl. Gunjačino opširno tumačenje, kako je do toga došlo (S. Gunjača, o. c., 169—171).

¹⁰⁸) Uistinu je malo čudno za naše doba, što je kanonik Batošić pisao da je naslov tekstu „trogirske” apendikule „Quomodo et quo pacto dederunt se croates regi hungarie” (KAS — J. Batošić M. Alajbegu, Split, 21. V. 1960).

¹⁰⁹) „ I C + X̄ C̄

Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates Regi Hungarię” (Ex libro Domini Doctoris

codice in membranis"¹¹⁰). U drugom rukopisu Tominog spisa, također iz 16. stoljeća¹¹¹), stoji napisan taj isti naslov sa istim sadržajem, ali bez onoga: „I C. . ."¹¹²) Na kraju pak teksta ove apendikule piše: „. . .et sic ordinatum de anno nostre Redemptionis M.° C. mo iiii”.

No zato u kodeksu Sveučilišne knjižnice u Zagrebu iz II polovice 15. stoljeća, na kraju teksta Tomine historije, dolazi bez posebnog natpisa bilješka: „Colomanus filius Vladislavi regis Hungariae"¹¹³). Isto tako i u drugom rukopisu iz 16. stoljeća pod naslovom „Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatinorum” izravno počinje ta apendikula: „Colomanus. . .” (sa lijeve strane je dodano: Deditio Chroatorum)¹¹⁴), dok također u rukopisnom djelu „Istoria delli Pontefici Salonitani e Spaladini” iz 1620. godine stoji: „Con qual patto e come i Croati si diedero al Re d'Vngaria” a onda slijedi sam tekst toga sa „Colomano. . .”¹¹⁵).

Iz ovoga se vidi da ipak i u 16. i 17. stoljeću prevladava naslov „Qualiter”. No to ipak ne znači da je ovo bio službeni i jedini pravi naslov ovoj vrlo važnoj ispravi ili dokumentu.

7.

Od ove tri apendikule (splitske, „Papalićeve” i vatikanske) Baradi je „Qualiter Trogirski vremenski najstariji” i on je „sasma o sebi, dok su Splitski i Vatikanski međusobno vrlo ovisni”. Prema tome mu „Tr. nije original, nego pozniji priepis iz starijeg originala”, a „Sp. i Vat. nisu prepisani iz Tr., nego iz nekog drugog predloška, koji se već razlikovao od Tr.”¹¹⁶). Kršnjavi je samo naveo da je onaj dodatak pod posebnim natpisom „Qualiter. . .” skoro iza postanka trogirskog codexa bez natpisa „Qualiter” i uz m a l e v a r i j a n t e (S. A.) spljetskom izvornom rukopisu extravagantno kao fol. 121 pridodan. . .” Zatim grafički prikazuje kako je „Appendicula Spalatensis” nastala iz „Appendicula Traguriensis”, te odbija mišljenje Račkoga „da je apendicula trogirskoga rukopisa samim Tomom arcidakonom pisana”¹¹⁷). „Taj je zapis u trogirskom rukopisu nesumnjivo najstariji” pisao je Šišić 29 godina prije Barade. On je „skoro (najkasnije na početku XIV. vijeka) prepisan, ali bez svoga posebnog naslova („Qualiter” etc.), u spljetski Tomin original”. Iz ovoga splitskoga rukopisa „nastao je onda u tečaju XIV. vijeka današnji vatikanski, bivše vlasništvo Lucijevo, a po njemu onda i svi drugi”. Šišić

Gliubauaz manuscripto, in quo chronica Salonitanorum atque Spalatensium Pontificum, auctore Thome Spalatensi archidiacono, qui floruit circa annum Domini 1266. Spalati ex vetustissimo codice in membrana decripto a Petro Cindro exarato, 1599, fol. 59—KAS-529 B-Ostavština I. Luciusa, 88—90 — Historia sal. maior — Collectanea (na koricama). U Kršnjavoga nema ovo „I C. . .”, a fol. je 53 (I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik, II, 132).

¹¹⁰) Ex libro Domini Doctoris Gliubauaz. . . Za ovaj rukopis kaže Kršnjavi da je prepis vatikanskog codexa. O tome opširnije gl. I. Kršnjavi (o. c., Vjestnik. . . II, 132).

¹¹¹) Incipit Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium (A JAZU-I d 22).

¹¹²) „Qualiter et cum quo pacto dederunt se Chroates Regi Hungariĉ”.

¹¹³) I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 132.

¹¹⁴) Biblioteca Marciana u Veneciji — Cl. IX — Cod. LXXV — Coll. 3290 (Lat.

Cod.) — Historia. . . , 108’.

¹¹⁵) Biblioteca Marciana. . . — Ital. Cod. 6149 — Istoria. . . , 161, 161’.

¹¹⁶) M. Barada, o. c., 202, 205.

¹¹⁷) I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . . II, 130, 131, 134, 138.

je uz to tvrdio da je ovaj zapis¹¹⁸⁾ napisan najkasnije rano na početku XIV. vijeka, dakle nije suvremeno svjedočanstvo, sačuvano u originalu¹¹⁹⁾. Tko je u pravu Šišić ili Barada — može se uočiti iz nešto točnije analize teksta svih ovih triju apendikula, koju je samo djelomično i površno proveo Barada.

Što se tiče vanjskih (materijalnih) karakteristika, možemo samo reći da su sve tri apendikule pisane na pergameni, od kojih je ona splitska, vremenski najmlađa.

U splitskoj apendikuli je pismo gotica, u vatikanskoj gotička kurziva, a u onoj Papalićevog kolektaneja također gotica.

Što se tiče očuvanosti ovih dodataka može se kazati da su u dobrom stanju, osim one splitske apendikule, koja ima nekoliko većih i manjih mrlja. Na taj se način stvara nečitljivost pojedinih riječi a napose imena vođa hrvatskih plemena kao i samih plemena. No zato se mnogo više i opširnije može govoriti o njihovim nutarnjim karakteristikama.

Što se tiče teksta svakako je značajno da onaj sastavak u Papalićevom kolektaneju (Pk) ima „Colomanus dei gratia filius Vladislai regis Hungarie¹²⁰⁾”, dok u vatikanskom (V) piše „Collomanus filius Vladislai Regis Hungarie”, a u splitskom (S) „Colomanus¹²¹⁾ filius Vladislai¹²²⁾ Regis Ungarie”.

Iza „patris sui” u Pk je „(točka: S. A.), a tako i u V, dok u S ne. U Pk piše „strenuitate uigebat”, u V je „stenuitate uigebat”, a u S „strenuitate uiget”. U Pk stoji „pposuit totam Chrouaciam¹²³⁾”, u V je „proposuit totam Chorouaciam¹²⁴⁾”, a u S je „pposuit totam Croauciam¹²⁵⁾” (ali je ovdje ono „totam” umetnuto iznad teksta između „proposuit” i „Crouaciam”). I dok i Pk i S imaju napisano „subiugare”, u V stoji „subiugae”. U Pk piše „Chroates¹²⁶⁾”, u V je „Chrouattes” i „Crouates”, a u S „Crouates”. U Pk i S je „uoluerunt”, a u V „uoluerint¹²⁷⁾”. U Pk i S je „consilio”, a u V „consilio¹²⁸⁾”. U Pk je „Scilicet”, u V je V₃” t. j. „Videlicet”, a u S je „s”. U Pk i S stoji „XII”, a u V „duodecim”. U Pk i S piše „comitem Gurram”, a u V „comitem Gurram”. U Pk je „Chaçichorum”, a u Pk i S „Chaçittorum”. Samo u S je „Chuchacorum”

¹¹⁸⁾ On se je čak zanašao mišljenju da će možda naći „pravi tekst apendikule” i to u jednom plemićkom arhivu u Italiji (Priručnik. I/1, 501, bilj. 3).

¹¹⁹⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 464.

*) Svako od ovih velikih C je različitog izgleda!

¹²⁰⁾ Iza „Vladislai” stoji „i” prekrizičeno.

¹²¹⁾ Oko tornja sv. Marije u Zadru ima natpis iz 1105. godine, gdje se govori: „... post victoriam et pacis praemia Jaderae introitus. . hanc turrin scae Mariae Vngariae Dalmaeciae Chroatiae construi et erigi iussit Rex Colomanus” (S. A.). U kapelici ispod tornja sv. Marije na 4 stuba pak piše: „Collomanus”, a iznad groba Večenege: „R. Colomanus” (V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, 331, 333). Inače Toma ime ovoga kralja uvijek piše: Colomannus (Thomas Archidiaconus, o. c., 58, 60, 61).

¹²²⁾ U Tominoj historiji ovaj vladar se naziva na 2 mjesta „Vladisclaus”, a na jednom, nešto kasnije u tekstu „Vladislai” (Thomas Archidiaconus, o. c., 58, 78).

¹²³⁾ Ne: Chroaciam, kako donosi M. Barada (o. c., 203).

¹²⁴⁾ Ne: Chrouaciam po Baradi (o. c., 203).

¹²⁵⁾ Toma piše i „Croatia” a najviše „Chroatia”, dok samo jedanput „Chrouatia” (Thomas Archidiaconus, o. c., 8, 25, 33, i t. d.).

¹²⁶⁾ Toma ih zove i: Chroate (Thomas Archidiaconus, o. c., 25).

¹²⁷⁾ RD, 482.

¹²⁸⁾ Značajno je da se u jednoj ispravi iz 1318. godine govori „de consilio nobilium et procerum Croacie. . .” (F. Šišić, o. c. I/1, 487).

a u Pk i V „Chucharorum”. „Subbicornum” je u S, u Pk „Subbithorum”, a u V „Subithorum”. S ima „Çuddomiricorum”, a V i Pk „Çuddomirithorum”. Isto tako u Pk i S je „comitem Georgium”, a u V „committem Georgium”. U Pk je „comitem Petrum. . . Murithorum”, u S „committem Petrum. . .” (gotovo nečitljivo), a u V „committem Petrum. . . cithorum”. „Gussithorum” je u Pk i u S, a u V „Güssichorum”. U Pk i S je „Politchorum”, a u V „Polithorum”. U Pk i S stoji „comitem Johaneum”, a u V „comitem Johannem. . .” (prekriženo: Hobradum i stavljeno: Johannem: S. A.). U Pk piše „paciffice”, a tako i u V, dok S ima „paciffice”. U Pk stoji „Et quod i (i je prekriženo) non teneatur”, u V je „et quod non teneatur”, a tako i u S. U Pk je „predictarum generacio”, u V „predictarum generationum”, a u S „predictarum generacionum”. U Pk piše „predicti domino regi”, u V i S samo „domino Regi”. U Pk stoji „mitteret pro eis”, u V i S „mittet pro ipsis”. U Pk je „X equitum armigerum”, u V „decem armigeris equitum”, a u S „X. armigeris equitum”¹²⁹). U Pk i S je „Et sic”, a u V „sich”. I konačno u Pk je na kraju „de anno domini M. Ć. ĪĪ, et cetera”,¹³⁰) u S je iza „de Anno nostre redempcionis M Ć ĪĪ” još nešto napisano, ali je izmrljano, a u V iza „de anno nostrae redemtionis Millesimo C. fo”. (secundo: S. A.) je „ } ”¹³¹) i znači „Et”.

Kada se sada sve ove nutarnje i vanjske karakteristike čvrsto poveže međusobno, zapaziti će se da je splitska apendikula kao najmlađa, no kao posve strano tijelo kasnije-tko zna kada-naprosto priključena Tominom rukopisu. Ona je tu neprimjetno ostala i tek je krajem 19. stoljeća izbila na svjetlo. Ova dakle apendikula je nastala iza vatikanske — ili pak obje ove iz jedne im zajedničke. Ona u Pk je pak prepis iz jedne sasama druge, također vrlo stare, nezavisne od one dvije, što nepobitno potvrđuje i izraz”. . . et cetera”.

Možda je to bila ona naša „Conuentio”, koja je netragom zasada iščezla. Svakako dakle i na osnovu ovih tako ilustrativno iznesenih podataka moramo se ponovno zapitati: ako je ova splitska apendikula najmlađa, onda ostaje i dalje zagonetka gdje je ona stara apendikula¹³²), koju je još 1889. godine vidio L. Jelić i upozorio na nju Račkoga.

¹²⁹) Nije u S dakle samo „armigeris” kako to čita M. Barada (o. c., 205, bilj. cc).

¹³⁰) Čudno da je I. Kršnjavi, koji je prvi objelodanio u cijelosti „trogirsku apendikulu”, ispustio baš ovo „et cetera” (o. c., Vjestnik. . . II, 136).

¹³¹) U Luciusovoj ostavštini, gdje se nalazi i „Qualiter”, prepisan iz Cindra, stoji uz ostalo: „. . . Et sic extitit ordinatum, de anno nostrae Redemptionis MCII. etc.” (KAS—529 B — Ostavština I. Luciusa — Historia. . . , 90), a u Luciusovom „De Regno. . .” (Amstedolami 1666, 113) glasi: „. . . Et sic. . . millesimo C. Secundo”.

¹³²) M. Šufflay, koji je i suviše smiono i naprečac proglasio Qualiter falzifikatom, datira postanak prvobitnog teksta Qualitera sredinom XIV stoljeća (M. Šufflay, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, Ungarische Rundschau IV (1915), 894, 895; N. Klaić, Plemstvo dvanaestoro plemena kraljevine Hrvatske, Historijski Zbornik IX, Zagreb 1956, 85, 86). Inače mišljenje o postojanju originalne apendikule, od koje su se dosada sačuvala samo 3 najstarija prepisa iz 14. stoljeća, ukratko, ali i danas još uvijek je aktuelno i najzobitnije ono, što iznosi I. Kršnjavi (o. c., Vjestnik. . . II, 145).

8.

Kada je 1894. godine izašlo posmrtno Račkijevo izdanje Tomine historije, u njemu je objelodanjena apendikula,¹³³⁾ koja se je ponešto razlikovala od one što ju je Rački 1877. izdao u svojim „Documenta”¹³⁴⁾.

To se je očitovalo i u samome tekstu, iz koga se može razabrati da je Rački uzeo ponešto iz Pk a nešto iz S i V. Ali tu je bilo i izrazâ, kojih nijedan od one tri apendikule nije imao ni po poretku ni po broju. To se u prvom redu odnosi na onaj dvostruki naslov. Zatim n pr. izraz „Suacithorum”, te „Carrinensium et. . . Lapzanorum”, „Laznizithorum”, „regalia confinia” i konačno je najčudnije i najzagonetnije u svemu tome tekstu, za koji kao i za cijelo ovo djelo nijesu uopće dani ispravci (a to je bio običaj i svakako je, da ih je bilo, navelo bi ih se na kraju knjige s obzirom na to, što je to izvor, u kome sve mora biti točno štampano), broj i izraz: „X. X. X. (S. A.) armigeris equitum de qualibet generacione prenominata”¹³⁵⁾ (S. A.).

Od ove godine objelodanjavanja onoga dodatka pa do 1900. godine ni jedan od naših naučnih radnika nije se pozabavio tom apendikulom i njenim sadržajem. Istom 1900. je dakle I. Kršnjavi samo lapidarno i usput rekao: „U Račkovu je izdanju brojka X X X tiskarska pogreška”¹³⁶⁾ i ništa više. Odonda pa do danas više se o tome nije govorilo i smatralo se da je time sve dokončano i jasno.

I stvarno je neobično da u svim izdanjama Tominog djela kao i u rukopisima ove historije, gdje je pridodana ova apendikula, uvijek stoji brojka „X”.

Stoga se moramo zapitati, nije li Rački prigodom prepisivanja iz bilo kojega rukopisa Tomine historije ovoga dodatka pogriješio u pogledu broja konjanika¹³⁷⁾, pa je onda tako i štampano ili je to zbilja obična „tiskarska pogreška”?

¹³³⁾ Thomas Archidiaconus, o. c., 58, 59.

¹³⁴⁾ RD, 481, 482.

¹³⁵⁾ Interesantno je isporediti sve one rukopise, koji donose taj pasus. Tako je u prvome, nama dosada nepoznatome, valjda izgubljenom, onome Jelićevom splitskom („Conuentio”), kojim se je možda ipak služio Rački, moguće pisalo: „. . . tunc ire debeant adminus cum X. X. X. armigeris equitum de qualibet generacione prenominata suis expensis usque ad flumen Draue. . .” (Thomas Archidiaconus, o. s., 59). Zatim u danas sačuvanom splitskom stoji: „. . . tunc ire debeant adminus cum X. armigeris equitum de qualibet generacione prenominarum suis sumptibus et expensis usque ad flumen Draue. . .” (KAS — 623 B, fol. 121^v). U vatikanskom pak piše: „. . . tunc ire debeant adminus cum decem armigeris equitum de qualibet generacione prenominarum suis sumptibus et expensis usque ad flumen Draue. . .” (M. Barada, o. c., 205, bilj. dd) i cc)/, u Papalićevom kolektaneju pak: „. . . tunc ire debeant ad minus cum X. equitum armigerum de qualibet generacione predictarum suis expensis usque ad flumen Draue. . .” (F. Šišić, o. c. I/1, 528; M. Barada, o. c., 205).

¹³⁶⁾ I. Kršnjavi, o. c., Vjestnik. . II, 136, bilj. 1.

¹³⁷⁾ Poznato je da je Rački još 1877. godine objelodanio ovu apendikulu na osnovu njenog dodatka u djelu Luciusa i rukopisa iz t. zv. Fanfognine biblioteke u Trogiru, No l tada je napisao „decem” (RD, 482), t. j. „X”, a ne „X. X. X.”, kako je to učinio 1894. godine. Znači da se je teško mogao zabuniti pri prepisivanju. Naime to je gotovo isključeno obzirom na njegovu poznatu strogu kritičnost pri izdanju tolikih vrsti izvora!

Kako u Račkijevom posmrtnom izdanju nigdje nijesu navedeni „Ispravci”, to znači da je u njemu sve bez greške¹³⁸⁾, a tako i jest, jer dosada nitko nije uočio i naveo u ovom izdanju i jednu štamparsku netočnost u samome tekstu.

Kada bi se našao Račkijev rukopisni tekst Tome, koji je predan nakon što je pregledan i priređen po nekome nama nepoznatom stručnom licu¹³⁹⁾ za štampanje, onda bi se moglo uistinu riješiti i ovu zagonetku, t. j. da li je to „tiskarska pogreška” ili je tako stajalo u Račkijevom tekstu. Nadalje uzмимо da se je Rački pri prepisivanju iz rukopisa i zabunio sa brojem „X”. Naime on je mogao pri tome da pogriješi — poput naših srednjovjekovih pisara i notara u poveljama¹⁴⁰⁾ — t. j. da na mjesto toga broja ispiše n. pr. „L” ili „C” ili „XI” ili čak „X.X.” ali nikako i „X.X.X.” Isto tako i pri priređivanju za štampu, kada je sve ovo pregledavao taj nepoznati stručnjak, morao je ovdje ovu tako napadno napisanu brojku, različitu od one u drugim prepisima Tome, i te kako uočiti. Kako ju nije ispravio, znači da je smatrao da je ovako upadni i različiti broj od dosadašnjih prijašnjih u izvoru točan. Isto tako i njegov korektor, koji je bio svakako stručna osoba, nije također to ispravio, iako je ostale pogrešne izraze i riječi i te kako pomno pročistio i u upravo savršeni red doveo. To potvrđuje da je on sve ono što je trebalo korigirati, pažljivo kolacionirao sa Račkijevim tekstom i budući da je u njemu bio i tako napisani broj, on ga je ovako i ostavio. Nadalje i sam slagar, koji je taj rukopis slagao, mogao je pogriješiti u brojevima, ali nikako tako da jednom „X” doda još dva puta po „X” i da bude „X. X.X.”, ako nije upravo stajao ovakav trostruki broj u od strane Račkoga pomno pregledanom tekstu Tominog rukopisa.

Naše je dakle mišljenje da je ovaj naš veliki naučni radnik točno prepisao ovu apendikulu iz nekog nama dosada nepoznatog rukopisa. Svakako ova cifra nije stajala ni u Pk ni u V, a ni u S nego u jednom mnogo starijem rukopisu apendikule.

Koji je to rukopis i da li ima veze sa onim Luciusovim i Jelićevim „Conuentio”, čijeg se naslova ovaj zadnji nikako ne odriče i taj naziv i dalje upotrebljava¹⁴¹⁾, ostaje i sada otvoreni problem, dok se točnije ne prouči sva dostupna ostavština Račkoga, razasuta na razne strane, a onda naravno i ona Jelićeva, u kojoj su bila i pisma Račkoga, upućena njemu.

Dakle tu nešto nije jasno. No unatoč toga ona brojka „X. X. X.” je i danas činjenica i o njoj je vrijedno raspravljati, jer mijenja mnogo štošta u vezi pojačanja autentičnosti i starosti apendikule.

¹³⁸⁾ Kada Šišić govori o ovom izdanju Račkoga, on navodi da je ono „puno grešaka, jer se Rački nije konzekventno i prvenstveno koristio, kako je trebalo, najstarijim poznatim rukopisom, što se danas čuva u arhivu splitskoga kaptola, nego tako zvanim rimskim (vaticanskim) rukopisom (nekoć Lucijeva svojina) iz XIV. veka.” (F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, 7, bilj. 7). Svakako ovo Šišićevo izlaganje ne odnosi se dakle na tiskarske greške nego na one druge, povezane sa gore navedenim rukopisima!

¹³⁹⁾ Možda je to bio M. Šufflay.

¹⁴⁰⁾ Da je tomu tako, potvrđuju brojni primjeri takvoga griješenja ovih pisara u pogledu ispisivanja ili prepisivanja brojeva godina i indikcija u ispravama od 9. do kraja 11. stoljeća, koje se nalaze baš u „Documenta” Fr. Račkoga!

¹⁴¹⁾ Tako ovu „Conuentio” ponovno navodi Jelić, kada opisuje sadržaj 122 b Tominog rukopisa ovako: „4—15 nota in lettere gotiche — della „Conventio” (Arh. m. u Sp-u-Ostavština. . .).

9.

Svi naši historičari osim Hauptmanna su smatrali točnim i pouzdanim broj „X” i uzimali ga takvim bez obzira na onaj Račkijev broj. Naime za Hauptmanna je ta brojka konjanika bila premala¹⁴²). U tome je dakle imao pravo, jer mi nemamo ni jedan izvorni podatak iz srednjovjekovne historije, iz koga bi se moglo saznati, mimo apendikule, koliko je bilo bilo koje hrvatsko pleme zapravo davalo ugarsko-hrvatskom vladaru vojnika.

Dakle samo iz povelja se doznaje da je u 12. stoljeću (1193.) hrvatski feudalac (ovdje: krčki knez Bartol) kao uzvrat za darovano leno od kralja Bele III bio obavezan da daje 10 oklopnika (*loricis*)¹⁴³) unutar granica države, a izvan države će služiti sa 4. Oni će dolaziti na poziv u ono vrijeme, kada bude hrvatska vojska (*exercitus Chroaticus*) po kraljevoj zapovijedi općenito pozvana na vojnu¹⁴⁴). Iz druge pak povelje od 24. XII. 1224. godine se saznaje da su plemići iz Klokoča u potrebi bili dužni dati vlararu 15 oklopnika i 100 pješaka¹⁴⁵). Na osnovu isprave od 10. III. 1242. g. (koju neki smatraju falzifikatom) ugarsko-hrvatski kralj Bele IV obavezuje krčke knezove (nasljednike Bartola), kojima potvrđuje povelje dane im od Bele III i Andrije II, u vojnom pogledu (na moru i na kopnu). Naime kada bude sazvana hrvatska vojska (*exercitus croaticus*), da ga imaju služiti na kopnu i to unutar granica samo sa 3 oružana vojnika, a izvan države samo sa 2. Kada pak 5. IV. 1251. isti Bela IV ponovno potvrđuje krčkim knezovima (Ivanu i njegovoj braći) svoj privilegij od 10. III. 1242. i onaj Andrije II od 1209., on ih potsjeća uz koju su vojnu obavezu dobili župe Modruš i Vinodol od Bele III i njega. Ujedno određuje kada bude htio da se sazove hrvatska vojska „*intra montem qui Gozd dicitur et vbi cumque in illis partibus*”, da mu služe sa 20 naoružanih vojnika dolično opremljenih za boj, a „*ab isto vero parte montis*” (t. j. preko gore: S. A.) kudamu drago sazove hrvatsku vojsku, služiti će mu sa 10.

Kada pak Andrija III Mlečanin 1293. g. daruje Pavlu Bribirskom i njegovoj braći nasljednu bansku čast u Hrvatskoj sa svima pravima i dohodcima, oni su obavezani da mu služe sa 500¹⁴⁶) (*quingentibus*) vojnika¹⁴⁷) u njegovim vojnim pohodima ili protiv njegovih vanjskih ili domaćih neprijatelja¹⁴⁸).

Sličnu vojnu obavezu je odredio Bela IV i Gradecu (Zagrebu), kome je 16. XI. 1242. podijelio privilegiji. Navedeni građani Gradeca su mu bili dužni,

¹⁴²) Lj. Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo, Razprave I, Ljubljana 1950, 109.

¹⁴³) *Loricus, pro lorica, lorica, militum, quos Chevaliers dicimus. . .* (C. du Fresne du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* V, Niort 1885 (editio nova), 142).

¹⁴⁴) SCD II, 262; F. Šišić, o. c. I/1, 509.

¹⁴⁵) „*Quociens vero necesse fuerit, in exercitu nostro quindecim loricatos et centum pedites vernaculos expeditos habebunt. . .*” (SCD III (1905), 239; R. Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb 1895, 147).

¹⁴⁶) I car Dušan je obećao Veneciji da će joj, u slučaju rata, poslati pomoćne čete, 500 konjanika protiv njenih buntovnika ili susjeda, i to čak u Lombardiju (K. Jireček, *Istorija Srba I*, Beograd² 1952, 217).

¹⁴⁷) Ne konjanika, kako piše J. Lučić, koji inače ovu darovnicu Andrije III smatra sumnjivom (Dva torza o srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti, *Historijski Zbornik* XVIII, Zagreb, 1965, 295).

¹⁴⁸) SCD IV (1906), 145, 442—444, VII (1909), 163, 164; F. Šišić, o. c. I/1, 509—512.

kada on bude htio vojevati prema primorskim stranama ili u Koruškoj ili Austriji, uputiti 10 naoružanih vojnika¹⁴⁹).

Međutim u onoj apendikuli, koja je štampana po Račkovom posmrtnom rukopisu, stoji izričito: kako su se Koloman i starješine 12-ro hrvatskih plemena pogodili da svi spomenuti posjeduju svoje (suum) u miru i bez smetnje; da nijedno od spomenutih plemena ni njihovi ljudi (homines) nijesu dužni kraljevskom veličanstvu plaćati porez, osim što su obavezni gospodinu kralju, kada neki navale na njegove kraljevske granice. Tada, ako gospodin kralj pošalje po njih, dužni su poći sa najmanje 30 oboružanih konjanika od svakoga navedenoga plemena do Drave; odonud pak prema Ugarskoj na trošak gospodina kralja i sve dok traje vojna, moraju ostati¹⁵⁰).

Ako se sada isporedi sadržaj svih ovih povelja iz 12. i 13. stoljeća sa sadržajem apendikule, onda se odmah opaža da se sve vojne obaveze hrvatskih feudalaca i Zagreba svode na njihov odaziv unutar i izvan granica države. Jedino u apendikuli ta vojna obaveza hrvatskih plemena stupa na snagu istom u onom slučaju, ako neprijatelji ugroze kraljeve granice. Nadalje se u svima onima ispravama govori o oklopnicima ili naoružanim konjancima, kao i o naoružanim vojnicima i pješacima¹⁵¹), a u apendikuli izričito i samo o oboružanim konjancima¹⁵²).

Isto tako u tim listinama su iznesene samo vojne obaveze pojedinaca-feudalaca i jedne gradske komune, a jedina apendikula donosi podatak kolika je bila takva vojna obaveza svakoga plemena od ovih 12 hrvatskih plemena. Tako je svako pleme imalo davati 30 konjanika, hrvatski feudalac Bartol 10 oklopnika (ili 4 izvan države), njegovi nasljednici isprva 3 (ili 2 izvan države), a kasnije 20 naoružanih vojnika (ili 10 preko Gvozda), knezovi Bribirski, gospodari čitave Hrvatske, 500, dok Zagreb 10 naoružanih vojnika.

U zakoniku pak kralja Kolomana od 1100. godine traži se da svaki pojedini župan (comes) ima uputiti o svom trošku jednoga oklopnika. To bi značilo da bi sve tadašnje ugarske županije davale oko 60 vojnika.

U Njemačkoj u 12. stoljeću pojedini grofovi su davali po 30, 20, 12 i čak 10 ljudi, vojvodina Elzas 70, Lotaringija 20, a pojedini veći gradovi po 100, 70, 40, 20 i 12. Čitava vojska, po poznatom njemačkom historičaru Georgu Waitzu, je u tom stoljeću u Njemačkoj brojala oko 2080—2090 vojnika. Od tih je bilo 1482 vojnika, koje su davali crkveni velikaši, a samo 398—608 svjetovni feudalc¹⁵³).

¹⁴⁹) SCD IV, 174; J. Lučić, o. c., 296.

¹⁵⁰) Thomas Archidiaconus o. c., 59.

¹⁵¹) „...loricis.“ (SCD II, 262—1193.), „...loricatos... et pedites...“ (SCD III, 239—24. XII. 1224.), „...militibus armatis...“ (SCD IV, 145—10. III. 1242.), „... milites... cum armis militaribus...“ (SCD IV, 174—16. XI. 1942.), „...armatis...“ (SCD IV, 444 — 5. IV. 1251.), „...militibus...“ (SCD VII, 163, 164—1293.).

¹⁵²) T. j. „armigeris equitum“ ili „equitum armigerum“. Po du Cange-u „armigeri, posteriribus saeculis appellati sunt potissimum nobiles inferioris ordinis, quod in bellis militum seu Equitum arma gererent, quo ii in praeliis induerentur“, a „armatus equus“ mu je „idem qui Equus vestitus...“ (C. du Fresne du Cange, o. c. I, Niort 1883, 394, 391). Forcellini pak kaže da je „Armiger... qui lanceam, scutum galeamque ferens armatum dominum in proelio sequitur...“ (A. Forcellini, Lexicon totius latinitatis I, Patavii 1940, 323).

¹⁵³) F. Šišić, o. c. I/1, 513, 512—513.

Ako se uzme da su 12 hrvatskih plemena trebali davati vladaru ukupno 360 konjanika, onda se mora priznati da je to uistinu veliki broj obzirom na istovrsnu vojnu obavezu ugarskih župana i njemačkih feudalaca u 12. stoljeću.

Svakako ovaj obavezni broj konjanika, sa kojima je Hrvatska bila poznata po velikom mnoštvu još u doba cara Konstantina VII Porfirogeneta¹⁵⁴), bio je zapravo prva čvrsta baza za nešto kasnije stvaranje t. zv. „exercitus Chroaticus” u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.

III

SERBICA

Da li se točno zna kako se je zvao prvi po imenu poznati srpski vladar?

1.

Najstariji izvor za prvoga po imenu poznatoga srpskoga vladara je istom Konstantin VII Porfirogenet. Evo što on o tome kaže: „... Kada je Bugarska pala pod vlast Romeja, onoga srpskoga arhonta, koji je pobjegao caru i ondje umro, po redu je naslijedio njegov sin, pa unuk, i tako iz njegova roda oni vladari, koji će vladati. Iza nekoga vremena potekao je od njih „Boisesthlabos” (S. A.) i od njega Radoslav...¹⁾

2.

Kako se je do danas nazivao ovaj vladar? D. Farlati (1690—1773) ga n pr. zove „Bisesthlabus” ili „Boisesthlavus”²⁾, B. A. Krčelić (1715—1778) pak „Borsesthlau” ili čak „Boleslaus”³⁾. N. Tomašić ga naziva, bez ikakvog obrazloženja, „Vojislav”⁴⁾, V. Čorović ga piše 1921. godine „Vojšeslav”⁵⁾,

¹⁵⁴) RD, 398.

¹⁾ „... ἐπει δὴ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἦ τῶν Ῥωμαίων, αὐτοῦ οὖν ἄρχοντος τοῦ Σέρβλου τοῦ εἰς τὸν βασιλεῖα προσφυγόντος τελευτήσαντος, κατὰ διαδοχὴν ἤρξεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ πάλιν ὁ ἔγγων, καὶ οὕτως ἐκ τῆς γενεᾶς αὐτοῦ οἱ καθεξῆς ἄρχοντες. μετὰ δὲ χρόνους τινὰς ἐγενήθη ἐξ αὐτῶν ὁ βοισέσθλαβος καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ Ῥοδόσλαβος...” (RD, 340). Gy. Moravcsik donša taj tekst ovako: „... ἐπει δὴ ἡ βουλγαρία ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἦ τῶν Ῥωμαίων, * * * αὐτοῦ οὖν τοῦ ἄρχοντος τοῦ Σέρβλου, τοῦ εἰς τὸν βασιλεῖα προσφυγόντος, τελευτήσαντος, (κατὰ διαδοχὴν ἤρξεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ, καὶ πάλιν ὁ ἔγγων, καὶ οὕτως ἐκ τῆς γενεᾶς αὐτοῦ οἱ καθεξῆς ἄρχοντες). Μετὰ δὲ χρόνους τινὰς ἐγγεήθη ἐξ αὐτῶν ὁ βοισέσθλαβος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ Ῥοδόσλαβος...” (Gy. Moravcsik, Constantine Porphyrogenitus de Administrando imperio, Budapest 1949, 154). Ovaj tekst se vrlo malo razlikuje od teksta Račkoga, osim onih pasusa, koje je Moravcsik stavio u zagradu.

²⁾ A JAZU-I d 31—Danielis Farlata Commentaria Historica de Slavis et Chroatis qui Dalmatiam occuparunt cum adnotationibus Jacobi Coleti ex autographo in Bibliotheca Cath. Ecclesiae Zagrabienensis reperibili, str. 195, 203, 332.

³⁾ A JAZU-II i 213—Summaria notationum varia de Illyrio et Dalmatia in genere dein de regibus Croatiae, Bosinae, Serviae, Bulgariae, Rasciae, Ducibus Spalatensibus, S. Sabae Culumiae, str. 15’.

⁴⁾ N. Tomašić, Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita, Vjesnik kr. hrvat-sko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva XX/1 i 2, Zagreb 1918, 85.

⁵⁾ St. Stanojević V. Čorović, Odabrani izvori za srpsku istoriju I, Beograd 1921, 63.

a 1933⁶⁾. i 1940. „Višeslav“⁷⁾). K. Jireček ga isto zove „Višeslav“⁸⁾, a tako i Šišić⁹⁾. Ovako isto stoji i u „Istoriskoj čitanci“, izašloj 1948. godine¹⁰⁾, a tako ga naziva i G. Ostrogoski¹¹⁾, dok R. H. J. Jenkins, prevodilac na engleski jezik grčkoga teksta „De administrando imperio“, koga je izdao već spomenuti Gy. Moravcsik, zove ga „Boiseslav“¹²⁾, M. Dinić opet „Višeslav“¹³⁾, D. Janković, slijedeći Tomašića, povraća se na ime „Vojislav“¹⁴⁾, a B. Ferjančić iznosi kako se historičari kolebaju u transkripciji imena ovoga kneza između Vojislav i Višeslav, te smatra da drugo ime bolje odgovara obliku iz „De administrando imperio“¹⁵⁾).

3.

Iz ovih primjera se vidi da uglavnom postoje dosada 6 vrsta naziva za ime navedenoga srpskoga vladara, a sedmi bi možda bio, po našem mišljenju i „Božeslav“ ili „Božislav“.

Naime Konstantin Porfirogenet zove ovoga vladara ili arhonta „βουσιέσθλαβος“, što bi se moglo u prvi mah pročitati kao „Bojseslav“¹⁶⁾ pa i „Vojislav“ ili „Vojslav“¹⁷⁾. No nikako „Višeslav“¹⁸⁾ kako se je zvao jedan hrvatski knez¹⁹⁾, jer izrazi „Boise-“ i „Wissa-“ nijesu isto. Prema tome iz imena „Boisesthlabos“ može se izvesti samo ili ime „Vojislav“ (Vojslav) ili „Božeslav“²⁰⁾ (Božislav), a nikako „Višeslav“, kako smo već ukazali.

Koji je od ova dva imena ispravniji, ustanovit će naši filolozi, koji će morati uzeti u obzir i to da se sin ovoga srpskoga vladara nije zvao „Radoslav“ nego „Rodoslav“²¹⁾).

⁶⁾ V. Ćorović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1933, 40.

⁷⁾ Isti, Istorija Bosne I, Beograd 1940, 130.

⁸⁾ K. Jireček, Istorija Srba I, 69.

⁹⁾ F. Šišić, Povjest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 334.

¹⁰⁾ Istoriska čitanka. Odabrani tekstovi za istoriju srpskog naroda. Beograd 1948, 14.

¹¹⁾ Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronološki podaci, Istoriski Časopis SAN I/1—2 (1948), Beograd 1949, 25.

¹²⁾ Gy. Moravcsik, o. c. 155.

¹³⁾ Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953 (lat.), 250.

¹⁴⁾ Istorija države i prava naroda Jugoslavije I, Beograd^a 1957, 90.

¹⁵⁾ Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, SAN, Posebna izdanja knjiga CCCXXIII, Vizantološki institut knjiga 7, Beograd 1959, 50, bilj. 155.

¹⁶⁾ Miklošič izvađa od imena „Boyzlaus“ bojslav (Fr. Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen, Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher III/5, Heidelberg 1927, 33).

¹⁷⁾ Miklošič ima i ime „Vojslav“, koje izvodi od „woyslaus. . . voyzlaus. . . wogyslaus. . . voyslavus. . . woyzlavus. . .“ (o. c., 34).

¹⁸⁾ Miklošič zna za „Vyšeslav, višeslava“ (o. c., 34).

¹⁹⁾ Njegovo ime „Wissasclavo“ nalazi se na krstionici od kamena, koja je isprava bila u Ninu. God. 1746. je prenesena u Veneciju i prvo postavljena u dvorište kapucinskog samostana S. Salvatore, a onda od 1853. je smještena u Gradski muzej Correr (F. Šišić, Priručnik. . . I/1, 119, 120). Danas se ova krstionica nalazi u atriju JAZU u Zagrebu.

²⁰⁾ Tomu idu u prilog nazivi u spomenutom djelu Konstantina Porfirogeneta kao što su n. pr.: βουγῶ, βόζος, βοῖκι, βύνα, βονεφάτιος, βόρενα, βορίσης, βόσονα, βοσποριανοί, βουγά, βουλελλάρτοι, Βουλγαρία, βούλγαροι, βούτοβα. . .“ (Gy. Moravcsik, o. c. index).

²¹⁾ Ne dakle Radoslav, kako to pišu redom svi, osim Ćorovića (Odabrani izvori. . . I, 63), navedeni pisci u ovoj našoj radnji. U Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika (sv. 54, Zagreb 1952, 916, 59 (1953), 110) naziva se ovaj vladar: Radoslav i Rodoslav, te se u vezi toga citira mišljenje Račkoga iz „Documenta“ (340, 341).

IV

MACEDONICA

Koje je godine Samuilo sa braćom digao ustanak u Makedoniji?*)

1.

U našoj historiografiji i danas ima pored ozbiljnog i solidnog rada u nauci i dosta diletantizma, koji je vrlo teško ispravljati.

Zato je potrebno da svaki naučni radnik posjeduje objektivnost prema sebi i prema drugima, t. j. omogućiti svakome da iznese svoje argumentirano mišljenje, pa će se tokom vremena vidjeti čiji su rezultati točni i prihvatljivi.

Tu igra veliku ulogu kritika, koja ne smije biti lična nego strogo naučna i stvarna, daleko od svake neobjektivnosti i improviziranih, nesigurnih i iforsiranih pohvala.

U fokus jedne takve oštre kritike pao je 1902. godine i rad Božidara Prokića, profesora Velike Škole u Beogradu, pod naslovom „Početak Samuilove vladé. Prilog istoriji Balkanskih Slovena u X veku“¹⁾. Kritiku je napisao u „Srpskom Književnom Glasniku“ St. Stanojević, tada docent srpske historije u toj Velikoj Školi²⁾.

Naime u to vrijeme Prokićevo gledište je još uvijek bilo da su Samuilo i njegova braća digli ustanak protiv Bizantije po smrti Jovana Cimiska. Stanojević je, iznoseći rezultate, do kojih je došao Prokić, odmah napomenuo da se oni ne slažu sa rezultatima „najboljih znalaca Vizantske Istorije Šlumbergera, Drinova, Jirečka i dr.“ Ujedno je nastojao oslabiti Prokićev glavni izvor Skilicu, čiju je kroniku unio u svoju kroniku Kedren „a taj Kedrin prepisivao je iz Skilica i ne zna se kako je prepisivao, tačno ili netačno, a sam Skilica iz koga je Kedrin prepisivao, pisao je sto godina posle tih događaja i ne zna se kakav je izvor tom prilikom imao pred sobom, dobar ili rđav“. Stoga Stanojević smatra da je „pričanje Kedrinovo netačno“. Nadalje je prigovorio Prokiću da je podatke „koji ne idu u prilog njegove hipoteze prosto prešao, ignorisao i izostavio, ma da je i njih istakao prof. Jireček, a G. Prokić je upotrebio Jirečka“. Tako Jireček ističe da Skilica—Kedrin na jednom mjestu pominja ustanak četiri brata još protiv Petra (u. 969), te se tako izvor Prokića sam sebi protivi pričajući isti događaj jednom prije 969 i poslije opet 976. g. Ali Stanojeviću je još važniji podatak koji je istakao Jireček: onaj doček poslanika na njemačkom dvoru 973. g. „Taj podatak je g. Prokić prečutao i on jasno svedoči da je macedonska država postojala već 973 god., to je već tim faktom dokazana netačnost pričanja Kedrinova i otvorena hipoteza G. Prokića“ završava o tom pitanje Stanojević³⁾.

*) Kako je dosada izašla ogromna literatura o tome pitanju, mi ćemo se ovdje osvrnuti samo usput ili nešto opširnije na radove i djela, koje smatramo da mogu uistinu pridonijeti rasvijetljivanju ovoga problema.

¹⁾ Glas SKAN LXIV, Beograd 1901, 100—145.

²⁾ St. Stanojević, Božidar A. Prokić, Početak Samuilove vladé. Prilog istoriji Balkanskih Slovena u X. veku. (Iz Glasa Srpske Kraljevske Akademije LXIV), Beograd 1901. Str. 100—145. Sprski Književni Glasnik (SKG), V, Beograd 1902, 70—73.

³⁾ St. Stanojević, Božidar A. Prokić, o. c., SKG V, 70—72.

Kada je Prokić na ovu Stanojevićevu kritiku predao svoj odgovor „Srpskom Književnom Glasniku”, ovaj na sugestiju Stanojevića nije ga objavio „stoga što njegovo uradništvo nije našlo da odgovor G. Prokića doprinosi što novo rešenju pitanja koje se raspravlja”⁴⁾. Na to je svoj odgovor Prokić predao časopisu „Delo”. Taj ga je časopis najspremnije donio „ne samo zbog značajnoga pitanja, koji se raspravlja, nego i zato” što je smatrao „da treba biti predusretljiv kad se na polju nacionalne nauke javi radnik ozbiljan i spreman, kakav se na polju srpske istorije javio g. B. Prokić svojim člankom u Akademijnom „Glasu”. U svome odgovoru Prokić je iznio da je Stanojević uzeo pogrešnu pretpostavku, kao da je on htio „raspravljati pitanje o vremenu i načinu postanka maćedonske države. „Međutim on je uzeo zadatak da raspravi pitanje, kada je „Samuilo uzeo sam vladu u svoje ruke”⁵⁾, a pitanje o postanku maćedonske države on je izostavio sa naročitom namjerom da o njemu drugom prilikom govori. Pa ipak Prokić pita Stanojevića „Zar je ustanak četiri brata u 969 protivu Petrovih sinova (a ne protivu Petra) i onaj njihov ustanak u 976 godini protivu Vizantije jedan i isti događaj?” Time pobija i Jirečeka u pogledu pitanja ustanka od 969. godine⁶⁾.

Kada je Prokić 1908. g. objelodanio svoj novi i mnogo veći rad „Postanak jedne slovenske carevine u Maćedoniji u X veku”⁷⁾, on je u prvom redu iznio gledišta Hilferdinga i Račkoga⁸⁾ o postanku makedonske carevine i o ustanku, a onda hipotezu Drinova o ustanku 963. protiv Bugarske, kada je osnovana nova „Zapadna Bugarska carevina”, što su prihvatili Jireček, Šlumberger i drugi noviji historičari. Pošto je uspješno pobio t. zv. „novu hipotezu” Drinova Prokić na osnovu Skilice-Kedrena stavlja u 969. g. ustanak komitopula — sinova kneza Nikole u Makedoniju, koju su oni uspjeli otcijepiti od Bugarske, i „da, pored bugarske carevine, stvore jednu novu slovensku državu sa centrom na zapadu u Maćedoniji”. Na bazi istoga izvora također navodi da su 11. I. 976. g. digli „u Maćedoniji ustanak protivu Vizantije četiri brata, David, Mojzej, Aron i Samuilo” i nakon što su oslobodili „svoju predašnju kneževinu u Maćedoniji”, a za tim i ostale predjašnje bugarske provincije na Zapadu kao i bugarske zemlje na istoku, između Dunava i Balkana, oni su stvorili jednu veliku slovensku zemlju na Balkanskom Poluostrvu sa prestonicom u Maćedoniji⁹⁾.

⁴⁾ SKG V, 554.

⁵⁾ Naime on je uzeo za zadaću da raspravi kada je Samuilo uzeo vladu i iznio je potanko mišljenja što o tome „današnji historici” pišu (Gilferding, Rački, Drinov, Šlumberge, P. Srečković, Lj. Kovačević i Lj. Jovanović). Zatim se je osvrnuo na Skilicu kao i na druge izvore, te je utvrdio da je Samuilo postao vladar cijele carevine 14. VII. 976. godine (B. A. Prokić, o. c., Glas SKAN LXIV, 110—145).

⁶⁾ B. Prokić, Odgovor na kritiku dr. St. Stanojevića u 23 br. „Srp. Književnog Glasnika”, Delo XXIII, Beograd 1902, 137—139.

⁷⁾ Glas SKAN LXXVI, Beograd 1908, 213—307.

⁸⁾ Fr. Rački piše da je „bugarski ustanak... bio zametnut umah čim sklopi oči cesar Joan Tzimisces, pak do god. 980. razširi se poput vatre po svih onih pokrajinah, koje su po našem opisu činile sastavni diel nove bugarske države; on pače predje i ove medje...” J. Radonić pak, koji je priredio ovaj Račkijev rad za štampu, smatra začudo da „on sasvim tačno piše da je ustanak t. z.v. Komitopula izbio posle smrti vizantijskoga cara Jovana Cimishesa...” (Fr. Rački, Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vieku, SAN, Beograd 1931, 15, VI).

⁹⁾ B. Prokić, Postanak... Glas SKAN LXXVI, 215—224, 235, 282.

Ovo svoje stajalište Prokić je zadržao i u slijedećoj svojoj radnji naglašujući da se „jasno moraju razlikovati dva događaja, od kojih se nijedan nije dogodio 963 godine, već jedan 969, a drugi 976 godine”¹⁰).

F. Šišić piše kako su se Nikolini sinovi 969. po smrti cara Petra „u zapadnoj Bugarskoj, u Makedoniji” učinili „nezavisnima od istočne Bugarske”, a 976. poslije smrti Cimiska, čiju su vlast iza 973. morali priznati, skočili su na oružje¹¹). V. N. Zlatarski, donoseći pasuse iz Skilice-Kedrena i Zonare sa prevodom na bugarski jezik, dokazuje na osnovu ovih izvora da je ustanak Samuila i braće mu bio 969. godine¹²). D. N. Anastasijević uspješno pobija prvo Drinovljevu hipotezu o ustanku u 963. godine, a onda zabacuje i pretpostavke stranih i naših historičara (Jireček, Zlatarski, Schlumberger, B. Prokić i t.d.), koji smatraju da se Skilica zabunio u hronologiji ustanka i da je taj događaj pogrešno unio na listove svoje kronike, koji se tiču 963. godine¹³). To sve gotovo od riječi do riječi ponavlja Anastasijević i u drugom svome radu i napose smatra Drinovljevu hipotezu kao zabludu, koje nauka treba da se oslobodi¹⁴). K. Jireček je pak napustio ubrzo ovu Drinovljevu hipotezu o 963. godini¹⁵) i uzeo gledišta da „po jednoj belešci kod Skilice zapadni dio bugarske države ocepio se odmah posle smrti cara Petra (969)” i da „počinje 976. ofenziva zapada protiv Vizantije”¹⁶).

D. Perović sa D. Taškovskim iznio je da „neposredno poslije smrti bugarskog cara Petra (u siječnju 969) u makedonskim oblastima izbija ustanak . . .” sinova „komesa brsjačke oblasti Nikole (otuda njihov naziv „komitopuli”) koji je „očigledno bio uperen protiv centralne vlasti”. Zatim govori kako „na početku 976, neposredno poslije smrti cara Ivana Cimiska, u Makedoniji izbija ustanak protiv Bizanta, koji opet vode komitopuli. . .”¹⁷). Međutim isti D. Taškovski ustvrdio je u svojoj (popularnoj) knjižnici „Samuilovo carstvo” da je ustanak od 969., a ne 963. ili 976. godine, doveo do osnivanja Samuilove države¹⁸).

Po G. Ostrogorskom¹⁹) u Makedoniji je 976. g. izbio ustanak na čelu sa četvoricom „kometopula” i uzeo je ogromne razmjere. On iznosi kako se

¹⁰) B. Prokić, Jovan Skilica kao izvor za istoriju maćedonske slovenske države, Glas SKAN LXXXIV, Beograd 1910, 81, 82.

¹¹) F. Šišić, Povijest Hrvata. . . , 465, 466.

¹²) V. N. Zlatarski, Istorija na Blgarskata država kroz srednite vekove I/2, Sofija 1927, 590—592, bilj. 2.

¹³) D. N. Anastasijević, Hronologija izašiljanja Borisa i Romana u talaštvo na vizantiski dvor, Glasnik Skopskog Naučnog Društva II, Skopje 1927, 135—137.

¹⁴) D. N. Anastasijević, Hipoteza o „Zapadnoj Bugarskoj”, Glasnik SND III, Skopje 1928, 1—3, 11.

¹⁵) Naime on se je sa njome slagao još od 1876. godine te je tada uz tu hipotezu pristao (Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 189), a onda je 1899. ponovno o njoj pisao (K. Jireček, Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993, Archiv für slavische Philologie XXI, Berlin, 1899, 346—348).

¹⁶) K. Jireček, Istorija Srba I, 116, 117.

¹⁷) Historija naroda Jugoslavije I (lat.), 295, 196.

¹⁸) D. Taškovski, Samuilovo carstvo, Skopje 1961, 87.

¹⁹) On je još 1947. godine pisao kako je na Balkanu izbio veliki ustanak pod vodstvom četvorice „kometopula”, sinova komesa Nikole, m a k e d o n s k o g v o j v o d e (S. A.), po svoj prilici jermenskog porijekla, koji je u Petrovom carstvu zauzima dosta samostalan položaj. „Kako izgleda, kometopuli su već posle Petrove smrti pokušali

i danas sukobljuju dva suprotna gledišta o postanku i karakteru Samuilovog carstva. Prvo gledište je bugarskih naučnih radnika, koje je uglavnom usvojeno i u zapadnoj historiografiji, da od 969. postoje „Zapadnobugarsko” i istočno-bugarsko carstvo. Prema drugom gledištu, koje je najdetaljnije i najjasnije obrazložio D. Anastasijević, takve podjele nikada nije bilo, jer je Cimisko osvojio čitavo Bugarsko carstvo „pa je tek 976. g. ustankom komitopula protiv vizantiske vlasti stvoreno novo carstvo u Makedoniji”. Uz ovo Anastasijevićevo mišljenje pristaje i Ostrogorski, koji kaže da izvori „ništa ne znaju. . . o nekom ustanku Komitopula pre 976 g.” Skiličin pak podatak (Cedr. II, 347), koji se dosta proizvoljno stavlja u 969. g. i sasvim proizvoljno tumači kao svjedočanstvo o ustanku komitopula te godine, ustvari samo uzgred spominje njihov ustanak, anticipirajući taj događaj, dok isti Skilica na odgovarajućem mjestu (Cedr. II, 434, 20) izričito kaže da je ustanak Komitopula izbio tek poslije Cimiskijeve smrti, t. j. 976. g.²⁰⁾

Sastavljač članka o Samuilu u Enciklopediji Leksikografskog Zavoda²¹⁾ čak zna da je njegov otac Nikola bio brsjački knez, koji je uživao u svojoj oblasti na zap. periferiji države dosta veliku nezavisnost od centralne vlasti u Bugarskoj, te da su nakon njegove smrti digli 969. njegovi sinovi komitopuli bunu protiv centralne vlasti. Ali da ni ciljevi ni uspjesi toga ustanka nisu poznati. 976. digla su braća iz središta svoje brsjačke oblasti ponovno bunu, ovoga puta protiv Bizanta, čiju su vlast priznavali nakon propasti bugarske nezavisnosti 971. U tome se ustanku zametnulo Makedonsko carstvo.

L. Jončev pak u svome radu „Njekoi vprosi v vrzka ss Samuilovata država”²²⁾ samo usput se je osvrnuo na godine ustanka jer je imao sasvim drugi cilj da dokazuje. On je prvo iznio 2 glavne teorije u pogledu stvaranja Samuilove države (Drinov, Hilferding, Jireček, Blagoev, Zlatarski, Balašćev, Snegarov, Mutafčiev, Petrov). Zatim je naveo mišljenja Prokića i Anastasijevića da ukaže kako „skopski historici” ponavljaju teze ove dvojice, te daje izvadke u bugarskom prevodu iz Skilice-Kedrena i Zonare, gdje se navode oni ustanci komitopula. U zaključku je pak odbacio termin „Zapadna blgarska država” i opredjelio se za ustanak u 976. godini²³⁾.

J. Ferluga, baveći se pitanjem ustanka komitopula, podvrgao je kritici podatke iz Skilice, koji govore o tome. Nadalje je iznio ukratko razna mišljenja naučnih radnika (Rački, Hilferding, Drinov, Jireček, Prokić, Zlatarski, Anastasijević, Runciman, D. Perović, Ostrogorski, Litavrin), ali zato ne i ona

u s t a n a k” (S. A.), kaže Ostrogorski, koji dodaje da iza smrti Cimiska „oni su pokrenuli veću akciju, koja je postepeno zahvatila veći dio Balkanskoga poluostrva”. Problem postanka i karaktera Samuilova carstva nije još dovoljno razjašnjen. Prema jednom mišljenju već 969. g. od carstva Simeonovih potomaka izdvojilo se je pod komitopulima zapadno-bugarsko carstvo u Makedoniji, koje je kao samostalna država postojalo pored istočno-bugarskog carstva na Dunavu. Po drugom mišljenju ovakve podjele nije nikada ni bilo već je Cimisko podčinio cijelu Bugarsku i tek je ustanak komitopula 976. g. srušio bizantinsku vlast i stvorio Samuilovo carstvo. Ovo mišljenje po Ostrogorskom „ima svakako više osnova, jer se iz izvora ne vidi da su ikada postojale dvije zasebne bugarske države” (G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1947, 145, 146).

²⁰⁾ G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1959, 286—288.

²¹⁾ 6, Zagreb 1962, 593.

²²⁾ Istoričeski Pregled XXI/1, Sofija 1965, 29—48.

²³⁾ L. Jončev, o. c., 29—31, 48.

najnovijih bugarskih historičara, te se je na kraju opredjelio također za 976. godinu kao i G. Ostrogorski²⁴⁾, a tako je isto učinio i B. Ferjančić²⁵⁾. Izdavači pak zbirke „Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije” (J. Ferluga, B. Ferjančić, R. Katičić, B. Krekić, B. Radojčić²⁶⁾) komentirajući onaj tekst iz Skilice, koji se zapravo odnosi na 969. godinu, iznose da bi po tome izvoru izgledalo da su komitopuli digli dva ustanka (969. i 976). što je i većina historičara prihvatila. Međutim manjina njih (Vasilevskij, Adontz, Ostrogorski) odbacuju prvi ustanak i opredjeljuju se da je on bio 976. godine. Tome manjinskom mišljenju priklanjajući se i navedeni izdavači ove zbirke izvora, koji svoje obrazloženje još više proširuju nekim svojim zapažanjama „da nema osnove da se tvrdi da je 969. godine došlo do ustanka”, t. j. zapravo oni pobijaju da je uopće bio ustanak te godine.

2.

Sa ovim bi izgledalo da je ipak izvorno utvrđeno da je jedino 976. a ne i 969. izbio ustanak komitopula.

Međutim tomu nije tako i to baš obzirom na najdragocjeniji i najvažniji izvor za ovo razdoblje: Ivana (Jovana) Skilicu i njegovu kroniku. Naime originalni tekst ove kronike još ni danas nije objelodanjen, iako se od nje sačuvalo više rukopisa. Svakako je bio najvažniji i najstariji onaj, koji je krajem 19. st. našao Th. I. Uspenskij u Ohridu²⁷⁾. Ovaj rukopis je iz 11. stoljeća i prije je bio poznat, ali ga danas više nije moguće pronaći. Pored njega postoje rukopisi: bečki (A=Cod. Vindob. histor. graec. 35) iz 12. st., te drugi nepotpuni bečki (U=Cod. Vindob. histor. graec. 74) iz 13—14. stoljeća. Zatim pariški (C=Paris. — Coisl. 136)²⁸⁾ kao i drugi (M=Matritensis II) te vatikanski (V=Vatic. 161), sva tri iz 13. stoljeća. Pored ovih postoji i escurialski rukopis iz 14. stoljeća (Scorial. T. III. 9), koji je prepis ili sličan onom pariškom (C=Paris. Coisl. 136). Iz istoga stoljeća je i napuljski (N=Neapolit. III. B 24) kao i ambrozianski (B=Ambros. 912). Uz ove rukopise sačuvani su i rukopisi iz 15—17. stoljeća, a tu dolaze u obzir i Kedrenovi rukopisi od 12—17. st. u Londonu, Parizu, Vatikanu, Veneciji, Milanu it. d.

Pored Kedrena Skilicom su se služili još Nikefor Brienij, Zonara, Glykas i Theodoros Gazes.

Kako original Skilicine kronike nije još štampan, to su naučni radnici prinuđeni da se služe sa obradom Kedrena²⁹⁾.

²⁴⁾ J. Ferluga, *Le soulèvement des Comitopoules*, Zbornik radova Vizantološkog instituta IX, Beograd 1966, 75—84.

²⁵⁾ B. Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*. Saznanja. Biblioteka priručne literature za učenike srednjih škola 20, Beograd 1966, 54.

²⁶⁾ III, *Vizantološki institut*, Posebna izdanja knj. 10, Beograd 1966, 25, 26, bilj. 6, 8, 57, 58, bilj. 8, 64, bilj. 2.

²⁷⁾ On je o tom napisao članak pod naslovom „Ohridskaja rukopis Ioana Kuropalata Skilici, Izvjestija Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinopole IV/2 (1899), 1—8.

²⁸⁾ Izdavači zbirke „Grčki izvori za blgarskata istorija” (VI, Sofija 1965, 198) stavljaju taj rukopis u 12. stoljeće!

²⁹⁾ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, Budapest 1942, 191, 194, 191.

Do sada postoji štampan u cjelini samo latinski prevod Skiličine kronike od Gabia iz 1570. godine³⁰⁾, a grčki tekst sa latinskim prevodom i sa nepotpunim kolacioniranjem iz pariškog rukopisa (Cod. Coisl. 136) u bonskom izdanju Kedrenove kronike³¹⁾ kao i onom od Mignea³²⁾.

Iz ovoga se kratkoga osvrtu vidi da je istom na osnovu poređenja i klasifikacije svijuu do danas poznanih rukopisa jedino moguće izdati jedno kritičko izdanje Skiličine kronike³³⁾, za što se jedno vrijeme mislilo da je nepotrebno, jer je najveći dio njegovih teksta naprosto prepisan od Kedrena, ali gdjegdje skraćen i izmijenjen³⁴⁾.

Tom prilikom će trebati ponovno prokontrolirati i t. zv. dopune ili dodatke rukopisu Skiličine kronike (U=Cod. Vindob. hist. graec. 74) koje se pripisuju episkopu Mihajlu Devolskom³⁵⁾.

3.

Da je tome tako, najbolje nam potvrđuju oni izvaci iz Skiličine kronike, koji se odnose na 969. (963) i 976. godinu.

Kako je dosada objelodanjena Skiličina kronika samo u latinskom prevodu Gabia i u izdanju Kedrenove kronike sa grčkim tekstom i latinskim prevodom, to se moramo sa tim zasada zadovoljiti.

Ako se sada za 969. g. ovaj latinski prevod originalnog teksta Skilice³⁶⁾ isporedi sa onim sačuvanim u Kedrena³⁷⁾ i Zonare³⁸⁾, onda će se zapaziti u tim tekstovima međusobne izvjesne razlike.

Tako n. pr. u Skilice—Kedrena stoji kako je „ὁ τῶν βουλγάρων βασιλεὺς” t. j. car Bugara Petar sklopio ugovor sa carevima, a u Zonare piše da je „ὁ μέντοι τῶν βουλγάρων ἀρχηγῆτων Πέτρος” t. j. Petar, vladar Bugara obnovio ugovor sa Romejima, dok Gabius prevađa taj ugovor sa „foedus”, što može značiti i savez i ugovor. Zatim u Skilice—Kedrena piše da je Petar „malo poslije” umro, a njegovi sinovi su bili poslije toga poslani u Bugarsku da zauzmu očevo carstvo i da spriječe komitopule od daljnjeg napredovanja, dok u Zonare naprosto samo stoji: da je umro, a sinovima mu je bilo dopušteno da se vrate u domovinu i da si pribave očinsku vlast (ἀρχήν).

Međutim u Skiličinom rukopisu (Codex Vindobon. hist. graec. 35, fol. 96², 17 i Codex Coisl. 135) stoji od riječi do riječi, ukoliko se može vjerovati komentaru B. Prokića: „Jer, David, Mojsej i Samuil, sinovi jednog

³⁰⁾ Historiarum compendium, quod incipiens à Nicephori Imperatoris, à Genicis obitu, ad Imperium Isaaci Comneni pertinet. A Joanne Curopalate Scillizae magno Drungario Viglae, conscriptum: Et nunc recens à Joanne Baptista Gabio, è Graeco in Latinum conversum, Venetiis MDLXX. Apud Dominicum Nicolinum.

³¹⁾ Prvo izdanje Kedrenove kronike je izašlo 1566. (Basileae), a onda 1647., te 1729. (Venetiis) i 1838—1839. (Bonnae) pod naslovom: Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus I, II (Gy. Moravcsik, o. c. I, 144, 191, 144.).

³²⁾ J. P. Migne, Patrologia graeca t. CXXI (Paris 1894), CXXII (1889).

³³⁾ B. Prokić, Jovan Skilica. . . , Glas SKAN LXXXIV, 68.

³⁴⁾ F. Šišić, o. c., 464, 465, bilj. 1.

³⁵⁾ B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, München 1906.

³⁶⁾ Historiarum compendium. . . , 66’.

³⁷⁾ Georgius Cendrenus Joannis Scylitzae ope ab I. Bekkero. . . II (1839), 346, 347.

³⁸⁾ Joannis Zonarae epitomae historiarum libri XIII—XVIII, ed. Th. Büttner-Wobst, Bonnac 1897, 495.

moćnog kneza u Bugarskoj smišljahu odmetništvo i potsticahu Bugare na ustanak (prevrat)³⁹⁾”, dok u štampanim izdanjima (Gabius, Cedrenus i Zonara) svagdje stoji: David, Mojsej, Aron i Samuilo.

Isto tako grčki tekst Skilicihine kronike u bečkom rukopisu⁴⁰⁾ (Codex Vindobon. hist. graec. 35, fol. 96^b, 17) se samo ponešto razlikuje od onoga štampanoga⁴¹⁾, koji sačuvan kod Kedrena⁴²⁾, ali zato mnogo više od onoga, što se nalazi u Zonare⁴³⁾.

³⁹⁾ B. Prokić, Postanak jedne slovenske carevine u Mačedoniji. . . , Glas SKAN LXXXVI, 239.

⁴⁰⁾ „Πέτρος δὲ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς εἶην εἰρηνὴν τάχα ἀνανύμενος ἀποθανούσης τῆς αὐτοῦ γυναικός, σπονδᾶς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο, ὁμήρους δούς καὶ τοὺς οἰκείους δύο υἱούς βορίσην καὶ Ῥωμάνον, καὶ μετὰ μικρὸν ἀπέβιω. Οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμθησαν μετὰ ταῦτα ἐφ’ ᾧ τῆς πατρώας ἀντισχέσθαι βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δαβίδ γὰρ Μωσῆς καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων, πρὸς ἀποστασίαν ἀπέιδον καὶ τὰ βουλγάρων ἀνέσειον” (B. Prokić, o. c. Glas SKAN LXXXVI, 239).

⁴¹⁾ V. N. Zlatarski prevodi kraj ovoga pasusa Skilice-Kedrena: da su braća „vdignali vstanie i buntovali blgarskata država” (o. c. I/2, 590, bilj. 2). L. Jončev pak prevodi to: „. . . zamislili da se ocepjat i buntovali blgarskata država” (o. c., 32), izdavači zbirke „Grčki izvori za blgarskata istorija” prevode ovo kako su ova braća „zamislili vstanie i vnasjali mut v blgarskata država” (o. c. VI, 257), a J. Ferluga „. . . préparaient le soulèvement et excitaient les régions des Bulgares. . .” (o. c., 75), dok već navedeni izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . . ovako donose”. . . okrenu se u odmetništvo i Bugarsku uzbune” (III, 57).

⁴²⁾ U Bekkera glasi ova pasus ovako: „. . . Πέτρος δὲ ὁ τῶν Βουλγάρων Βασιλεὺς τὴν εἰρηνὴν τάχα ἀνανεούμενος ἀποθανούσης τῆς αὐτοῦ γυναικός, σπονδᾶς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο, ὁμήρους δούς καὶ τοὺς οἰκείους δύο υἱοὺς Βορίτην καὶ Ῥωμανόν* καὶ μετὰ μικρὸν ἀπέβιω. οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμθησαν μετὰ ταῦτα ἐφ’ ᾧ τῆς πατρώας ἀντισχέσθαι Βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δάβιδ γὰρ Μωσῆς, καὶ Ἀαρών, καὶ Σαμουήλ, ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυναθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομήτων, πρὸς ἀποστασίαν ἀπέιδον καὶ τὰ βουλγάρων ἀνέσειον, καὶ τοῦτα μὲν συνηέχθη ᾧδε”. (Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus t. II, Corpus scriptorum historiae byzantinae vol. 23, Bonnae 1839, 346, 347). U Migne, koji je objelodanio Kedrenovo izdanje na osnovu štampanog izdanja G. Xylandra (Basileae 1566), taj isti pasus glasi: „. . . Πέτρος δὲ ὁ τῶν βουλγάρων βασιλεὺς τὴν εἰρηνὴν τάχα ἀνανεούμενος ἀποθανούσης τῆς αὐτοῦ γυναικός, σπονδᾶς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο, ὁμήρους δούς καὶ τοὺς οἰκείους δύο υἱοὺς βορίσην καὶ Ῥωμανόν καὶ μετὰ μικρὸν ἀπέβιω. Οἱ δὲ υἱοὶ αὐτοῦ ἐν βουλγαρίᾳ ἐπέμθησαν μετὰ ταῦτα ἐφ’ ᾧ τῆς πατρώας ἀντισχέσθαι βασιλείας, καὶ τοὺς κομητοπούλους ἀπείρξουσι τῆς πρόσω φορᾶς. Δαβίδ γὰρ, καὶ Μωσῆς, καὶ Ἀαρών, καὶ Σαμουήλ ἑνὸς ὄντες παῖδες τῶν μέγα δυνηθέντων ἐν βουλγαρίᾳ κομήτων, πρὸς ἀποστασίαν ἀπέιδον καὶ τὰ βουλγάρων ἀνέσειον, καὶ ταῦτα μὲν συνηέχθη ᾧδε”. (Georgii Cedreni compendium historiarum, cui subjiciuntur excerpta ex breviario Joannis Scylitzae Curopalatae, J. P. Migne, PG 122, Parisiis 1889, 81). V. N. Zlatarski donša ovaj tekst iz Bekkera samo od „Πέτρος δὲ. . .” do zaključno „. . . ἀνέσειον” i prevada to na bugarski jezik (o. c. I/2, 590, bilj. 2). Interesantan je dosta proizvoljan prevod ovoga pasusa toga teksta iz istoga bonskoga izdanja D. N. Anastasijevića, koji glasi: „Bugarski car Petar, obnavljajući t o b o ŝ (S. A.) mir (to jest s Vizantijom) posle smrti svoje žene (to jest unuke nekadašnjeg vizantiskog imperatora Romana I Lakapina), zaključio je s carevima (to jest sa malodobnim sinovima Romana II Vasilijem II i Konstantinom), ugovor o prijateljstvu, davši kao taće i svoja dva sina Borisa i Romana. Posle kratkog vremena, on (to jest Petar) je umro. Njegov i pak sinovi biše zatim poslani (to jest iz Carigrada) u Bugarsku da preuzmu očinsko carstvo i da spreče komitopule (to jest grafoviće) od daljeg napredovanja. Jer David, Mojsej, Aron i Samuilo, sinovi jednog velemoćnih grofova u Bugarskoj, digli su o d m e t n i č k u z a s t a v u i p o t r e s a l i s u b u g a r s k u d r ŝ a v u” (S. A.) (D. N. Anastasijević, Hronologija. . . , Glasnik SND II, 135). Dakle ni on kao ni Zlatarski ne prevodi „καὶ ταῦτα μὲν συνηέχθη ᾧδε” kao da uopće ne postoji, a tako su radili i drugi prije i

A sada pogledajmo onaj pasus teksta iz Skilice (Kedren, Zonara), koji se odnosi samo na novi ustanak komitopula u 976. godine.

Tako u onom drugom rukopisu (U=Cod. Vindob. hist. graec. 74) stoji o tome: kako odmah, čim je umro car Ivan, odmetnuše se Bugari i izabraše (uzeše) da njima vladaju 4 brata: David, Mojsej, Aron i Samuilo, sinovi jednoga kod Bugara moćnoga kneza⁴⁴⁾ i radi toga su se nazivali komitopuli⁴⁵⁾. Gabius pak ovako prevađa taj Skiličin tekst: Zatim pak Bugari, čim je kralj umro, digoše ustanak (pobuniše se) i izabraše (uzeše) za svoje vladare četvoricu, sve braću Davida, Mojseja, Arona i Samuila, sinove nekoga kneza, koji je kod Bugara bio vrlo moćan i stoga su nazvani komitopuli⁴⁶⁾. Štampani tekst

poslije njega gotovo sve do danas. Ali zato u najnovije vrijeme svršetak onoga pasusa prevode jedino izdavači zbirke „Grčki izvori. . .“, koji donošaju i grčki tekst Skilice — Kedrena na osnovu bonskog izdanja, ovako: „Taka stanali tezi sbitija“ (o. c. VI, 257), dok izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . .“ (III, 57, 58) ne samo da ne daju tekst toga završetka nego ga čak i ne prevode!

⁴³⁾ Ὁ μέντοι τῶν βουλγάρων ἀρχηγῶν Πέτρος τῆς γυναικὸς αὐτοῦ θανούσης, τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀνακαινίζων σπονδὰς, ἡμέρους παρέσχεν δύο δικεῖλους υἱοὺς βορίσην καὶ Ῥωμανόν, καὶ ὁ μὲν ἀπεβίω, οἱ δ' ἐκείνων παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεία, καὶ τὴν πατρῶαν ἀρχὴν κατεκτήσασθαι. ἕνος γὰρ τῶν κωμῆτων τῶν ἐν βουλγάρους τέσσαρες παῖδες, Δαβίδ, καὶ Μωσῆς, Ἀαρὼν, καὶ Σαμουὴλ ἀποστατήσαντες τοὺς βουλγάρους ἀνέσειον“. (Joanni Zonarae Opera omnia, J. P. Migne, PG 135 (1864), 113, 115). „Ὁ μέντοι τῶν βουλγάρων ἀρχηγῶν Πέτρος, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ θανούσης, τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀνακαινίζων σπονδὰς ἡμέρους παρέσχεν δύο δικεῖλους υἱοὺς βορίσην καὶ Ῥωμανόν, καὶ ὁ μὲν ἀπεβίω, οἱ δ' ἐκείνων παῖδες ἀπελθεῖν εἰάθησαν εἰς τὰ οἰκεία καὶ τὴν πατρῶαν ἀρχὴν κατεκτήσασθαι. ἕνος γὰρ τῶν κωμῆτων τῶν ἐν βουλγάρους τέσσαρες παῖδες, Δαβίδ, Μωσῆς, Ἀαρὼν, Σαμουὴλ, ἀποστατήσαντες τοὺς βουλγάρους ἀνέσειον“. (Joannis Zonarae Epitomae historiarum libri XVIII, t. III, Bonnae 1897, 495). Dakle Zonara nema onaj završni dio pasusa koji se nalazi u Skilice-Kedrena („καὶ ταῦτα μὲν συνηχέθη ᾧδε“). Starobugarski prevod Simeona Logoteta, čije produženje predstavlja prevod Zonarinog teksta, glasi: „...po carstvušćijat nad blgarite Petr sled smrtta na žena si, vzbnojjavaiki dogovora s romeite, predače v založnici dvamata si sobstveni sinove, Boris i Romana, i toi se pomina, a sinovite mu beha otpusnati da otidat v državata si i da poemat baščinata si vlast. Zaščoto četirma sinove na ednoga od komitite mružva blgarite, David, Moisei, Aaron, Samuil, kato vdignali vzstanie, buntuvali blgarite. . .“ (V. N. Zlatarski, Istorija. . .I/2, 591, bilj. 2). Migne je preveo na latinski ovaj pasus iz Zonare ovako: „...At Petrus Bulgarorum princeps, uxore sua mortua foedus renovatus, filiis Borisem et Romanum Byzantium obsides misit: quibus post illius obitum, ad sua se recipere est permissum, et patrium principatum firmare; Nam comitis cujusdam, Bulgarici quatuor filii, David, Moses, Aaron et Samuel Bulgares ad defectionem sollicitabant“. (Joannis Zonarae, o. c., J. Migne, PG 135, 112, 114). Izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . .“ (III, 246) prvo ukratko proizvoljno prepričavaju ovaj grčki tekst ovako: „Posle smrti bugarskog cara Petra (927—969) njegovim sinovima bilo je dozvoljeno da se vrate iz Carigrada u svoju zemlju da bi preuzeli očevu vlast“. Zatim prevode ostatak toga teksta na srpskohrvatski slijedećom rečenicom: „Jer četiri sina jednog od komita u Bugarskoj, David, Mojsije, Aaron i Samuilo, odmetnuvši se pobunili su Bugare“.

⁴⁴⁾ U dodatku ovome rukopisu na ovome se mjestu kaže: da im se otac zvao Nikola, a majka Ripsima (B. Prokić, Die Zusätze. . ., 28).

⁴⁵⁾ B. Prokić, Postanak. . ., Glas SKAN LXXVI, 260.

⁴⁶⁾ „...quem autem Bulgari, simulatque mortuus est rex, rebellasset, quatuor eorum principes deliguntur, omnes fratres David, Moyses, Aaron et Samuel, filii cuiusdam comitis, qui apud Bulgaros plurimum poterat, et idcirco comitopolis appellati. . .“ (Historiarum compendium. . ., 85). U prevodu pak G. Xylandra (1729. g.) glasi takodjer na latinskom ovaj tekst ovako: „...Simulatque diem extremum clausit Tzimisces Imperator, Bulgari defecerunt, et Imperium (S. A.) in se quatuor fratribus commiserunt Davido, Mosi, Aaroni et Samuilo, filiis unius cui erat magna inter Bulgaros potentia comitis, a qua

ovoga pasusa u Kedrenovoj kronici⁴⁷⁾ je isti kao i onaj u bečkom rukopisu⁴⁸⁾, dok u Zonare taj glasi ovako⁴⁹⁾: A država Bugara (Τὰ δὲ βουλγάρων) se iznova (αἰθις) pobunila (κεκίνητο), čim (ὡς) je bilo objavljeno da je umro Cimisko, te su Bugari svoju vlast predali četvorici braće Davidu, Mojsiju, Aronu i Samuilu, koji su se nazivali komitopuli, pošto su bili sinovi jednog od izvjesnih i imenovanih kod njih komita⁵⁰⁾.

4.

Istom sada se može jasno uočiti da se onaj Skiličin pasus teksta pod 963, zapravo 969. godinom, ne može nikako identificirati sa onim pasusom pod 976. godinom.

Nadalje je točno da stariji bečki (A=Codex Vindob. hist. graec. 35) kao i pariški rukopis (K=Paris. Coisl. 135) Kedrenove kronike iz 13—14. stoljeća sadrže ovaj pasus teksta. To isto ima i Gabijev latinski prevod. Ali zato nema onaj drugi bečki rukopis iz 13—14. stoljeća (U=Codex Vindob 74), koji sadržaje nepotpunu Skiličinu kroniku (manjkaju joj čak na početku 4 lista), jer ona ovdje obuhvata samo događaje od 976.—1057. godine⁵¹⁾. No zato baš uglavnom onaj isti pasus ima drugi pariški rukopis (Cod. Coisl. 136) Kedrenove kronike iz 13. stoljeća, koja je objelodanjena od Bekkera u bonskom izdanju (grčki tekst sa latinskim prevodom), dok, da li je to sadržavao

re et Comitopuli appellabatur. . .” (Georgii Cedreni historarum in versione Guillelmi Xylandri, cum ejusdem annotationibus item Joannes Scylitzes Curopalatus, excipiens ubi Cedrenus desinit, Nunc primum Graece editus, ex Bibliotheca Regia, Venetiis 1729, 543). Isto po Xylandru, uz pogrešku (umjesto „filiis” ima Migne „filius”) u latinskom prevodu donša ovaj pasus i J. P. Migne (PG 122, 167).

⁴⁷⁾ „... Τῶν δὲ βουλγάρων ἅμα τῇ τελευτῇ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἀποστατήσαντων, ἄρχειν αὐτῶν προχειρίζονται τέσσαρες ἀδελφοί, Δαβίδ, Μωϋσῆς, Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ, ἐνὸς τῶν παρὰ βουλγαροῖς μέγα δυνηθέντων κόμητος ὄντες παῖδες καὶ διὰ τοῦτο κομητόπουλοι κατανομαζόμενοι. . .” (Georgius Cedrenus. . . II, 434, 435; Georgii Cedreni. . . J. P. Migne, PG 122, 168). Izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . .” (III, 59, 65—67) prevode na srpskohrvatski jezik ovako: „Kako su se Bugari u isto vreme kada je umro car Jovan odmetnuli, vlast nad njima zadobijaju četiri brata David, Mojsije, Aron i Samuilu, koji behu sinovi jednog vrlo snažnog komesa među Bugarima i zato su nazivani kometopolima”.

⁴⁸⁾ Isp. B. Prokić, Postanak. . ., Glas SKAN LXXVI, 260 i Isti, Die Zusätze. . ., 28, 29.

⁴⁹⁾ „... Τὰ δὲ τῶν βουλγάρων αἰθις κεκίνητο· ὡς γὰρ ἡ τῶν Τζιμισκῆ κατήγγελο τελευτῆ, τέσσαριν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι τὴν σφετέρην ἀρχὴν, Δαβίδ, Μωϋσῆ, Ἀαρὼν τε καὶ Σαμουὴλ, οἱ κομητόπουλοι ὀνομαζόντο, ὅτι υἱοὶ γεγόνασιν ἑνὸς τῶν παρ’ αὐτοῖς ἐπιστήμων καὶ λεγομένων κομητῶν. . .” (Joannis Zonarae. . . J. P. Migne, PG 135, 152). „... Τὰ δὲ βουλγάρων αἰθις κεκίνητο· ὡς γὰρ ἡ τοῦ Τζιμισκῆ κατήγγελο τελευτῆ, τέσσαριν ἀδελφοῖς ἀνατιθέασι τὴν σφετέρην ἀρχὴν, Δαβίδ, Μωϋσῆ, Ἀαρὼν τε καὶ Σαμουὴλ, ἕνος τῶν παρ’ αὐτοῖς ἐπιστήμων καὶ λεγομένων κομητῶν. . .” (Joannis Zonarae. . . III, 547).

⁵⁰⁾ Latinski pak prevod ovoga odsječka u Migne je ovakav: „... Interea Bulgari cognito Tzimiscae interitu, tumultantur, et quattuor fratribus Davidi, Mosi, Aaron et Samuelli deferunt i m p e r i u m (S. A.), qui Comitopuli appellabatur. . .” (Joannis Zonarae. . . J. P. Migne, PG 135, 151, dok ga izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . .” (III, 246) ovako na srpskohrvatski donose: „Bugari se opet (αἰθις) pobune. Jer čim je objavljena Cimiskijeva smrt predaju svoju vlast četvorici braće, Davidu, Mojsiju, Aronu i Samuilu, koji se nazivahu kometopolima, jer su bili sinovi jednog od njihovih uglednih i zvanih komita.”

⁵¹⁾ Gl. B. Prokić, Jovan Skilica. . ., Glas SKAN LXXXIV, 75, 76.

i najstariji originalni tekst Skiličine kronike iz 11. stoljeća, koji je nestao, neznamo, ali možemo pretpostaviti da ga je i on svakako imao.

To što neki naši historičari pripisuju da je onaj pasus, koji spada u 969., stavio Skilica u 963. godinu, ne znači ništa, ako se malo dublje sagleda taj izvor. Naime, ako isporučimo one pasuse ispred ovoga kao i iza njega, zapaziti ćemo da time nije učinjena nikakva hronološka omaška na osnovu koje bi se moglo ovako naprečac zaključivati i stvarati od toga presudne sudove, koji bi trebali, s obzirom na autoritet tih historičara, biti definitivni.

Točno je da je taj pasus umetnut u tu godinu⁵²). Ali sadržajno ništa ne smeta što se ondje nalazi. Tako n. pr. Skilica u latinskom prevodu Gabiusa iznosi kako je Nikifor Foka u mjesecu aprilu 6. indikacije, t. j. 963. godine po nalogu carice ušao u Carigrad, a 20 redaka iza toga priča o bugarskom vladaru Petru kako je sklopio ugovor sa Bizantom po smrti svoje žene i dao svoja dva sina za taoce i malo zatim umro. Onda priča o pobuni komitopula i odlučno tvrdi da se je tako dogodilo. Poslije toga se opet vraća Josipu Vringas-u (Briggas) koji je za Romana II upravljao državnim poslovima i priča kako ga je Nikifor prevario, te navodi i Ivana Cimiska, koga je Foka postavio za prefekta Istoka pa se onda povraća na istu 6. indikaciju i citira 2. juli⁵³). Isto tako Kedren mnogo prije onoga pasusa govori pod 927. godinom o ratu Simeona sa Hrvatima i njegovoj smrti. Onda kako ga je naslijedio sin Petar i opisuje njegov odnos prema Bizantu. Zatim govori o ratovima Bizantinaca sa „Turcima” (934—ind. 7). i Rusima (941—ind. 14) i t. d. te o smrti Romana II i dolasku na prijesto njegovog nasljednika Nikifora Foke kao i onom ustanku komitopula po smrti cara Petra, a nešto poslije se vraća ponovno na cara Simeona i njegov odnos sa Bizantincima i savez sa Arapima i onda opet nastavlja o Nikiforu kao i o odvijanju događaja za prvih godina njegove vladavine. Iza toga priča što se je dogodilo 967 (t. j. 4. godine vladavine Nikifora Foke, a 10. indikacije) i o odnosu toga vladara sa carem Petrom⁵⁴) i t. d.

Iz ovoga je jasno da je takvih hronoloških ekskursa Skilice i Kedrena bilo više, a našlo bi ih se još. Ali ipak nitko ih nije prokomentirao nego samo onaj pod 963. godinom. To znači da se je smatralo da su oni hronološki ekskursi sasua u redu. Prema tome i ovaj pasus o komitopulima, koji je ugrađen u 963. godinu, ima svoje opravdanje upravo iz gore navedenih razloga.

⁵²) D. N. Anastasijević pobija prvo one historičare, koji drže da se Skilica, na mjestu o kome se govori, zabunio u hronologiji; da je on to mjesto pogrešno unio na listove svoje kronike, koji se tiču 963. g., da ono u stvari pripada listovima koji se odnose na 969. g.; i da prema tome ni jedan od tu ispričanih događaja, čak ni događaji iz prvih redova te bilješke, nisu iz 963, nego iz vremena oko 969. g. Stoga on dokazuje da je Petar 963. poslao ona 2 sina i obnovio mir i da Skiličina bilješka sadrži iz 963 i 969. Još manje treba da buni onaj izraz „posle kratkog vremena”, s kojim Skilica „u našoj beleški skače sa 963 čak na 969.” Prema svemu Anastasijević tvrdi da Skiličina bilješka, koja je ovdje u pitanju sadrži ne samo događaje iz 969 (iz 968 g. ona ne sadrži nikakvih događaja) nego i iz 963. g., te sasvim pravilno stoji na Skiličinih listovima od 963. g. Zato niti je umjesno pretpostavljati da je Skilica tu bilješku metnuo pod 963 g. stoga, što je tobože pobrkao bunu Samuila i njegove braće od 969. g. sa neakvom bunom njihova oca od 963 g. (D. N. Anastasijević, Hronologija. . . , Glasnik SND II, 135—137).

⁵³) Historiarum. . . à J. B. Gabio, 66, 66', 67.

⁵⁴) Georgii Cedreni compendium historiarum, J. P. Migne, PG 122, 40—45, 49, 80, 81, 88, 89, 92, 95, 97, 100, 101, 106.

Dakle i on i sadržajno i hronološki nije kontradiktoran nego šta više: potpuno je logično uokviren i ne podliježe nikakvoj sumnji.

A sada pogledajmo ponovno sadržaj teksta onoga pasusa iz t. zv. prave i originalne Skiličine kronike, koju je preveo na latinski Gabius, pa ga ispodredimo s onim, koji je donio Kedren. Tom prilikom ćemo uočiti izvjesne razlike.

Tako kod Gabiusa stoji kako je Petar „kralj Bugara po smrti svoje žene, da bi obnovio mir, sklopio sa carevima savez, davši svoja dva sina Borisa i Romana za taoce i malo poslije je umro. Zatim su mu sinovi poslani u Bugarsku da sačuvaju očevo carstvo i da spriječe komite da bi dalje napredovali. Naime David, Mojsije, Aron i Samuilo, sinovi jednoga od onih komita, koji su u Bugarskoj mnogo mogli, snovali su o ustanku (pobuni) i uznemiravali državu Bugara. I tako se ovo dogodilo⁵⁵).

Međutim u tekstu, koji je po Xylandru, objelodanio Migne, glasi taj pasus ovako: U isto vrijeme Petar, vladar Bugara, kada mu je umrla žena, radi obnavljanja mira zaključio je ugovor sa carevima i dao za taoce svoje sinove Borisa i Romana; i malo poslije je umro. Njegovi sinovi su poslani u Bugarsku da zauzmu očevo carstvo i da zaustave (suzbiju) nalet komitopula. Naime David, Mojsije, Aron i Samuilo, sinovi nekoga u Bugarskoj moćnoga komita, spremali su prevrat i podsticali (bunili) su Bugare. I tako je tada stvar izvršena (dogodila se)⁵⁶.

Kako se može odmah uočiti, jasne su i dosta velike razlike između onoga pasusa t. zv. originalnoga teksta u Gabiusovom latinskom prevodu i ovoga na grčkom u prepisu Kedrena u pogledu ustanka komitopula. Time se još jače uvtrđuje da su stvarno ova braća 969. godine digli ustanak protiv bugarske carske vlasti i izvršili uistinu taj prevrat. To potvrđuje nepobitno u

⁵⁵) „... Petrus autem Bulgarorum Rex, vxore sua vita functa, vt pacem renouaret, foedus cum Imperatoribus percussit: datis obsidibus duobus liberis suis Borise et Romano, ac paulò post excessit è vita, et deinde filii in Bulgariam missi sunt, ut patrium retinerent imperium et comites vltra progredi prohiberent. Daid (sic! S. A.) enim et Moses, et Aaron et Samuel vnus eorum comitum, qui in Bulgaria plurimum poterant filii, de rebellione cogitantes res Bulgarorum perturbabant, et haec ita accidere. . .” (Historiarum compendium. . . à J. B. Gabio, 66’). B. Prokić je donio ovaj Gabijev prevod samo od „Petrus autem. . .” do „perturbabant” i nije ga sasvim tačno prepisao (B. Prokić, Postaank. . . , Glas SKAN LXXXVI, 239, bilj. 3). Na isti način donose ovaj tekst i izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . .” (III, 55, bilj. 2), koji također umjesto „Daid” pišu „David”!

⁵⁶) Uz grčki tekst ovoga pasusa donosi Migne i ovaj latinski prevod: „Per idem tempus Petrus Bulgarorum princeps, mortua sua uxore, renovandae pacis causa foedus cum imperatoribus icit, obsidesque dat filios suos Borisen et Romanum; ac paulo post moritur. Filii ejus in Bulgariam remittuntur, ut paternum imperium occupant et comitopolurum impetum reprimant. Nam Davidus, Moses, Aaron et Samuelus, filli cujusdam in Bulgaria largiter potentis comitis, res novas moliebantur et Bulgaros concitabant. Atque ita tunc res acta.” (Georgii Cedreni. . . , J. P. Migne, PG 122, 82). Izdavači zbirke „Vizantijski izvori. . .” (III, 55—58) prevode pak grčki tekst na srpskohrvatski jezik ovako: „Petar, car Bugara, obnoviši uskoro (τάχα) posle smrti svoje žene mir, sklopi ugovor sa carevima davši kao taoce i svoja dva sina Borisa i Romana; i posle kratkog vremena (μετά μικρόν) umre. Posle toga poslani su u Bugarsku njegovi sinovi da preuzmu očevo carstvo, i da kometopule spreče (τοὺς κομητοπούλους ἀπειρξουσιν) u daljem napredovanju. David, naime, i Mojsije i Aron i Samuilo, koji su bili sinovi jednog od vrlo snažnih komesa u Bugarskoj, okrenu se u odmetništvo i Bugarsku uzbune (Δαβίδ γὰρ καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουήλ, ἐνὸς ὄντες παιδες τῶν μέγα δυνασθέντων ἐν Βουλγαρίᾳ κομητῶν, πρὸς ἀποστασίαν ἀπέιδον καὶ τὰ βουλγάρων ἀνέσειον)’’.

Skilice (doduše samo u latinskom prevodu) i u Kedrena (na grčkom) i onaj od presudne važnosti zadnji stav pasusa⁵⁷), koji su dosada svi naši naučni radnici naprosto mimoilazili, nijesu ga uopće čak ni navodili i uopće mu nijesu posvećivali nikakvu pažnju. Znači dakle da je taj ustanak u cijelosti uspio i Bizant preko Petrovih sinova u svome naumu nije barem privremeno mogao da ga spriječi. No unatoč svega ovoga ipak je jasno da su pomenuta dva događaja iz 969. i 976. u izvjesnim izrazima slična. Ali ipak se i po svome sadržaju i po hronologiji sasama razlikuju.

Svakako je nepobitno to, da je ovaj podatak o ustanku iza smrti Petra točan, jer je jedinstven po svome sadržaju, te da se ipak uvelike razlikuje po svome cjelokupnom sastavu od onoga iz 976. godine.

Ne smije se zaboraviti ni to da su Kedren i Zonara bili savremenici i da su i jedan i drugi imali u svojim rukama originalnu Skiličinu kroniku, te zato Zonara nije trebao prepisivati taj tekst iz Kedrena. Ali zato ovako isto nije radio i episkop Mihajlo Devolski, koji je također kao i ona dvojca živio početkom 12. stoljeća. Naime on je 1118. g. prepisao samo onaj dio Skiličine kronike, koja obuhvaća događaje od 976. do 1057. godine i sve to nadopunio sa nekim dodacima, za koje su mu služili nama nepoznati izvori. Mnogo kasnije neki drugi prepisivač prepisao je ovaj Mihajlov rukopis i dodao mu i ostatak Skiličine kronike od 1057. do 1079. godine. To je taj t. zv. Codex Vindobonensis 74 iz kraja 13. ili iz 14. stoljeća⁵⁸).

Prema tome ne može se iz toga zaključivati, što je Mihajlo (i njegov prepisivač) samo prepisivao događaje od 976. g. dalje, da bi trebao otpasti onaj pasus od 969., koji se nalazi u svim starijim od ovoga prepisima rukopisa Skiličine kronike. Obrnuto, on baš na osnovu svega ovoga izloženoga i te kako čvrsto ostaje u svoj svojoj historijskoj vrijednosti, točnosti i vjernosti.

5.

Ako sada kritički razgledamo sam tekst pasusa⁵⁹), koji se odnose na ustanak od 969. i onaj od 976.g, zapaziti ćemo slijedeće.

Da su bila dva ustanka, to je nepobitno i jasno iz ovih samih izvornih tekstova. Tako je, kako sam Skilica piše, 969. g. bilo odmetnuće i ustanak komitopula (ili zapravo njihovo potsticanje na ustanak Bugare), a istom 976. sami se Bugari pobuniše ili digoše ustanak i izabraše za svoje vladare onu 4-cu komitopula (ili im predadoše svoju vlast).

⁵⁷) On na grčkom jeziku kod Skilice-Kedrena glasi: „... και ταυτα μεν συνηνεχη ὄδη” (Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero. . . t. III, 347; Georgii Cedreni. . . J. P. Migne, PG 122, 81). U najstarijem latinskom prevodu Skiličine kronike, koji je izvršio Gabius, stoji pak: „... ..at haec ita accidere” (Historiarum compendium. . . à J. B. Gabio, 66’), a u Bekkera (Georgius Cedrenus. . . II, 347) i u Migneovom prevodu (Georgii Cedreni. . . J. P. Migne, PG 122, 82): „... .. atque ita tunc res acta”. U slobodnom prevodu grčkoga teksta ovaj isječak na srpskohrvatskom jeziku glasi: „upravo se tako dogodilo”.

⁵⁸) B. Prokić, Jovan Skilica, . . . Glas SKAN LXXXIV, 76—78, 75.

⁵⁹) Ovdje nećemo ulaziti u pojedine izraze i neslaganja u tim tekstovima i tumačiti ih, jer bi nas to i suviše daleko odvelo!

Pozivanje na Ljetopis Popa Dukljanina da se ukloni onaj ustanak od 969. a ostavi na snazi samo onaj u 976. g., je i suviše nategnuto⁶⁰). Naime točno je da taj pisac na jednom mjestu kaže, kako je u ono vrijeme, kada je umro Petar, car Bugara (Bulgarorum imperator), bizantinski car zauzeo cijelu Bugarsku (totam Bulgariam) i podvrgao je svome carstvu. Isto tako stoji da je nešto dalje napisao da je umro bizantinski car (imperator Graecorum), a hronološki mnogo kasnije opisuje kako se je u „ono vrijeme” „podigao u narodu „Bugara („in gente Bulgarinorum”: S. A.) neki Samuilo, koji se je dao nazivati carem, te zametne mnoge ratove sa Grcima i izbaci ih iz cijele Bugarske (ex tota Bulgaria), tako da se nijesu u njegovo vrijeme Grci usudili ni približiti onamo⁶¹).

Ako se pažljivo sve to proanalizira, izlazi da je zauzeta od Cimiska cijela Bugarska i podvrgnuta Bizantu, što odgovara činjeničnom stanju i ne kosi sa Skiličinim izvornim podatkom u vezi sa ustankom komitopula u 969. godini, jer su se oni također odmetnuli od centralne bugarske vlasti i pobunili, te su se onda podvrgli Cimisku, koji je bio armenskog porijekla kao i oni⁶²).

Da je tako, to dokazuje razvoj događaja od ove godine do 976., kada se protiv Bizanta (u Dukljanina ne stoji po običaju nikakva godina) podigao Samuilo, proglasio se carem i istjerao Grke iz „cijele Bugarske”, koju su dotada držali u vlasti.

I dok se po Dukljaninu može točno zaključiti kada je Bugarska potpala pod Bizant, on naprotiv ne daje takve podatke po kojima bi se moglo odrediti hronološki datum svega onoga što priča u vezi sa Samuilom, kojemu taj isti pisac ne citira braću. Dapače onaj Dukljaninov podatak o Samuilu je vremenski za niz godina odmakao iza 976. godine, jer su se po njemu izmijenila najmanje 3 vladara u Duklji od navedene godine do onoga vremena, kada se govori o ovom makedonskom vladaru⁶³).

Kao Dukljanin, koji nije hronološki pouzdan, i ljetopisac Ademar, čija Chronicon ili Historia Francorum obuhvaća događaje do 1025. godine, izvještava još „vremenski” neodređenije o njega o odmetnuću Bugara sa izrazom „u ova vremena” (hiisdem temporibus rebellantes Bulgari. . .⁶⁴), što se svakako odnosi po daljnjem sadržaju ovoga pasusa na vrijeme nešto prije 1000. godine⁶⁵).

Prema svemu ovome i Dukljanin u ničemu ne obesnažuje onaj Skiličin podatak o ustanku od 969. godine.

Četiri godine nakon ovoga ustanka navode Hildesheimski anali (do 1137. g.) kako su u Quedlinburg krajem marta 973⁶⁶). godine stigli poslanici Grka, Benevenčana, Mađara, Bugara (Bulgariorum), Danaca i Slavena sa

⁶⁰) J. Ferluga, o. c., 82, 83; Vizantijski izvori. . . III, 58, bilj. 8.

⁶¹) F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, SAN, Beograd—Zagreb 1928, 324, 325, 330.

⁶²) Za to gl. G. Ostrogorski, o. c., 273 i N. Adontz, Samuel I' Armenien, roi des Bulgares, Memoire de l'Academie Royale de Belgique—Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques XXXIX, Bruxelles 1938, 37.

⁶³) Gl. za to F. Šišić, Letopis. . . , 325—330.

⁶⁴) Latinski izvori. . . II, 353.

⁶⁵) B. Prokić, Postanak. . . , 267.

⁶⁶) J. Ferluga to bez obrazloženja datira sa 972. godinom (o. c., 83).

kraljevskim darovima (cum regiis muneribus). *Annales Altahenses maiores* (708—1073) pod tom istom godinom čak pišu kako su u to mjesto došli poslanici Grka i Benevenčana sa darovima, te 12 prvaka Mađara i 2 prvaka Bugara (. . . 12 primates Ungarorum, Bulgarorum duo). Pod istom godinom o tom pišu i *Lamberti Hersfeldensis Annales* (do 1077) kako su u Quedlinburg stigli poslanici mnogih naroda, t. j. Rimljana, Grka, Benevenčana, Talijana, Mađara, Danaca, Slavena, Bugara i Rusa sa velikim darovima⁶⁷). To isto ponavljaju i *Annales Weissenburgenses* (708—1075)⁶⁸), koji su tu vijest⁶⁹) uzeli iz inače izgubljenih *Annales Hersfeldenses*⁷⁰).

Od svih ovih anala Titmar (r. 975-u. 1018) je nešto opširniji u pogledu opisa dolaska poslanika u Quedlinburg. Tako piše da su se ondje po naređenju cara (imperatoris edictu) sakupili knezovi Meško i Boleslav te poslanici Grka, Benevenčana, Mađara, Bugara, Danaca i Slavena sa svima prvcima iz čitavoga kraljevstva. Kada je sve na miroljubiv način (pacifice) bilo uređeno, oni su se veseli vratili svojim kućama (ad sua), obdareni darovima⁷¹).

Ovo isto od riječi do riječi ponavlja i analista Saxo, čije djelo ide od 741—1139. godine⁷²), dok *Annales Magdeburgenses* (sastavljeni vjerovatno 1175. g.) ponavljaju samo o dolasku navedenih poslanika, a među njima i „Bulgariorum legatis“⁷³).

Još bolji podaci za ovaj tako značajni sastanak poklonstvenih deputacija raznih naroda Otonu I u Quedlinburgu sigurno su se nalazili u *Annales Hersfeldenses*, koji se nijesu sačuvali u prvobitnom obliku kao i u *Annales Quedlinburgenses* (do 1025.), kojima su bili baza ovi prvi⁷⁴). No baš u ovim drugima, sačuvanim u rukopisu iz 16. stoljeća, postoje praznine za godine 875—909 i 962—983⁷⁵), dakle nema upravo onaj podatak pod 973. godinom, koji je zato sačuvan u gore navedenim brojnim analizama.

Poznato je da se je Ivan Cimisko u periodu od 969 do 971. godine borio za Bugarsku sa ruskim knezom Svjatoslavom⁷⁶).

Prvo je Cimisko zauzeo Preslavu, gdje je oslobodio iz ruskog zarobljeništva cara Borisa II, koga je zadržao kod sebe. Kada je konačno Svjatoslav poražen morao napustiti Bugarsku i vratiti se u Rusiju (juli 971⁷⁷), Ivan

⁶⁷) Latinski izvori. . . II, 357, 375, 378, 379.

⁶⁸) Fr. Kos, *Gradivo*. . . III, LXIV.

⁶⁹) B. Prokić, *Postanak*. . . , 251.

⁷⁰) W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, 376; Fr. Kos, o. c. II, LXXIV.

⁷¹) Latinski izvori. . . II, 351, 352.

⁷²) Latinski izvori. . . III, Sofija 1965, 140, 144.

⁷³) Latinski izvori. . . II, 200.

⁷⁴) W. Wattenbach, o. c. I, 376, 377; Fr. Kos, o. c. II, str. LXXIV, LXXV.

⁷⁵) W. Wattenbach, o. c. I, 377, bilj. 4.

⁷⁶) Čudno je uopće kako je mogao toliko veliki naučenjak kao K. Jireček napisati da su se, kada je 30. I. 169. umro car Petar, Rusi u ljetu iste godine povukli, jer su Pečenezi opkolili Kijev (K. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, 186).

⁷⁷) D. N. Anastasijević je isprva tvrdio da je Cimisko 971 ili 972. g. krenuo protiv Svjatoslava i da su tada ovoga Pečenezi ubili na njegov mig (D. N. Anastasijević, *Hipoteza o „Zapadnoj Bugarskoj“*, GSND III, 3). Kasnije on piše da se Cimisko vratio sa te vojne u Carigrad 973. godine (D. Anastasijević, *Leo Djakon o gode otvorenija Cimeskiem Blgarii ott Russkih*, *Seminarium Kondakovianum III*, Prague 1929, 1—4). Zatim opet on datira u svome drugome radu da je Cimisko počeo ratovati protiv Rusa 971. g. i da se ta njegova

Cimisko je sa sobom poveo i bivšega bugarskoga cara Borisa II u Carigrad, gdje mu je ovaj sa bratom Romanom krasio triumf⁷⁸⁾.

Prema tome Bugari su tada ostali bez legitimnog vladara. To se je dogodilo svakako u II polovici 971. godine. Znači ono poslanstvo Bugara nije nikako mogao uputiti Boris, kako to neki historičari hoće⁷⁹⁾, nego je to učinio Samuilo sa svojom braćom i to sa dozvolom Cimiska.

Da li su tom prilikom ona dva prvaka kao poslanici bila njegova dva brata (*Annales Altahenses* zovu te poslanike: *primates*), može se samo pretpostavljati. Naime da je car Boris II slao svoje poslanike Otonu I, to bi njemački anali naveli, kao što su to radili i oni anali u 9. stoljeću, kada je izričito naglašavano kako je „*rex Bulgarorum*” upućivao franačkom, t. j. kasnije njemačkom vladaru, svoje izaslanike⁸⁰⁾.

Inače da su poput ovih poslanika Bugara donosili caru darove, poznato je iz izvora 9. stoljeća samo jedamput da su to isto učinili „*legati Bulgarorum*” 825. godine⁸¹⁾.

No iako gore navedeni anali iz 10. stoljeća, koji opisuju taj događaj, ne govore svi da su ti poslanici donijeli i darove, ipak se prema najstarijem izvornom podatku – a i radi toga što većina izvora to piše – može pretpostaviti da su ih ponijeli caru Otonu.

Svakako od svih ovih izvora najinteresantniji je donio podatak kroničar Titmar, koji je vrlo pouzdan i cijenjeni izvor. Naime on kaže da su u Quedlinburg po naređenju cara stigli među ostalima i poslanici Bugara te da je taj vladar i sa njima na miroljubiv način sve uredio, pa su se onda bogato obdareni i oni vratili u svoju zemlju.

Znači da je car i sa njime sa uspjehom i na međusobno zadovoljstvo riješio neki spor.

Koji je to bio, bolje je da se u to ne upuštamo, jer do određenog rezultata i onako nećemo doći.

Svakako i ovaj podatak iz njemačkih anala 10. stoljeća, a napose onaj o „*dvojici prvaka Bugara*”, može nas još više uvjeriti da se to odnosi na teritorij, kojim su zavladao komitopuli nakon 969. i tu se pod protektoratom Bizanta održali.

Mi se i opet ne možemo oteti dojmu da su to bila dva brata Samuila ili i sam Samuilo sa jednim od svoje braće, jer se u nijednom zapadnom izvoru ne govori ovako izravno o t. zv. „*primates Bulgarorum*”, koji su u to doba svakako bili još komitopuli.

vojna završila 973. ili 974. g. (D. N. Anastasijević, *Die chronologischen Abgaben des Skylitzes (Kedrenos) über den Russenzug des Tzimiskes*, *Byzantinische Zeitschrift* XXX/2, Leipzig—Berlin 1931, 328—333), a u svome novome radu iz iste godine također je ustvrdio da je Cimisko istjerao Ruse iz Bugarske krajem 973. ili 974. godine (D. Anastasijević, *Bolgarija 973-go goda*, *Byzantinoslavica* III/1, Prague 1931, 103—109). Ove zadnje Anastasijevičeve tvrdnje prihvaća u zadnje vrijeme i L. Jončev, koji se inače sa njima ne slaže u pogledu Samuiloove države (L. K. Jončev, o. c., 35—39, 30, 31).

⁷⁸⁾ B. Prokić, *Postanak*. . . , 247, 248; G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, 281, 282.

⁷⁹⁾ Gl. J. Ferluga, o. c., 83.

⁸⁰⁾ Gl. *Latinski izvori*. . . II, 76, 42 (824. g.), 37, 42 (826.), 44, 45 (866.).

⁸¹⁾ *Latinski izvori*. . . II, 49.

6.

Da ukratko sve ovo resumiramo.

Kada je umro car Petar (30. I. 969.)⁸²⁾, Simeonov sin, Bugarska se je nalazila u bezizglednoj situaciji, što su lucidno uočila 4 brata, nazvani komitopuli, odmetnuli se od bugarske centralne vlasti i poticali Bugare na ustanak ili pobunu. Kako je ovaj uspjeli ustanak zauzimao sve šire razmjere⁸³⁾, carigradski dvor je uputio Borisa i Romana, Petrove sinove, da ga u prvom redu osujete i da preuzmu očev prijesto. Međutim od svega se je postiglo samo to da je krunu naslijedio Boris pod imenom Boris II, koji iste godine pade kao zarobljenik u ruke ruskog kneza Svjatoslava⁸⁴⁾.

U međuvremenu su komitopuli, vješto iskoristivši nepoštednu i beskompromisnu borbu Cimiska i Svjatoslava za Balkan i čak za opstanak biz. carstva, uspjeli u svome pothvatu i samostalno su zavladao jednim dijelom nekadašnje bugarske države. Da je bilo drugačije, o tome bi pisali bizantinski izvori, a napose nezamjenljivi Skilica, koji detaljno i stalno iznaša i dotada a i kasnije podatke o usponu i padu Samuila i njegove države. Čak je to i potvrdio da se je sve ovo upravo zbilo 969. g. riječima, koje smo već prije citirali („I tako se ovo dogodi“).

Ušavši u ovu borbu Cimisko je, kako piše Skilica—Kedren, dao na znanje Bugarima da nije došao ovamo da ih podvlašćuje nego da ih oslobađa, izjavljujući da Ruse jedino smatra neprijateljima. Zato se je po oslobođenju Borisa II iz ruku Svjatoslava, car Cimisko i ponašao vrlo pažljivo i ljubezno prema njemu, oslovjavajući ga „carem Bugara“⁸⁵⁾. Ali sve ga to ipak nije omelo da je Borisa nakon proslavljenog trijumfa u Carigradu pred tamošnjim narodom lišio carskih znakova, t. j. lišio ga prijestolja i uzvisio bivšega vladara u čast magistra⁸⁶⁾. Zauzevši sada „čitavu Bugarsku“, koju je podvrgao svojoj državi, kako piše Dukljanin⁸⁷⁾, i komitopuli su svakako morali priznati, makar i nominalno, njegovu vlast.

Uredivši na ovaj način situaciju na Balkanu (tako je po Dukljaninu zauzeo Cimisko i cijelu Rašku⁸⁸⁾, postigao je da je ovaj poluotok sada bio sasama u interesnoj sferi Bizanta.

⁸²⁾ Po Leonu Djakonu car Petar je umro od „ἐπιεψίας πάθος“. Iako Drinov, kada ovaj podatak donša i stavlja smrt ovoga cara u 963. g., malo kasnije piše da drugi govori da je Petar živ još 967. godine (M. S. Drinov, Načalstvo na Samuilovata država, Sočinenija M. S. Drinova I, Sofija 1909, 335, 337).

⁸³⁾ Vrijedno je pažnje navesti da savremenik Samuila Ivan Kiriotos Geometar (10. st.) opjevava u svojoj pjesmi „Εἰς τὸν κομιτόπουλον“ (po svoj prilici napisanoj o.990. g.) kako je komit (κομήτης) bio zapaljen zalaskom Nikifora (t.j. cara Nikifora II Foke, koji je umro 10. XII. 969.) i „ovaj strašni vihor, stvaran od zloduha sve je popalio“ (Vizantijski izvori. . . III, 24—26 i bilj. 6.58, bilj. 8). Neki naučni radnici, uslijed svoga unaprijed izgrađenog stava o tome, ne daju važnost ovome podatku, koji govori o ustanku „komitopula“ poslije smrti Nikifora. Ali ipak ovaj podatak u vezi sa onim Skilicininim pasusom („I tako se ovo dogodi“) očito potvrđuje da je on uistinu dignut 969. godine i da se je raširio poput strašnoga vihora, kako to slikovito opisuje Geometar.

⁸⁴⁾ Gl. B. Prokić, o. c., 237—249.

⁸⁵⁾ Georgius Cedrenus. . . II, J. P. Migne, PG 122, 128, 129.

⁸⁶⁾ Fr. Rački, Borba Južnih Slovena. . . , 12, 13; Georgii Cedreni. . . II, 145.

⁸⁷⁾ F. Šišić, Letopis. . . , 324.

⁸⁸⁾ Isti, o. c., 324.

Ujedno je Cimisko uskoro uspio putem ženidbenih veza popraviti i odnose sa Njemačkom i njenim vladarem Otonom I⁸⁹). No on nije samo na tome ostao. Čak je u jeku svoje ofenzive na Istoku⁹⁰), uputio Otonu svoje poslanike u Quedlinburg, gdje su uredili na miroljubiv način što je još preostalo.

Tu su došla i ona dva prvaka Bugara, o kojima smo već govorili, te su i oni u dogovoru i sa dozvolom Bizanta također na isti način vijećali sa njemačkim vladarem, međusobno izmijenivši poklonstvene darove. Iza ovoga događaja pa sve do smrti Cimiska (11. I. 976)⁹¹), koji je za cijelo vrijeme svoje vladavine puštao u miru komitopule, ne zna se ništa o sinovima kneza Nikole i njihovom držanju.

Istom kada je Cimisko umro, saznajemo iz Skilice o odmetnuću Bugara od Bizanta i preuzimanju cjelokupne vlasti nad njima sa strane komitopula.

Ovaj ustanak je likvidirao na izvjesno vrijeme dugogodišnje bizantinsko vrhovništvo i tako je na Balkanu uskoro stvorena jedna ogromna i jaka država sa centrom u današnjoj našoj Makedoniji.

Da li su isprave Penča i sina mu Plesa uistinu obični falzifikati!

Svakako je mnogo teže diplomatički ispitati isprave u prepisu ili u prepisima nego one u originalu. Stoga se i nije lako odlučiti da se jednu povelju naprosto proglasi falzificiranom, jer su se listine krivotvorile svugdje u Evropi u svako doba, pa tako i u nas, a napose u Dalmaciji.

Kako mi sve do 11. stoljeća nemamo ni jednu našu listinu sačuvanu u originalu nego većinom u lošim i kasnijim prepisima, to se zato sa velikim oprezom mora o njima izreći jedan trijezni i što točniji sud, t. j. da li spadaju među autentične ili falzificirane isprave.

Među takve ubrajaju se listine Penča i Plesa, o kojima se dosada ima većinom mišljenje da su grubi i prosti falzifikat.

Da li su one to ili ne, treba prvo ispitati historijet ovih povelja, kao i njihove vanjske i unutarnje oznake, pa istom onda izreći objektivni sud o njima.

1.

Prvi, koji je poznavao onu Penčovu ispravu od 994. godine, bio je Sibenčanin Dinko Zavorović (o. 1545—1610). On ovu povelju ukratko i ne baš sasna točno prepričava u svome rukopisnom djelu „Historia del regno di Dalmazia” (Biblioteca Marciana u Veneciji, a noviji prepis ovoga djela nalazi

⁸⁹) G. Ostrogorski, o. c., 282.

⁹⁰) Isti, o. c., 282.

⁹¹) U Gabijevom latinskom prevodu Skilice piše uz ostalo: „... Igitur Joannis finis dum sortitus est exitum. et regni potestas ad Basilium Constantinumque Romani filios peruenit anno sex millessimo quadringentesimo octogesimo quarto indictione quarta mense Decembri, ex quibus Basilius vigesimum regebat annum, et tribus annis ipso iunior erat Constantinus. . .” (Historiarum compendium. . . à J. B. Gabio, 81). U latinskom prevodu Migne Skiličino-Kedrenove kronike stoji pak: „... Anno mundi 5484, indicatione quarta, mense Decembri, Basilius et Constantinus Romani filii imperium iniverunt. Annum aetatis vicesimum Basilius tum agebat: triennio iunior erat Constantinus. . .” (Georgii Cedreni. . ., J. P. Migne, PG 122, 147).

se u arhivu JAZU u Zagrebu¹⁾ i vidi se da ju je našao u arhivu porodice Cindro u Splitu²⁾.

Istom iza njega je i Lucius ispisao iz arhiva Cindro ne samo ovu nego i sve ostale povelje, koje se odnose na Penča i njegove potomke, i one se i danas nalaze pohranjene u njegovoj rukopisnoj ostavštini u Kaptolskom arhivu u Splitu³⁾.

No od svih ovih povelja Lucius je u svome djelu „De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex” iznio datum ove prve listine (994. g.) i citirao da se ona nalazi „in scriptura⁴⁾ fundationis Ecclesiae prope Amphiteatri Saloniae sitae (quae adhuc extat, simul cum ruinis ipsius Amphiteatri) anni 994. nominentur et in alia repetantur⁵⁾). Nadalje je citirao i jedan dio one druge listine od 1000. godine⁶⁾ da također i njome osnaži kako se i ovdje spominju kralj Držislav i nadbiskup Martin te da ukaže kako se iz njih vidi da je ovaj vladar kraljevao od 994. do 1000. godine⁷⁾. Ujedno je Lucius i prepisao „ex alio simili in bonbacima apud Cindrum⁸⁾” t. j. iz arhiva porodice Cindro, kako to piše i Farlati, sve one fundacionalne povelje, koje se odnose na navedenu crkvu sv. Mihovila, te ih je uvrstio u svoja „kolektanea⁹⁾”.

To znači da su se one listine i 1666. godine nalazile u arhivu navedene patricijske porodice, koja je Luciusu stavila na raspoložene svu svoju arhivsku građu¹⁰⁾.

Pa ipak prvi, koji je u cijelosti objelodanio osim jedne sve te povelje (koje se tiču crkve sv. Mihovila), te ih i popratio komentarom, bio je upravo Farlati. To su bile listine Pinciusa od 994. i 1000. godine pa ona Plesova (bez datuma) kao i povelje od 1073., 1173, 1176¹¹⁾, i od o. 1246—1266¹²⁾, ali zato ne i ona od 1213. godine¹³⁾, koja je sve do nedavno ostala u prepisu¹⁴⁾ u Luciusovim „kolektanea¹⁵⁾”.

¹⁾ Gl. za Zavorovića: F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, 60.

²⁾ F. Šišić, Priručnik. . . I/1, 648.

³⁾ KAS—Ostavština I. Luciusa 538 B, str. 7—13’.

⁴⁾ T. j. „scriptum” ili „licteras” (Gl. L. de Thalloczy—C. Jireček—E. de Sufflay, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I, Vindobonae 1913, 154 (1293. g.).

⁵⁾ J. Lucius, o. c., Amstelodami 1668, 79.

⁶⁾ „In Christi nomine Amen. Anno nativ. ejusdem D. N. I. Christi M. Ind 13. Regnantibus DD. NN. Basilio et Constantino magnis Imperatoribus, in Regno Croatiae, gubernante autem Domino Dircislavo inclito Rege, residente etiam in sede Beati Domini D. Martino Reverendissimo Archiepiscopo, unā cum D. Florino Principe Spalati et Clyssi” (J. Lucius, o. c., 79; Isti, o. c., Vindobonae 1758, Typis Joannis Thomae Trattner, 78). Prema tome nema pravo Šišić što piše da Lucius sve ostale listine „nije ni jednom riječju ni spomenuo, a historijski sadržaj njihov potpunoma je mimoišao” (F. Šišić, Priručnik. . . I/1, 645).

⁷⁾ J. Lucius, o. c. (1758), 77, 78.

⁸⁾ KAS-OL 538 B, str. 7—13’.

⁹⁾ D. Farlati, Illyricum Sacrum III, Venetiis 1765, 111.

¹⁰⁾ Gl. F. Šišić, o. c. I/1, 645.

¹¹⁾ Povelje od 1173. i 1176. godine je, kako sam kaže Farlati, objelodanio iz arhiva obitelji Cindro (o. c. III, 196).

¹²⁾ D. Farlati, o. c. III, 111—114, 196, 276, 277.

¹³⁾ Pa ipak je za nju znao Farlati, što se vidi iz njegovog razlaganja u pogledu svih ovih povelja (o. c. III, 277).

¹⁴⁾ Nju je tek 1954. g. objelodanio L. Katić (Fundacionalne i druge isprave sv. Mihovila u Solinu, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku III, Dubrovnik 1954, 59, 60).

¹⁵⁾ KAS-O L 538 B, 12, 12’, 13.

Istom I. Kukuljević — Saccinski je po Farlatiju ponovno objelodanio povelje od 994.,¹⁶⁾ 1000. i iz 11. stoljeća¹⁷⁾, a onda ove iste i Fr. Rački, koji ih je smatrao prerađevinama¹⁸⁾.

Iza ove dvojice F. Šišić je ponovno izdao ove isprave¹⁹⁾ sa kritičkim osvrtom u pogledu njih²⁰⁾.

Kao zadnji publicirao ih je, u onom istom broju kao i Šišić, na osnovu izdanja Farlatija i Račkoga, a i sa bugarskim prevodom, V. N. Zlatarski. On je u tom radu, nezavisno od Šišića, također opširno dokazivao da su one obični falzifikati²¹⁾.

Unatoč toga što su ove listine bile već davno poznate naučnoj javnosti, tek se je M. Drinov odlučio da prvi dade o njima svoj sud. On se je zapravo pozabavio onom Penčovom ili Pinciusovom²²⁾ poveljom od 994. godine, za koju je ustvrdio da je to poznija preradba (nekadašnjega) originala. Ujedno je upozorio na neke njene historijske netočnosti (n. pr. t. zv. „zlodjela” Samuila) i anahronizme (prelaz Penča i njegove rodbine na „katoličku vjeru” u 10. st., rođenje njih i Šišmana u Trnovu, koje je mjesto tek u 12. st. nastalo), te je zaključio da je ta listina prerađena poslije 13. stoljeća²³⁾. No dvije godine zatim Rački se je također saglasio da su ove isprave (od 994., 1000. i poč. 11. st.) „kasnije popravljene i prerađene i to zbog izraza n. pr., regnabat...” i to „svakako poslije god. 1014”. Nadalje pretpostavlja da je Samuilo poput drugih članova svoje obitelji „nosio još i drugo ime i to Stjepan; kano što ne bi nevjerojatna slutnja, da je u Pinčievoj matici ime cara zapisano bilo samo početnim pismenom S. pak da ga je prevodilac razriješio sa S(tephanus) imenom mnogo običajnim”. Osvrće se i na mišljenje Drinova u pogledu Trnova i tvrdi da iz toga ne slijedi da toga grada „nije bilo još XI i X vieka, ako ne bijaše na onom glasu, na koj dođe pod Asenovci.” Dalje kaže da je ona isprava od 1000. g. prerađena i pokušava to detaljno obrazložiti, kako je do toga došlo. Naime prevodilac je ove tri listine prenio u zbornik crkve sv. Mihovila i „stavio ih u svezu s tiem, što je onu od god. 1000 nadovezao i jezično i stvarno

¹⁶⁾ I. Kukuljević na kraju te povelje dodaje da je „po svojoj prilici pisan ovaj ugovor izvorno slovjenkim jezikom, kao što je i Farlati nagađao, jer neima primjera, da bi bugarski velmože izdavali bili listine na latinskom jeziku”. Ujedno sa sigurnošću tvrdi „da je prevoditelj ili prepisatelj ove izprave ime Samuilovo, koj u ono doba u Bugarskoj careva, zamienio s imenom Stjepana, jer je u matici valjda ime carevo slovom S označeno bilo; osim ako nije može bit i Samuil, po običaju bugarskih vladarah, nosio dva imena” (I. Kukuljević de Saccis, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I, Zagrabiae 1874, 96*).

¹⁷⁾ I. Kukuljević de Saccis, o. c. I, 96—98.

¹⁸⁾ RD, 23, 24, 28—31.

¹⁹⁾ T. Smičiklas je po Farlatiju (o. c. III, 277) objelodanio samo onu povelju od o. 1255. g. (SCD IV 616).

²⁰⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 640—649.

²¹⁾ V. N. Zlatarski, T^{ij} narečene „gramoti” na Pincija i negovija sin Plezo, *Godišnik na Sofiskija Univerzitet I. Istorisko-filologički fakultet XV—XVI (1919—1920)*, Sofija 1921, 1—54 (tekst i prevod: str. 2—9.)

²²⁾ U svojim pak ispravicima i dopuncima za bugarsku historiju K. Jireček si je postavio pitanje: „Pincius romanska duma li e? M^{te} (Monte)Pincio pri Rim” (K. J. Jireček, *Istorija na Bilgarite. Popravki i dobavki od samija avtor. Po rjakopisnite negovi beležki sistematzira prevede i stkmni za izdanje Stojan Argirov. Posmrtno izdanje pod redakcijata na St. Mladenov, Sofija 1939, 108*).

²³⁾ M. Drinov, *Južne Slavjane i Vizantija v X veke, Moskva 1876, 89; M. S. Drinov, Sočinenija I, Sofija 1909, 458, 459.*

na stariju od 994 godine". Priznaje da se riječ „vreteno” ne spominje u listinama 11. st., ali pretpostavlja da ju je „prevodilac zamienio drugom u njegova doba razumljivom”. Isto tako ne dolazi nigdje u poveljama 11. st. izraz princeps” nego „prior”. U pogledu pak vjerske opreke u listini od 994. g., drži da je „tu opreku tek prevodilac umetnuo u ispravu”. Ali dopušta „da je ona u prvobitnoj listini još blažije izrečena bila”. Budući da nema dokaza „za neistinitost ovih izprava a imade jih za to, da se one niesu sačuvale u prvobitnom obliku”, to ih smatra „za prerađene u potonje doba” i to tako da je sve ove tri ispočetka samostalne isprave kasniji prevodilac napisao u jedan zbornik ili na jednu hartiju „postavio u savez tako da se potonje pozivaju na prediduću izpravu; s toga je u potonjoj njeke podatke izpustio, koji se već u predidućoj sadržavaju”²⁴).

Kako se ime Šišman pojavljuje i u „Pomenik Zografu” a i u listini tobože od 994., to je K. Jireček²⁵) otišao sada tako daleko da je prvi ustvrdio da je ta listina krivotvorena u 13—14. st., kada je Trnovo bila prestolnica Bugarske. Ujedno je izrazio svoju sumnju da je monaško ime oca komitopula bilo Nikola, iako su u to doba ljudi po pravilu imali jedno nacionalno i drugo crkveno ime²⁶).

B. Prokić prvo kaže da je „ova dalmatinska listina, tobože od 994 (Farlati, Illyr. sacr. III, 111), falzifikovana mnogo dočnije, u vreme kada je Trnovo bio glavni grad u Bugarskoj, u XIII-XIV veku”, a nešto kasnije u istoj radnji odlučno tvrdi da je ona „morala biti falzifikovana u XIV veku, kad je njen glavni grad bugarski bio Trnovo, i kad su u njemu vladali Šišmani”²⁷). Sedam godina kasnije Prokić prvo upozoruje na pogrešno mišljenje o stvaranju t. zv. „Zapadno Bugarske carevine” na osnovu takvih dokumenata „koji su se dočnije pokazali kao falzifikovani ili bez ikakve istorijske vrednosti”. Zatim pobija tvrđenje Drinova i starijih historičara da je „ovu carevinu osnovao car Šišman” i dokazuje da je to došlo „od jednog falzifikovanog dokumenta istorijskog, tako zvane D a l m a t i n s k e L i s t i n e, koju su svi pređašnji istorici kao istinitu i autentičnu smatrali”. Stoga on postanak ove listine „za koju se misli da datira iz godine 994”, smješta u XIII—XIV stoljeće. Kako se ime Šišman pojavljuje samo „u Dalmatinskoj Listini i Zografskom Pomeniku” ono se po Prokićevom izlaganju ima sasma odbaciti kao netačno „kao što su nepouzdati i spomenici u kojima se ono pojavljuje”. Naime na osnovu kamenog natpisa (993. g.) i dodatka Skiličinoj kronici „koji je pisan u XIV. ili najranije na kraju XIII. veka” otac komitopula se je zvao Nikola, ne Šišman²⁸). Nešto kraće sve je ovo ponovio u svojim poznatim „Die Zusätze” š potvrdio da je ova isprava falzificirana u navedenim stoljećima i kao izvor

²⁴) Fr. Rački, Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do 12. vieka, Rad JAZU 45, Zagreb 1878, 146—148.

²⁵) U spomenutim svojim ispravcima i dopuncima Jireček je naveo da je „Pinciova gramota (znaem ja samo od Lucii nota bene) ja verovatno bez imena, charta retractata e poplnita nespokosno” (o. c., 108).

²⁶) K. Jireček, Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993, Archiv für slavische Philologie XXI, 549.

²⁷) B. Prokić, Početak Samuilove vlade. Glas SKAN LXIV, 110, bilj. 2, 133.

²⁸) Isti, Postanak jedne slovenske carevine. . . , Glas SKAN LXXVI, 218—222, 242—246.

je bez vrijednosti²⁹). Citirajući prvo mišljenja Drinova, Račkoga, Jirečeka kao i Prokića Šišić je u svome „Priručnika” izjavio da je Prokić konačno „posvema sigurno pokazao da su sve te isprave (S. A.), što se tiče historijske vjerodostojnosti njihove sadržine, prosti i glupi falzifikati”, pa se Jirečeku i Prokiću pridružio. No „kako su se oni najvećma obazirali samo na bugarsku historiju”, on je naveo da će „još dodati neke jasne dokaze i s hrvatske historijske strane”, te će „im konačno i otkriti postanak”. Iza toga je prešao na samo pobijanje sadržine isprava od 994. i 1000. g. kao i pojedinih izraza u njima, te im je zanijekao svaku historijsku vjerodostojnost. Po njegovom mišljenju one mu nijesu „prerađene” nego naprosto izmišljene na najnespretniji način u svrhu da se opravda neki posjed crkve sv. Mihajla „de Arena”. Smatrajući da je „neoborivim dokazima” dokazao „da su sve te isprave iz bivšega arhiva spljetskih Cindrâ naprosto neozbiljni falzifikati, u kojima su se slili u jedno nekakvo znanje falzifikatorovo o bugarskoj historiji (možda dubrovačkog podrijetla) i pučka tradicija”, on drži svojom dužnošću „da ih posve zabacimo, i to nesamo njihov sadržaj, nego i data, to jest oni nijesu nikakvi izvor”. I konačno on zaključuje da je sam falzifikat nastao obzirom na sadržinu kao i na opširnu stilizaciju „najranije u XV vijeku”, a kada budu objelodanjeni mnogobrojni dokumenti splitskog kaptola iz XIV i XV stoljeća „vrlo je vjerovatno da ćemo se namjeriti na podatke, koji će nam objasniti pravi povod tim falzifikatima”³⁰).

U drugom svome radu Šišić ukratko prepričava onu ispravu od 9.II.994. g. i kaže da su „ove isprave od reda potpuni i nespretni falzifikati i to najranije iz XIV vijeka”, te pobija Račkoga. Isto tako tvrdi da i ona isprava od 1255., povezana sa ovim poveljama, pokazuje da je „falzifikacija učinjena mnogo godina poslije toga vremena.” Isto tako iznosi da im je tradicija nepouzdana te da „one ni po formi ni po sadržini nikako ne odgovaraju konceptu, ni duhu, ni običajima isprava vremena”. Nakon što je donio tko je sve dokazivao da su one sumnjive (Drinov, Jireček, Prokić), on ukazuje da su one mogle biti falzifikovane u 14. stoljeću, t. j. kada su kancelarijske forme bile razvijenije. „U tim ispravama dakle nema upravo ni traga ikakvoj historijskoj vjerodostojnosti, pa baš ni onakvoj, kakova se nalazi u nekim falzifikatima nastalima na osnovi vjerodostojnih podataka; one su očito naprosto izmišljene s kraja na kraj i to očito u svrhu, da se opravda neki posjed crkve sv. Mihajla „de arena”, kako se ona zvala u XIV. vijeku, a o kojoj se možda u ono doba pričalo, da je nekoć bila, pa makar i za kralja Držislava i njegovom dozvolom, izgrađena po nekim bugarskim bjeguncima od kamena izvađena iz starinske salonske arene. Upravo zbog toga da im je „čitava sadržina s kraja na kraj izmišljena”. Šišić traži da se patvorine „potpuno” zabaci i da se njima ne služi³¹).

Iako se je nekim rezultatima istraživanja F. Šišića poslužio, ipak je sasama nezavisno od ovoga hrvatskoga historičara došao i Zlatarski do sličnih rezultata. On je u svojoj posebnoj raspravi uz objelodanjivanje navedenih povelja (sa bugarskim prevodom) prvo iznio sva mišljenja historičara o Pin-

²⁹) B. Prokić, Die Zusätze., 17, 18.

³⁰) F. Šišić, Priručnik, I/1, 645—649.

³¹) F. Šišić Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva NS XIII, Zagreb 1914, 71, 72.

ciusovoj ispravi, a onda se na nju osvrnuo u pojedinostima za sviju strana i ustvrdio da se Pinciusova i Plesova povelja odnose na prvu polovicu 14. stoljeća ali da su kao falzifikati nastali krajem 16. i početkom 17. stoljeća³²). To je isto ponovio ukratko i u svome radu „Zapadnata blgarska država do provzglasjavanja na Samuila za cara”³³) kao i Šišić samo usput godinu dana prije njega. Naime Šišić je ponovno kazao da su one isprave od 994. i 1000. g. „nevješti. . . falzifikati XV. vijeka, bez ikakvog historijskog značaja” i da je u njegovom Priručniku „jasno dokazana falzifikacija ovih isprava”³⁴).

Istom 1952. godine V. Novak na osnovu Zlatarskog piše da je „Pinčeva darovnica falzifikat XIV. stoljeća”³⁵). Ali ipak sa onim dvima ispravama tek 1954. pozabavio se je detaljnije i na paleografsko-diplomatički način L. Katić. On je prvo iznio tko je sve te listine objelodanio i sa njima se bavio (Farlati, Lucius, Rački). Zatim je iznio iz Luciusovih kolektaneja one isprave od 994. i 1000. kao i onu od 1213., g., koju nije publicirao Farlati. Onda se je osvrnuo na mišljenja nekih historičara „o autentičnosti Pinčevih isprava” (Rački, Jireček). Poslije opisa historije crkve sv. Mihovila i ubikacije njenih posjeda, analizirao je te povelje i naveo da on smatra posve vjerovratnim da je te listine preradio „Grubac” i uredio neku vrst registra dobara sv. Mihovila, pri čemu je dokumente poredao hronološkim redom, imena prednjih isprava u kasnijim izostavio i isprave nije pisao u originalnom obliku, već skraćene. Time se i on priključio mišljenju Račkoga³⁶). God. 1962. Katić je ponovno ukazao kako su ove listine neki historičari (Šišić) proglasili falzifikatima 15. stoljeća, a drugi (Rački, Drinov) prerađevinama u 13. stoljeću „ali u suštini istinitima”. Stoga on smatra da je „danas posve vjerovratno da su isprave do nas došle u obliku Registra u koji su skraćene unesene, ali za povjesničku eksploataciju vrijedne”³⁷).

Sasma bezlično i neodređeno spomenuo je D. Taškovski „Dalmatinsku listinu” i iznio da je zabluda za tu povelju odavno rasčišćena sa strane historijske nauke, pa tako i od bugarskih historičara, kao što je V. N. Zlatarski³⁸).

I na kraju N. Klaić je naprosto jednom rečenicom, zadržavajući i ovdje svoj nepokolebivi i negativni stav prema poveljama iz vremena hrvatskih narodnih vladara, i za ove „Pincijeve isprave” naprosto izjavila da su one „falzifikati”³⁹).

Kako vidimo jedan dio historičara se je interesirao samo za onu ispravu od 994. (M. Drinov, K. Jireček, B. Prokić), drugi i to samo jedan za obadvije (L. Katić), njih nekoliko za sve tri (F. Rački, F. Šišić, V. N. Zlatarski), a ostali naprosto onako usput (D. Taškovski, N. Klaić).

³²) V. N. Zlatarski, o. c., 1—54.

³³) Makedonski Pregled II/1, Sofija 1926, 5, bilj. 1.

³⁴) F. Šišić, Povijest Hrvata. . ., 471, bilj. 14.

³⁵) V. Novak—P. Skok, Supetarski kartular, 202.

³⁶) L. Katić, Fundacionalne. . ., 53—68.

³⁷) L. Katić, Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prehistorije do pada Venecije, Starine JAZU 51, Zagreb 1962, 271.

³⁸) D. Taškovski, Samuilovo carstvo 87, bilj. 11, 160, 161, bilj. 6.

³⁹) N. Klaić, Neki problemi srednjekovne povijesti Zadra, Zadar Zbornik, Zagreb 1964, 152.

Dakle pretežna većina historičara do danas, osim jedinog L. Katića, opredjelila se je za to, da je ona Pincijeva isprava od 994. ili zapravo one sve njegove listine, da su falzifikati iz 15. ili 16. stoljeća.

No unatoč takovog odlučnoga i na izgled konačnoga stava u našoj i stranoj historiografiji, ipak je ostalo i dalje neriješeno pitanje: u kolikoj su mjeri ove povelje falzifikati i kada su uistinu mogle nastati.

3.

Prije nego išta sa naše strane o njima u tome pogledu iznesemo, potrebno je što točnije uočiti diplomatsko-hronološke okvire, u kojima su ove listine sačuvane.

Kako ovih povelja već odavno nema u arhivu porodice Cindro, to smo prinuđeni da se služimo njihovim prepisima, sačuvanim u Luciusovim kolek-tanejama kao i sa onima, koje je štampao Farlati.

Sve ove listine su povezane sadržajno jedna sa drugom i ima ih 7—8. U sačuvanom prepisu kod Luciusa (i kod Farlatija) nalaze se povelje od t. zv. 9. II. 994., 1000., poč. 11. st., 1073., 1173., 18. V. 1176., 1213⁴⁰⁾. i od 1249—1266. godine.

Ako se u ovakvoj povezanosti sagleda sve ove isprave, onda se može reći da su one, kako piše L. Katić, mogle do nas uistinu doći u vidu registra, u koji su sa puno grešaka, netočnosti i lakuna u proizvoljnom obliku sa strane pojedinih notara bile unesene.

Kako su se većina stranih i naših historičara pozabavili proučavanjem samo one listine od 994. godine, to ćemo učiniti i mi sa još nekih drugih aspekata.

U prvom redu karakteristične su 2 invokacije u Luciusovim kolekta-nejama i to grčka (I C X C=Ihcouc Xrictoc) i latinska (In nomine Christi. Amen), koje po Šufflayu spadaju najranije u 12. stoljeće⁴¹⁾. Zatim iza „In Christi nomine” malo neobičan izraz „Amen” koji kao aprekacija bi imao doći na kraj listine. No baš je tako ovaj izraz napisan kao i u onoj listini iz 1000. g.⁴²⁾, a onda i u onima od 1173., 1176. i 1213. godine⁴³⁾.

Prema tome, ako se pogleda i ostale povelje iz doba hrvatskih narodnih vladara, zapazit će se da nigdje ne stoji na onakvom mjestu „Amen”. Ali zato onakva invokacija sa „Amen” postaje sve češća u 12., a u 13. st. upravo završava uvijek sa tom riječju⁴⁴⁾.

Što se tiče datacije (godina, mjesec i dan) ta bi bila u redu. No zato manjka uobičajena indikacija (ovdje bi trebala biti: VII-a), kako je ima ona listina od 1000. godine.

---

⁴⁰⁾ Jedino je u ovoj povelji od svih navedenih isprava t. zv. Sumihovilskog kartulara na kraju naveden notar.

⁴¹⁾ L. Katić, *Fundacionalne*. . .65.

⁴²⁾ RD, 28.

⁴³⁾ KAS-OL 538 B-11' — 13; D. Farlati, o. c. III, 196, 277.

⁴⁴⁾ L. Katić, *Fundacionalne*. . .65.

Nazivanje Samuila „sacrilegus et profanus”, t. j. bezbožnim, nije ništa za njega neobično, kada se zna da su ga neki bizantinski pisci zvali „tiranin”⁴⁵).

Što se tiče u vezi Samuila onoga izraza „regnabat” (imperfekt), kojim hoće Rački da ukaže kako je „kasnije preuđešen”, ne mora tako biti. Ta i u onoj ispravi od 1075., u kojoj se govori o „Ea tempestate, qua comes Amicus regem Chroaciae cepit” (S. A.)⁴⁶), tako stoji, pa se ipak ne postavlja pitanje da bi taj izraz bio također kasnije preuđešen.

Kako u ovoj povelji piše „imperator Stephanus” (u vezi čega su prije historičari zaključivali da se je morao zvati: Stjepan Samuilo), jasno je da je u originalu ove listine ili u njenom najstarijem prepisu moglo stajati samo slovo „S”, kako misli i Rački⁴⁷), a takvih primjera ima nekoliko u našim ispravama⁴⁸).

Isto tako je u redu naziv „terra Bulgarorum”, jer izraz „terra” n. pr. papa Leon VI 928. g. piše („in terra Chroatorum”⁴⁹).

Ali od svega ovoga je najkarakterističniji slijedeći pasus, koji glasi: „... En ego uir Pincius notauit et scripsi ad memoriam posterorum nostrorum...”⁵⁰), t. j. Pincius je napisao sam sve ono što je sa svojima proživio do dolaska u Hrvatsku⁵¹) na uspomenu svojih potomaka—i to naravno ne latinskim jezikom, jer ga nije poznavao, nego grčkim ili slavenskim! Već iz ovoga pasusa vidi se da se ona datacija ne povezuje sa donjim sadržajem isprave, koji se je zbio mnogo ranije. Jedino bi dakle značilo da je tada Pincius sastavio ovu svoju povelju na svom materinjem jeziku. Sasma je u redu što se „Samuilo” ovdje piše stalno „imperator”, ali ne i to što mu se daje ime „Stephanus”. To znači da se je u prepisu taj naziv ustalio, što potvrđuje i Zavorović, koji prvi piše kako je „Stephanus Bulgarie praeerat (S. A.) profanus et sacrilegus princeps (S. A.) qui Sismanum patrem suum primo exceccaverat deinde lagueo (sc. languet: S. A.) facta gula necavit et Pincium (S. A.) consobrinum suum, qui cum de tam nephando scelere (S. A.) increpaverat et ex urbe Tarnova, quam alii Tribanum dixerent eiecit (S. A.)...”⁵²).

⁴⁵) N. pr. Kekaumen, pisac 11. st. (Cecaumen Strategicon et incerti scriptoris de officiiis regiiis libellus, ed. B. Wassiliewsky — V. Jernstedt, Zapiski istorisko-filologičeskago fakulteta Imperatorskago S. — Peterburskago univerziteta čast XXXVIII, Sankt Peterburg 1896, 65).

⁴⁶) RD, 99.

⁴⁷) RD, 24.

⁴⁸) N. pr. princeps i ban Kledin, kada se zaklinje Zadranima, on naglašuje da to čini po milosti i zapovijedi svoga gospodara „S. regis” (V. Brunelli, Storia della città di Zara I, 355, bilj. 15), t. j. Stjepana II (1116—1131), sina Kolomana.

⁴⁹) RD, 196.

⁵⁰) Na osnovu ovoga V. N. Zlatarski zaključuje kako to dokazuje da ova kao i one dvije isprave nijesu imale oficijelni karakter (Tí narečenite... 18).

⁵¹) U spisu „Catalogus ducum et regum Dalmatię et Croatię”, koji je napisan po svoj prilici u I polovici 18. stoljeća, govori se... „Pincium regis Bulgarię nepotem transfugem humanissimo accepit terramque non procul a Salona concessit, a Bulgaris sociis Pincii diu Bulgariam nuncupandam circa 980...” (F. Šišić, Genealoški prilozii... 89, 91) t. j. da je Držislav o.980. bjeGUNCA Pinciusa, nećaka kralja Bugarske, najljepše primio i darovao mu zemlju nedaleko Solina, nazvanu davno od Bugara, drugova Pinciusa, Bugarska.

⁵²) F. Šišić, Priručnik. I/1, 648.

Međutim ako se pažljivo pogleda onaj pasus u ovoj listini od 994. godine u pogledu Samuilova oca „Sismanum imperatorem” i kako je Pincius sa svojima došao „ex urbe Tarnova”, može se reći da su ta oba navoda kasniji umeci jednoga od prepisivača ovoga teksta. Zato je na osnovu baš takvoga prepisa iz ove listine i napisao Zavorović ono o „Šismanu”, te je ujedno i dodao da se po nekima „Tarnova”⁵³⁾ zove „Tribanum”.

Dakle Zavorović ne zove Samuila „imperator” nego „princeps”, a ocu mu ne daje nikakvu titulu. To je vrlo značajno, kada se zna da se je služio poveljom iz arhiva porodice Cindro, odakle ju je sa ostalima prepisao i Lucius. Prema tome nešto u pogledu ove isprave nije jasno, t. j. koji su sve njeni prepisi u doba Zavorovića postojali kao i iz kojega stoljeća. I dok u onoj povelji od 994. priča Pincius kako je sa svojima došao u „Missiam”⁵⁴⁾ i odatle su stigli u „Chroaciam” do kralja „Dirzislaum”⁵⁵⁾, dotle Zavorović opisuje da je Pincius iz Trnova stigao u „Bosnam deide (!) ad R a d o s l a v u m (S. A.) regem pervenit, a quo suburbio arcis Clissie collocatus fuit. .”⁵⁶⁾. Ovo je očita zabuna od Zavorovića i u pogledu „Bosne” (umjesto „Mizije”) i „Radoslava” (umjesto „Držislava”), jer teško da je u jednom od prepisa ove isprave baš tako stajalo.

Ono što tobože kaže Pincius da su on i njegovi primili „ueram fidem catholicam secundum institutionem romanae ecclesiae”, također može biti da je kasniji umetak prepisivača. To indirektno potvrđuje i Zavorović, koji donosi kako su taj velikaš i njegovi „Romane ecclesie ritus (!) adheserunt”⁵⁷⁾, što zvuči sasvim drugačije od onoga u navedenoj ispravi.

U ovoj istoj povelji Pincius imenuje svoju braću, sestru, nećake i sina, a Zavorović mu samo navodi braću i sestru, ali ne i nećake⁵⁸⁾.

Nadalje Pincius govori o gradnji crkve (ecclesiam) u čast sv. Mihovila, Petra i bl. Martina biskupa, a Zavorović piše o crkvama (ecclesias) ovih istih svetaca⁵⁹⁾.

Interesantan je u toj listini izraz „tribus nostra”, koji se javlja i u Qualiter-u, kada se govori o 12 hrvatskih plemena (de XII tribubus⁶⁰⁾). Isto tako je značajna odluka svih njih, nakon savjetovanja sa splitskim biskupom Martinom, u pogledu memorijalnosti ove crkve.

Što se tiče one listine od 1000. godine, koja je inače puna krivo prepisanih riječi, izraza i lakuna, prvo se mora zapaziti onaj „amen”⁶¹⁾ kao i u onoj od 994. godine. Zatim onaj jedinstveni izraz „anno natiuitatis”, dok i u onoj pređašnjoj a i u svima ostalima u 10. i 11. stoljeću piše samo: „Ab incarnatione” ili „Anno incarnationis”.

⁵³⁾ Po Zlatarskom Trnovu se ne spominje uopće u 10. stoljeću nego tek igra historijsku ulogu od kraja 12. st. (o. c., 30). Samo pak ovo mjesto početkom 13. stoljeća latinski se naziva „Trinove” ili „Trinova” (Latinski izvori. . . III, 338, 339, 361).

⁵⁴⁾ Farlati tumači da je to Gornja Mezija, koja je od Srba dobila ime Srbija (o. c. III, 112).

⁵⁵⁾ Dercislauum (KAS-OL 538 B, 7), Dircislavum (D. Farlati, o. c. III, 111).

⁵⁶⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 648.

⁵⁷⁾ Isti, o. c. I/1, 648.

⁵⁸⁾ Isti, o. c. I/1, 648.

⁵⁹⁾ Isti, o. c. I/1, 648.

Isto tako ne piše „indictione (decima) tercia”⁶²⁾ kako to donosi Rački⁶³⁾ i Šišić⁶⁴⁾ nego „indictione tertia”⁶⁵⁾ dok jedino Lucius u svome štampanom djelu „De Regno” stavlja „M. ind. 13.”⁶⁶⁾, što znači „Millesimo indictione 13”. Prema, ovome Luciusovom prepisu godine i indikcije, ako je točan, t. j. ako je to prepisao tako iz originalne listine ili iz vrlo stare njene kopije, onda se i godina i indikcija (a datum ne bi bio i 1. VIII., jer to ne stoji nigdje ovako, kako se vidi iz Luciusovih kolektaneja) sasna slažu.

Ali, ako je indikcija 3, onda ne bi bila godina 1000. nego 1005⁶⁷⁾. Karakterističan je pasus „Regnantibus dominis nostris Basilio et Constantino magnis imperatoribus”, a u Luciusa (njegovim kolektanejama) stoji ono u pogledu Držislava: „. . . gubernante autem D. D. Dercislauo. . .”⁶⁸⁾. Pasus „cum domino Florino principe”⁶⁹⁾ Spalati et Clisii⁷⁰⁾, koji donose Rački⁷¹⁾ i Šišić⁷²⁾, također je sumnjiv i po Šišiću nemoguće je da bude jedna ista ličnost „objema mjestima glavar (načelnik)”, jer je „tada bio Spljet u byzantinskoj Dalmaciji, a Klis u državi Hrvatskoj”⁷³⁾. I dok se Rački pita da možda nije umjesto „principe” stajalo „priore?”⁷⁴⁾, to je ipak nelogično, budući da ne može biti prior Splita i prior tvrđave Klisa, kojoj je mogao stajati samo na čelu „comes” ili ovdje zvani „princeps”.

Kako je poznato da je početkom 12. stoljeća u Splitu Koloman postavio „dux”-a, koji je bio za Hrvatsku „exactor regalium tributorum”⁷⁵⁾, to ne bi trebalo praviti pitanje što je Florin bio „princeps”⁷⁶⁾ u ova dva grada. Naime ne stoji Šišićeva tvrdnja da je Klis bio pod Hrvatskom, a Split pod bizantinskom vlašću. To nije tako zato, što su bizantinski carevi Vasilije II i Konstantin VIII svakako nešto prije 1000. g. poslali Držislavu kraljevske znakove i imenovali ga eparhom ili patricijem. I od Držislava, kaže Toma

⁶⁰⁾ RD, 482.

⁶¹⁾ U Luciusovom „De Regno” (str. 78) stoji čak: „In Christi nomine A m e n” (S. A.).

⁶²⁾ Još je Farlati tvrdio da za 1000. godinu treba biti XIII indikcija, koju je „librarius imprudens praetermisit” (o. c. III, 113).

⁶³⁾ RD, 28.

⁶⁴⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 642.

⁶⁵⁾ KAS-OL 538, B, 8.

⁶⁶⁾ J. Lucius, o. c., 78.

⁶⁷⁾ D. H. Lietzmann, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1—2000 nach Christus*, Berlin 1946, 42.

⁶⁸⁾ KAS-OL 538 B, 8.

⁶⁹⁾ Farlati smatra da je možda Splitu bila predana uprava Klisa i da je valjda držao u svojoj vlasti ovu tvrđavu, iako su sve naokolo posjedovali hrvatski kraljevi (o. c. III, 113)

⁷⁰⁾ U Luciusa glasi: „. . . cum D. Florino principe Spalati et Clisii, in pactis quidem superius dictis principibus tempore. Ex quo. . . (KAS-OL 538 B, 8, 8”; D. Farlati, o. c. III, 112).

⁷¹⁾ RD, 28.

⁷²⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 642.

⁷³⁾ Isti, o. c. I/1, 647.

⁷⁴⁾ RD, 70, bilj. 1.

⁷⁵⁾ Thomas Archidiaconus, o. c., 61.

⁷⁶⁾ Tako se u pismu pape Ivana X navodi „Croatorum princeps” (Thomas Archidiaconus, o. c., 40), a poč. 12. st. se Kledin zove „gratiam Dei et iussionem domini mei S. regis p r i n c e p s (S. A.) huius provincie et banus. . .” (V. Brunelli, o. c., I, 327, 355 bilj. 15).

Arcidjakon, koji je prvi tu vijest donio, ostali njegovi nasljednici⁷⁷⁾ nazivali su se kraljevi Dalmacije i Hrvatske⁷⁸⁾.

To znači, prema danim titulama iz Carigrada, da je Držislav tada već, kada se govori o „princepsu” Florinu, upravljao i vladao Dalmacijom, koja je bila povezana kraljevom ličnošću sa Hrvatskom.

Istom sada se dakle može razumjeti zašto se u ovoj listini od 1000. navodi vladavina Vasilija II i Konstantina VIII kao i odmah iza ovih se citira Držislava, dok se u onim dvjema zadarskima iz 986. (sa tačnom 14. indikcijom) i iz „969.”⁷⁹⁾ (sa indikcijom 12). samo citiraju ona dva cara⁸⁰⁾.

Svakako je karakterističan u Luciusovim kolektanejama iza pasusa: „... domino Florino principe Spalati et Clysii” i naslovak uz: u ono vrijeme kada su gore imenovani vladari sklopili ugovor („in pactis quidem superius dictis principibus (S. A.) tempore”⁸¹⁾ za koji Farlati⁸²⁾ i Rački⁸³⁾ imaju svaki svoje objašnjenje i tumačenje. Šišić pak prelazi preko toga mučke i ispušta ga⁸⁴⁾, dok Zlatarski ga donáša po Farlatiju i komentariše⁸⁵⁾.

U ovoj povelji se stalno navode dinari (denariis) i vretena (wretenorum). Za dinare kaže Šišić da se potkraj 10. na početku 11. st. nije u Hrvatskoj „računalo na denare nego samo s byzantinskim novcem”. Isto tako je „tada nepoznata bila mjera za zemljište vreteno, koje se u našim ispravama spominje prvi puta na početku XIII. vijeka.” Zapravo „denara nema u Hrvatskoj nikako prije XIII. vijeka”, a vreteno se spominje „g. 1144. u Spljetu”, ali „to ne znači još pravu praksu” dopunjuje sve ovo Šišić⁸⁶⁾.

Međutim poznato je da su u 11. stoljeću u Karantaniji i u Istri bili u upotrebi dinari⁸⁷⁾. To svakako ne isključuje, iako se i u drugim izvorima osim ovoga prepisa povelje ne navodi, da taj novac nije bio u upotrebi u Dalmaciji. Nadalje se ne smije zaboraviti da i Mihael Psellos (r. 1018. -u- 1078.), jedan od najvećih bizantinskih polihistoričara⁸⁸⁾, u svome radu „Τοῦ αὐτοῦ περιλαϊνῶν Δογματῶν καὶ ὠρῶν τῶν Νομικῶν Ρωμιστί λεγομένων λεξέων” poznaje i Δινάριον za koji iznosi njegovu novčanu težinu⁸⁹⁾. Prema tome pored bizantinskih monetarnih jedinica kao što su: solidi aurei, solidi mancosi, solidi romanorum, soliti romanati ili romanati⁹⁰⁾,

⁷⁷⁾ Interesantan je u vezi toga jedan nažalost vrlo kasni podatak iz spisa „Catalogus ducum te regum Dalmatię et Croatię”. U njemu se govori „Diriclausus cieto fratre maiore natu regnabat anno 970, imperatori Constantinopolitano adhesit, a quo inuestituram ea lege, ut idem prestarent posteri, primus accepit. . .” (F. Šišić, Genealoški prilozi., 91), t. j. da je Držislav, nakon što je zbacio starijega brata, zavladao 970. te se priključio carigradskom imperatoru od koga je primio investituru onim zakonom da istu obnašaju i potomci mu.

⁷⁸⁾ Thomas Archidiaconus, o. c., 38.

⁷⁹⁾ Svakako je ova godina netačno prepisana, jer su oba cara vladala od 976—1025. godine. Prema tome bi mogla doći u obzir 979. ili još točnije 989. godina (sa indikcijom 2.. a ne 12-tom).

⁸⁰⁾ RD, 21, 26.

⁸¹⁾ KAS-OL 538 B, 8’.

⁸²⁾ D. Farlati, o. c. III, 113.

⁸³⁾ RD, 30.

⁸⁴⁾ F. Šišić, Priručnik. I/1, 642.

⁷⁵⁾ V. N. Zlatarski, o. c., 4, bilj. 1, 24.

⁸⁶⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 646 i bilj. 5.

⁸⁷⁾ Fr. Kos, o. c. III, 34 (1022—1039), 155 (1070—1080), 205 (1090).

⁸⁸⁾ Gy, Moravcsik, o. c. I, 265, 266.

⁸⁹⁾ Michaelis Pselli Τοῦ αὐτοῦ. . . „J. P. Migne, PG CXXII, 1026.

moglo se je u biz. carstvu, pa tako i u Dalmaciji, upotrebljavati u 10. i 11. stoljeću i dinare, o kojima govori Psel.

Što se tiče vretena, ako se navodi u I polovici 12. st. u Dalmaciji, to dovodi do uvjerenja da se je tom mjerom služilo i u 11. stoljeću. I Rački i Šišić su stavili u regest povelje od 1000. godine kako Pincius ili Penčo sa svojima daruje posjede i zemljišta crkvi sv. Mihovila. Ali iz ove se isprave uočuje prvo da je Plesus kupio razne posjede i zemlje⁹¹), a pri kraju te isprave najedamput se kaže da „Pincius” sa gore navedenom svojom braćom nećacima još nešto daruje ovoj crkvi⁹²). I dok u Kukuljevića⁹³), Račkoga⁹⁴) i Šišića⁹⁵) piše da „Haec facta sunt anno domini millessimo, indicione (XIII), mense augusti die prima coram iudicibus et testibus. . .”, dotle u prepisu Luciusa⁹⁶) i Farlatija⁹⁷) glasi taj isti pasus ovako: „Haec facta sunt anno domini millessimo septuagesimo tertio, mense augusti die prima. . .”⁹⁸).

To znači da se ova isprava zapravo sastoji od dvije. Prva je ona od 1000. godine, gdje se govori što je sve kupio Pleso, a druga je od 1073., u kojoj se iznosi što je „Pincius”, zapravo „Plesus” (to je svakako zabunom prepisivača preinačeno u „Pincius”) sa svojima darovao onoj crkvi.

Svakako je čudan datum „1073. godina” t. j. godina, koje je sve ovo trebalo biti učinjeno!

Datiranje pak one Plesove treće listine po Račkome i Šišiću: sa početkom XI. stoljeća⁹⁹), je svakako netočno, što se uočuje iz njegovoga sadržaja. Ona je mnogo kasnijeg datuma. Ali nije daleko u II polovici 11. stoljeća¹⁰⁰), jer se navodi u toj povelji da je Penčova sestra „Murca” još živa, dok je „Pincius” umro.

Svakako je karakteristično preseljenje Plesa, po smrti roditelja mu, sa svojom porodicom u Split, gdje se je i stalno nastanio¹⁰¹). Iza ovih listina je slijedila prvo povelja od 20. X. 1173. U njoj se navodi kao Pinciusov i Plesov potomak: svećenik Petar, koji izričito kaže da posjeduje beneficij u pogledu one crkve po pravu svojih prethodnika i ujedno obdariva također crkvu sv. Mihovila. Poslije toga dolazi povelja od 18. V.¹⁰²) 1176 godine. U

⁹⁰) S. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875, VIII; V. N. Zlatarski, o. c., 25.

⁹¹) U onoj listini od 994. g. sam Pincius kaže da je sa svojima sakupio novac i dao ga sinu Plesu da se njime sagradi crkva sv. Mihovila (RD, 24).

⁹²) Isto i Lucius tako prvo piše Pleso, a onda Pincius (KAS-OL 538 B, 10’).

⁹³) I. Kukuljević, koji čak piše da je kod Farlatija „pogriješno stavljeno: septuagesimo na mjesto: indicione”, te ovaj pasus u njega glasi, za razliku od Račkoga i Šišića, ovako: „Haec facta sunt anno domini millessimo (XIII) mense agusti indicione die prime. . .” (o. c. I, 98).

⁹⁴) RD, 29, 30.

⁹⁵) F. Šišić, o. c. I/1, 643, 644.

⁹⁶) KAS-OL 538 B, 10’.

⁹⁷) D. Farlati, o. c. III, 113.

⁹⁸) D. Farlati (o. c. III, 114) misli da je mjesto „septuagesimo tertio” trebalo stajati: „indicione tertia” kao što to glasi i na početku povelje!

⁹⁹) RD, 31; F. Šišić, o. c. I/1, 644.

¹⁰⁰) L. Katić (o. c., 66) tvrdi da je ova nedatirana Plesova isprava „svakako iz sredine XI stoljeća”.

¹⁰¹) RD, 31; F. Šišić, o. c. I/1, 644; KAS-OL 538 B, 11.

¹⁰²) Nije: 8. V. kako piše L. Katić (o. c., 59).

njoj su naznačeni kao potomci Penča i Plesa: Ivan i „Gardinus” . . . „Gardinov”¹⁰³) otac Ivan¹⁰⁴) darovao je također zemljište crkvi sv. Mihovila i to je učinio prema ustanovi svojih prethodnika, a za uspomenu svojim nasljednicima.

Isprava pak od 1213. godine (ind. I) opisuje prodaju nekih posjeda Gaudiu, unuku Pinciusa (Gaudio nepoti Pincij) u prisustvu svjedoka i navođenjem notara, koji je „hoc breue scripsi”¹⁰⁵). Iza toga slijedi povelja, u kojoj se govori kako su dva komisara Ivana Gaudevića (Joannis Gaudievich) Tadija Murgin i Martin Simunović predali onu zemlju crkvi sv. Mihovila na spomen njegove duše i jer je ova crkva njemu pripadala po pravu rodstva sa Pinciusom. Stoga su navedeni komisari dali posvetiti ovu crkvu na spomen njegove duše i njegovih pređa. Sama pak crkva je bila posvećena po splitskom nadbiskupu Rogeriju i na njegovo pitanje prije toga čina tko su njeni rektori, pronašli su da se nije našao drugi nego oni, koji su rođaci Pinciusa¹⁰⁶). Ova posveta je po Farlatiju bila obavljena o. 1255. godine¹⁰⁷). Kao konačni i završni dio ovoga registra ispravâ je bila nedatirana povelja. U njoj se iznosi kako je svećenik Grubce¹⁰⁸), pronađen da je uistinu i dokazano potomak i nasljednik Pinciusa¹⁰⁹) i Plesa i „gore” imenovanih ostalih. Njemu je splitski nadbiskup Rogerije (1249—1266) izručio u upravu crkvu sv. Mihovila i tako je potvrđena odluka njegovih starih. Tom prilikom je i Grubce darovao neke posjede ovoj crkvi po primjeru svojih starih i na spomen svojim potomcima¹¹⁰). Sa time se svršava ovaj registar ili kartular, koji sadrži niz kontinuiranih isprava. On se je čuvao u arhivu porodice Cindro, koja je vukla porijeklo od Pinciusa, Plesa i njegovih potomaka, kako to piše i Zavorović.

Cindri se u izvorima prvi puta spominju 1248. godine i oni su iza izumiranja direktnih potomaka Pinciusa i Plesa imali protektorat nad crkvom sv. Mihovila „de Arena”, kako se je ona po Šišiću zvala.

¹⁰³) ili „Gaudinov”.

¹⁰⁴) „. . . Ego Joannes pater G a r d i n i (sic. S. A.) dedi. . .”. (KLAS-OL 538 B, 12).

¹⁰⁵) KAS-OL 538 B, 12—13'; L. Katić, o. c., 59, 60.

¹⁰⁶) KAS-OL 538 B, 13, 13'; D. Farlati, o. c. III, 277.

¹⁰⁷) D. Farlati, o. c. III, 277.

¹⁰⁸) „Osrubce” (F. Šišić, o. c. I/1, 644; V. N. Zlatarski, o. c., 8). U Katića pak (o. c., 61) stoji „Grupce” (tako ima i D. Farlati, o. c. III, 277). Inače ime „Gruptius” dosta je uobičajeno u Splitu u I polovici 13. stoljeća. Tako sam Toma u svojoj kronici navodi u tome stoljeću dvojicu svećenika sa time imenom (Thomas Archidiaconus, o. c., 87, 88, 92, 99, 190).

¹⁰⁹) U Luciusovim kolektanejama nalazi se i „genealogija” Grupča, pisana Luciusovom rukom (KAS-OL 538 B, 14), koju je objelodanio L. Katić i ustvrdio da je ta „genealoška loza iz Cindrova arhiva” (o. c., 61). Iz I polovice 18. st. (prepis iz 19. st.) postoji jedna druga genealogija roda Gaudencija (Osorskih) i Petra Gaudencija (biskupa), koji tobože po njoj vuku svoje porijeklo od Samuila (t. j. njegova oca) i Pinciusa. U dokaz toga su citirani razni autori, a napose „isprave iz arhiva Cindro”. Po tome je jedna grana ovoga roda živila u Splitu, a druga se preselila u Osor, gdje je obnašala visoke službe i orodila se sa Orseolima (Arheološki muzej u Splitu-49 g 4). O toj istoj porodici i biskupu Gaudenciju, čiji su članovi tobože bili porijeklom od carske kuće komitopula Bugarske, ima brojnih, netočnih i sasvim proizvoljnih genealoških i drugih podataka u istom muzeju pod naslovom „Vita di S. Gaudenzio Vescovo e Confessore. . .” (48 g. 10/1 F). Inače ovaj spis pod naslovom „Vita S. Gaudentii episcopi Absorensis”, napisan na pergameni, našao je 1714. g. u gradu Cresu Riceputi, saradnik Farlatija (F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, 6, bilj. 4).

¹¹⁰) KAS-OL 538 B, 13'; D. Farlati, o. c. III, 277; F. Šišić, Priručnik...I/1, 644, 645.

I dok su se ove povelje¹¹¹⁾ u obliku registra (kartulara) nalazile u arhivu Cindro¹¹²⁾ od 16—18. stoljeća, u 19. i poč. 20. st. ih zapravo ondje više nije bilo.

Gdje se danas nalaze te „stare pergamene“, koje su na razne načine propale u tom arhivu¹¹³⁾, ne zna se. Svakako još nije izgubljena nada da će se pronaći u samom Splitu ili negdje drugdje u kojoj inostranoj ustanovi!

4.

Šišić je za ove isprave odlučno rekao da su „naprosto neozbiljni falzifikati“ i da u njima „nema dakle ni traga ikakvoj historičkoj vjerodostojnosti, pa baš ni onakovo, kakova se nalazi u nekim falzifikovanim listinama, nastalima na osnovu vjerodostojnih podataka“¹¹⁴⁾.

No time ipak nije sasma tako, ako se najpažljivije i najpomnije sa diplomatske strane prouče sve ove povelje onim redom, kojim logički i povezano slijede do kraja.

Može se slobodno reći da i Lucius nije bio siguran kakve su vrsti ove isprave. Čak se može kazati, budući da ih je ispisao i njima se i poslužio, da nije ipak sumnjao u njihovu autentičnost.

Inače Lucius se nije poslužio originalnim poveljama nego njenim prepisom „in bonbacina“.

Kako se papir kod nas — i to napose u Dalmaciji — upotrebljava od prvih desetina 13. stoljeća¹¹⁵⁾, to se poklapa i sa te strane da je prepis ovih isprava na ovakvoj vrsti materijala, mogao nastati istom u ovome stoljeću. Po mišljenju Katića o svim tima poveljama je najispravnije sudio Rački. Njemu ove listine nisu grubi falzifikati, kako hoće Šišić, nego su iz raznih dokumenata prenesene u neku vrstu registra i tako izgubile svoj stari oblik autentičnih listina, a naravno pri tome procesu je nešto nastradao i sadržaj.

Manjkavost bitnih forma isključuje da bi te isprave bile i dobar prepis originala. Tako n. pr. arenga se nalazi samo u povelji od 1000. g., naracija i dispozicija je obiljnija i široka u listinama iz 994., 1000. i 1073., aprekaciju ima jedino ona iz 994., a svjedoci su navedeni samo u poveljama od 1073. i 1213. dok je ime pisara jedino u onoj od 1213. godine¹¹⁶⁾.

Svakako se dakle može pretpostaviti da su ove isprave uistinu došle do nas u obliku registra, u koji su skraćeno unesene, kako to kaže L. Katić¹¹⁷⁾.

Prema tome ovaj registar ili kartular bi bio sličan onom t. zv. Supertarskom kartularu, napisanom u 12. stoljeću¹¹⁸⁾.

Samo ovaj Pincius—Pleso—Grubčev ili Sumihovilski kartular je vjerovatno napisan najkasnije sredinom 13. stoljeća i „in bonbacina“ se je čuvao u arhivu porodice Cindro iz već navedenih razloga.

¹¹¹⁾ To što tvrdi L. Katić (o. c., 57) da su se ove listine čvale u Cindrovom arhivu kao prepisi jednoga ljubitelja historije, a na kao „obiteljski dokumenti“, je suviše nategnuto!

¹¹²⁾ Gl. F. Šišić, o. c. I/1, 648, 647, 648, 649.

¹¹³⁾ Isti, o. c. I/1, 648, 649.

¹¹⁴⁾ Isti, o. c. I/1, 649, 647.

¹¹⁵⁾ V. Novak, Latinska paleografija, 71, 72.

¹¹⁶⁾ L. Katić, o. c., 65, 66, 65.

¹¹⁷⁾ Veza primorske Dalmacije. . ., 271.

¹¹⁸⁾ F. Šišić, o. c. I/1, 275.

Kada je prepisan od Luciusa, a onda i od Farlatija, uistinu je nevjerojatno kako se je mogao izgubiti iz navedenoga arhiva.

Prema tome je jedino ostao i danas kao najstariji prepis ovoga kartulara onaj, koji se nalazi u Luciusovim kolektanejama.

5.

Sada je jasno da većinu sadržaja ovih listina od 994. i 1000.(?) ipak ne možemo sasama odbaciti, iako im se je mnogo toga netočnoga i pogrešnoga iznijelo.

Tako se iz njih može utvrditi:

1) Da ne postoji nijedna povelja (u originalu ili u prepisu) na latinskom ili grčkom jeziku, osim ove, u kojoj se javlja „imperator S. in terra Bulgarorum in caeteribusque regionibus”, t. j. Samuilo.

2) Ništa nije neobično i to što su Bugari Pincius, njegova braća, sin i nećaci pobjegli iz svoje zemlje i naselili se u Hrvatsku, jer znamo da su to činili i Srbi sa svojim knezovima u 9. i 10. stoljeću, kako piše Konstantin Porfirogenet¹¹⁹).

3) U kasnije prepise one isprave od 994. upisana su u cijelosti imena careva Stjepan i Šišman, te je umetnuto i Trnovo kao i ono o katoličkoj crkvi.

4) Pincius i njegovi su bili pripadnici jednoga plemena ili roda i kao naseljenici živjeli su u okolici Klisa, a kasnije u Splitu.

5) On je stajao u vrlo dobrim odnosima sa kraljem Držislavom i splitskim nadbiskupom Martinom.

6) Pincius sa svojim rodom je priznavao za svoje gospodare careve Vasilija II i Konstantina VIII, što je i pismeno — po svoj prilici na grčkom ili još vjerovatnije na slavenskom jeziku — posvedočio.

7) Ali zato je problematično pitanje prelaska Pinciusa i njegovog roda na „ueram fidem catholicam” . . .

8) Svakako Držislav vlada do kraja 10. stoljeća, iako je hronologija obih ovih povelja nesigurna.

9) Nije za odmet uzeti u pozornije razmatranje i one „ugovore” („in pactis. . .”), koje su sklopili Vasilije II i Konstantin VIII sa Držislavom.

10) Florin je mogao biti knez Splita i Klisa, kojima je upravljao u ime svoga kralja uslijed toga što je Dalmacijom upravljao Držislav uz nominalno priznavanje bizantinskih careva.

11) Što se tiče toponima i ubikacije položaja, ove su isprave, kako to piše L. Katić¹²⁰), uistinu izvor prvoga reda.

12) Kao što je nastao t. zv. Supetarski kartular (i drugi)¹²¹), na sličan je način sastavljen i ovaj Sumihovilski (Pincius—Pleso—Grubčev) kartular (zbornik), koji sadrži većinom izvode iz noticija i karti.

13) U njemu je dosljedno proveden kontinuitet svih navedenih povelja, što se napose odražuje u onima iz 12. i 13. stoljeća, gdje se neprestano poziva na „pređe”.

¹¹⁹) RD, 376, 386, 391, 396.

¹²⁰) L. Katić, *Fundacionalne. . .*, 68.

¹²¹) Kao n. pr. Sustjepanski, kartular sv. Benedikta (kasnije sv. Rajnerija) u Splitu sv. Marije i sv. Krševana u Zadru i t. d. (V. Novak-P. Skok, *Supetarski kartular*, 151—153).

14) Svi se ovi izvodi ispisanih povelja odnose na novopodignutu crkvu sv. Mihovila i oni potiču od osnivača zadužbine i njegovih nasljednika.

15) Svakako ovaj kartular je (u sadašnjem svome obliku) nastao u I polovici 13. stoljeća i čuvao se je u prepisu u arhivu obitelji Cindro.

16) Sam originalni tekst kartulara na pergameni — po svojoj prilici — je bio pohranjen u crkvi sv. Mihovila, odakle je netragom iščezao.

17) Isto tako se je izgubio i prepis u arhivu Cindro, od koga postoji jedino prepis iz 17. stoljeća u ostavštini Luciusa, koja se čuva u Kaptolskom arhivu u Splitu.

V

BOSNENSIA ET ZACHULMENSIA (HERCEGOVINENSIA)

Koga bi porijekla mogao biti ban Kulin?

1.

Sa ovim pitanjem kod nas se dosada nitko nije direktno pozabavio nego samo indirektno. Tako n. pr. Fr. Milobar, koji drži da je „Honijatov i Kinanov arhižupan Bankin“, a koji se je tukao protiv Emanuela Komnena, ban Kulin¹⁾.

Mojom detaljnije je posvetio pažnju Kulinovu imenu M. Karanović. On je prvo iznio da uz bana Kulina ima još tri Kulina, koji se navode u srpskim izvorima. Stoga zaključuje kako je teško uzeti „da je Kulin ime dobiveno na krštenju“ i on je skloniji vjerovati „na osnovu svestranog promatranja mnogih činjenica“ da je „Kulin nadimak, Spitznahme, dat na osnovi fizičko-somatoloških osobina i da je izvedeno od iste osnove od koje i kula, visoka okrugla građevina koja se kao najviši predmet može da vidi sa svih strana“. Zatim ulazi u filološka razmatranja, povezana sa riječi kul. Njemu je Kulin morao da bude visok, krupan čovjek (Kuljo) i velik junak i to potpuno odgovara Bakinu. Sa nadimkom Kulin proslavio se je i kao junak i kao popularan vladar Kulinban i pod tim nadimkom je prešao po Karanoviću i u historiju i legendu i počeo se da formira o njemu mitos kao o kakvom biblijskom patrijarhu²⁾.

2.

Prije nego uđemo u problem porijekla ovoga bosanskoga vladara, pogledajmo koji još izvori navode ovo isto ime.

Tako Ivan Skilica priča o „Γουλίνω“³⁾, sinu Kegena, vođe Pečenega⁴⁾. Istom krajem 12. stoljeća pojavljuje se u našim izvorima ovo ime. Tako se u

¹⁾ Fr. Milobar, Ban Kulin i njegovo doba, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XV, Sarajevo 1903, 358—367.

²⁾ M. Karanović, Problem Kulina bana, Novosti iz bosansko-hercegovačkog muzeja 12, Sarajevo 1935, 19—22, 24, 25.

³⁾ U nekim prepisima 12.—14. stoljeća piše i „Κουλίνως“ (Gy. Moravcsik, o. c. II, 147).

⁴⁾ Georgii Cedreni Compendium. . . , J. P. Migne, PG CXXII, 325; Grčki izvori za bugarškata istorija VI, 318.

ugovoru bana Kulina sa Dubrovčanima od 1189. godine na latinskom jeziku navodi „banus Culinus Bosene”, a ćirilicom pak odmah ispod toga teksta piše „ban bosanski Kulin”⁵).

Poslije ovoga tek u 13. i 14. stoljeću u našim domaćim listinama pojavljuje se ponovno ime „Koulin”. Naime u darovnici Stefana Prvovjenčanoga i sina mu Radoslava u korist manastira Žiće (1222—1228) javljaju se među imenima Vlah, koji su darovani to crkvi, u Zeti, i imena: Kouman, Milobrat, Čonč. . . Loubota, Koulin, Velimir. . . Miroš. . . Boukor. . .”, a u povelji Stefana Uroša Milutina, kojom ovaj dariva sela i ljude u Zeti manastiru Hilandaru (1293—1303), redaju se imena: „. . . Koukor. . . Dod. . Deso. . Bodin, Koulin. . . Lala. . . Kumanic. . . Krsta. . . Radomir. . .”⁶).

3.

Prema ovome izvornom materijalu moglo bi se zaključiti da je ban Kulin bio ili pečeneškog ili vlaškog porijekla.

Kako je ime Kulin u izvorima mnogo ranije označeno da je pečeneško, to bi se prije moglo pretpostaviti da je ovaj bosanski ban pripadao ovome narodu.

Naime poznato je da su turski Pečenezi, koji su u 9. stoljeću živjeli u pontskoj stepi, krajem istoga stoljeća stupili u vezu sa Bugarima, sa kojima poraziše Mađare⁷). Kada je početkom 10. stoljeća car Simeon ugrozio Carigrad, bizantinski vladar traži pomoć protiv Bugara kod Pečenege⁸), njegovih nekadašnjih saveznika. U 11. stoljeću Pečenezi se preseljavaju u današnju Vlašku, odakle upadaju preko Dunava u vizantinske predjele, gdje su strahovito pustošili i pljačkali. To je počelo od I polovice 11. st. dalje⁹). No jedan od njihovih vođa Kegen, otac onoga Kulina, se je čak i pokrstio zajedno sa svojom družinom. Drugi pak vođa Pečenege Tirah sa 140 svojih ljudi se je u prisustvu cara Konstantina IX Monomaha (1042—1055) također pokrstio i tom prilikom im je car udijelio visoke činove i pustio ih da u miru žive. Čak je tada na hiljade razoružanih Pečenege naseljeno po ravninama Serdike, Niša i Ovčeg Polja. No uskoro je ovaj vladar zatvorio Kegen u Carigradu, a njegove sinove Baltara i Kulina je odijelio od oca i uputio u neka druga mjesta. Poslije kratkoga vremena pustio je Konstantin IX iz zatvora Kegen, koga su na prevaru ubili Pečenezi. Ujedno su stali da pljačkaju po Makedoniji i Trakiji, ali su ih ubrzo Bizantinci pobijedili (1051./1052.). Nakon toga su ovi Pečenezi sklopili sa Bizantom 30-godišnji mir¹⁰).

⁵) A. Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb 1940, sl. 10 (između 176. i 177. strane — Prema fotografiji prof. S. Ivšića).

⁶) Fr. Miklosich, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae 1858, 12, 13, 59, 60.

⁷) F. Šišić, Povijest Hrvata. . ., 402; K. Jireček, Istorija Srba I, 113.

⁸) F. Šišić, o. c., 408.

⁹) Grčki izvori za bugarska istorija VI, 166—170.

¹⁰) K. Jireček piše da je 1048—1054. bjesnio Pečeneški rat na Hemu, t. j. Balkanu (K. Jireček, Vojna cesta od Beograda za Carigrad, Zbornik, Konstantina Jirečeka I, SAN, Beograd 1959, 143, 167), što je netočno.

Ali već za vlade Isaka I Komnena (1057—1089) ponovno Pečenezi započeh sa napadajima na bizantinske predjele (1059.).¹¹⁾ God. 1068. i 1071. provaljuju oni u Ugarsku i Srijem, a 1071. u Trakiju i Makedoniju¹²⁾. God. 1087. ponovno su upali Pečenezi preko donjega Dunava i kod Dristra (Sislitrije) strahovito potukli bizantinskog cara Aleksija Komnena. Tim porazom bila su im otvorena vrata evropskog dijela bizantinskog carstva i oni su otada nesmetano nastavili sa pljačkanjem. Slijedeće godine (1088) prodiru do Plovdiva, a onda čak do blizu Carigrada, te je sada car bio prisiljen da sklopi sa njima nečasno primirje. No već 1091. godine Aleksije uz pomoć Kumana porazi Pečenege blizu ušća rijeke Marice (29. IV. 1091.)¹³⁾.

Sada je car Aleksije naselio ovaj novi etnički elemenat duž tadašnje srpske granice po svima drumovima¹⁴⁾, obavezavši ih na ratnu službu. Ovaj isti vladar je iza one svoje pobjede nastanio Pečenege i u Jugozapadnoj Makedoniji u okolici Meglena, pa su oni zato i nazvani od Zonare: Meglenski Pečenezi (Πατζινάκοι Μογλενίται¹⁵⁾). Čak se 1096. za vrijeme prelaza krstaša preko Balkana zna da su Pečenezi bili u službi bizantinskog duksa Beograda, a i kasnije oni se spominju kao oprobani ratnici u vojnoj službi Aleksija Komnena¹⁶⁾. No naravno da je u 12. stoljeću bilo Pečenega, koji su bili i u službi ugarsko-hrvatskoga kralja. Tako 1150. Gejza II(1141—1161) šalje u pomoć Srbima pomoćnu vojsku, sastavljenu od Pečenega, koje sve silno porazi Emanuele Komnen. Tom prilikom car pobjedi i zarobi vojskovođu Mađara. Bakhina, hrabroga diva, za koga Milobar drži da je taj „ἀρχηγὸς Παίωνων¹⁷⁾ sam ban Kulin¹⁸⁾. Tako indirektno misli i M. Karanović¹⁹⁾.

No o tome nema ni govora, jer je ovaj porijeklom Mađar i njegovo je ime „Bagin²⁰⁾”, pa se prema tome nikako od toga ne može izvesti ime „Kulin”.

¹¹⁾ Grčki izvori. . .VI, 312—318, 322, 324, 329.

¹²⁾ F. Šišić, Povijest. . ., 527, 531, 532.

¹³⁾ Isti, o. c., 585, 586, 595.

¹⁴⁾ Tragovi toga naseljavanja i danas se opažaju u imenima mjesta u Srbiji (K. Jireček, Istorija Srba I, 124), te u Bosni i Hercegovini. Tako postoje u Srbiji sela Pečenog (općina Preševo), ili Pečenoge (bivši kragujevački okrug), Pečenac (nekadašnji rudnički okrug) i Pečenovci (nekadašnji vranjski okrug). Navodi se i zemljište Pečeneg i Pečenište u bivšem smederevskom okrugu, a Pečenište i u bivšem beogradskom okrugu. Osim toga kraj manastira Treskavac spominje se u srednjovjekovnim izvorima njiva „do pute pečeneška”, što svakako znači: put pečeneški. U Bosni pak postoji selo Pečenci (bivši travnički okrug) te dvije mahale: Donji i Gornji Pečenogovci (u nekadašnjem banjalučkom okrugu) (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika IX, Zagreb 1924—1927, 741, 742), a u općini Prnjavor selo Pečenog Ilova (Imenik mjesta, Beograd³ 1960, 326). U Hercegovini se također zna za mahalalu Pečenaci, čiji je naziv malo nerazumljiv (Rj. JA IX, 742). Pored mjesta postoje i imena u vezi sa nazivom „Pečenezi”. Tako u dokumentima iz 12. i 13. st. nalazi se na prezime Pečenezi u Dubrovniku, a onda u Srbiji također na prezime Pečenac (bivši rudnički okrug) i Pečenogovac od narodnog imena Pečeneg (Rj JA IX, 742, 741.).

¹⁵⁾ Gy. Moravcsik, o. c. II, 214.

¹⁶⁾ Latinski izvori za blgarskata istorija III, 151, 162, 164, 165.

¹⁷⁾ K. Jireček, Istorija. . .II, 142, 143.

¹⁸⁾ Fr. Milobar, o. c., 358—367.

¹⁹⁾ o. c., 25.

²⁰⁾ Gy. Moravcsik, o. c. II, 84.

4.

Danas se pretpostavlja da je Kulin, koji je mogao biti potomak one pečeneške vladalačke kuće, postao banom vjerovatno kao bizantinski štićenik²¹⁾ u službi Emanuela Komnena. Stoga se može zaključiti da je ovaj vladar, pod čijom je vlasti bila i Bosna, onamo postavio na bansku stolicu Kulina, porijeklom Pečenega²²⁾ ili možda vlaškoga porijekla, što je manje vjerovatnije.

Svakako će se trebati sa tim ovdje načetim pitanjem malo više pozabaviti i historičari i filolozi, da bi se utvrdilo kojoj je od ovih dvaju narodnosti zapravo pripadao Kulin.

Povelja humskog velikog kneza Andrije

1.

U Luciusovoj ostavštini, koja se čuva u Kaptolskom arhivu u Splitu, nalaze se i prepisi triju isprava¹⁾.

Prva, pisana latinicom, je nedatirani ugovor Stefana Nemanje sa Splićanima, druga, također latinicom, datirani ugovor kralja Stefana Vladislava sa Splitom (1237). i treća, pisana ćirilicom, također nedatirana, i suviše kratka izjava humskog velikog kneza Andrije u korist Trogiranima.

Sve ove tri listine je objelodanio M. Dinić, kojemu ih je ustupio M. Barada²⁾.

Iako se je Dinić već pozabavio i sa ovom trećom poveljom, mi ćemo to isto učiniti i ponovno iznijeti njen tekst.

Evo ga:” + Ja po milosti: Božie i: knezъ keli³⁾: hlmski:

Andrei: praščaju obrokъ :moim prijatelemъ⁴⁾:

Trogiramъ: da imъ e ne ouzъme⁵⁾: ni ytore⁶⁾ do moega života:⁷⁾

²¹⁾ Historija naroda Jugoslavije I, 562.

²²⁾ Interesantan je jedan crkveni izvor, koji piše ovo: „I zatim dodjoše ponovno ugnjetavači, i varalice, nazvani Pečenezi, nevernici i grešnici” (K. Jireček, Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja, Zbornik Konstantina Jirečeka I, 522).

¹⁾ KAS-OL 539 B.

²⁾ M. Dinić, Tri povelje iz ispisa Ivana Lučića, Zbornik Filozofskog fakulteta III, Beograd 1955, 69—74.

³⁾ M. Dinić ovo ne donosi (o. c., 74).

⁴⁾ M. Dinić: prijatelem (o. c., 74).

⁵⁾ M. Dinić: oduzme (o. c., 74).

⁶⁾ M. Dinić: nictore (o. c., 74).

⁷⁾ KAS—OL 539 B, str. 389.

Ovu je listinu ovako Lucius istumačio: Ja po milosti Boxi⁸⁾ chnez ueli Harmarschi Andrii prachai⁹⁾ obroch moym Priateglem¹⁰⁾ Trogiranom¹¹⁾ daimse neuzimi¹²⁾ nistore do moega xiuota¹³⁾.

To dokazuje da je ovaj naš historičar vrlo slabo se mogao služiti ćirilicom, jer sa njome nije bio dovoljno upoznat. Zbog toga je i učinio samo u ovoj listini toliki broj pogrešaka pri tumačenju originalnog teksta, t. j. njegovog ispisivanja iz ćirilice u latinicu.

2.

Ova kratka listina je izdana od Andrije, humskoga velikoga kneza, za koga Orbini i Luccari drže da je sin Miroslava, brata Stefana Nemanje¹⁴⁾. On je sklopio dva ugovora sa Dubrovčanima (1234. i 1249.), u kojima se također naziva kao i u našoj listini „knez veli hlmski“¹⁵⁾. God. 1241. sklopio je mir sa Splićanima, kojima je dao neke povlastice i oslobodio ih od nekih obaveza. No u ovoj povelji se naziva samo „comes Andreas de Chlmo“¹⁶⁾.

U ratu između Trogirana i Splićana (1242—1244), Andrija je stao na stranu ovih drugih.

Jeli dakle čudo da su Trogirani ovoga kneza smatrali svojim najopasnijim neprijateljem, te su se čak spremali da mu se osvete¹⁷⁾.

U takvoj situaciji postaje sada nejasna ova naša nedatirana isprava, u kojoj Anrija oslobađa svoje „prijatelje“ Trogirane od plaćanja obroka.

Prema svemu bi se dalo zaključiti da je on sa njima stajao u prijateljskim vezama prije ili poslije onoga njihovog rata sa Splićanima i drugo ništa.

Što je pak značio „obrok“, koji su mu oni bili obavezni dati, a on ih je od toga oslobodio, teško je točno reći.

M. Dinić smatra da se tu po svoj prilici radi „o dažbinama, koje su pojedinci — ne grad kao celina — plaćali na njegovoj teritoriji dakle o carinama“¹⁸⁾.

Međutim ovaj izraz „obrok“ ima vrlo široko značenje¹⁹⁾ i samo se može pretpostavljati što bi baš u ovom slučaju značio s obzirom na odnose Trogirana sa knezom Andrijom, koji im je u nama nepoznatom vremenskom periodu bio najprijateljskije naklonjen.

⁸⁾ M. Dinić: Bozi (o. c., 74).

⁹⁾ M. Dinić: prestau (o. c., 74).

¹⁰⁾ M. Dinić: priateglem (o. c., 74).

¹¹⁾ M. Dinić: Trogiranom (o. c., 74).

¹²⁾ M. Dinić: ne uzimis (o. c., 74).

¹³⁾ KAS—OL 539, 389.

¹⁴⁾ K. Jireček, Toljen sin kneza Miroslava Humskog, Zbornik Konstantina Jirečeka I, 438, 439.

¹⁵⁾ T. Smičiklas, Codex diplomaticus. .III, Zagreb 1905, 432, IV, 414, 415.

¹⁶⁾ SCD IV, 134, 135.

¹⁷⁾ SCD IV, 235, 236, 179, 180.

¹⁸⁾ M. Dinić. (o. c., 14.)

¹⁹⁾ Gl. o tom opširnije: Vl. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1922, 786; RJ JA VIII, Zagreb 1917—1922, 467, 468; K. Jireček, Istorija Srba II, 211.

VI

MONTENEGRINA

Da li je Petar bio samo barski biskup (1078.)?

1.

Sve do sada naši i strani historičari su na isti način uz male nijanse prevodili i interpretirali pismo pape Grgura VII, koje je pisao 9. I. 1078. godine iz Rima Mihajlu, dukljanskome vladaru. Zapravo oni su smatrali da je Petar, koji se u tome pismu navodi, bio samo barski biskup, a ne i dubrovački¹).

Međutim, ako se malo pažljivije pogleda u pasus toga teksta, onda će se uočiti da prevod ovoga treba glasiti ovako: . . . Zbog čega treba nama uputiti Petra barskoga i dubrovačkoga biskupa ili druge pogođne poslanike, sa kojima bi mogao o raspri, koja je između splitskoga nadbiskupa i dubrovačkoga, pravdu istražiti i kanonski presuditi. . .”²).

Sada se postavlja pitanje zašto smo se mi odlučili da prevedemo „Petrum antibarensem episcopum atque ragusanum” sa „Petra barskoga i dubrovačkoga biskupa”.

Odgovor nam daje nekoliko primjera iz povelja 11. i 12. stoljeća. Tako se u ispravi od 1018. g. (*charta spuria*) govori o „. . . domno Ottoni, duci Venetiarum atque Dalmatarum”, a u onoj t. zv. papinskog lažnjog listini od 18. III. 1067 (?) piše „Alexander. . . uenerabili archiepiscopo dioclisensis atque antibarenensis ecclesiae. . .” U onoj pak od 1069. stoji: „. . . Cresimirus, diuina gratia largiente Chroatie atque Dalmatie. . . Ego Cresimir rex Chroatie atque Dalmatie. . .”, u drugoj sa istim datumom kaže se: „Ego Cresimir, rex Chroatorum atque Dalmatinorum. . .”, u slijedećoj od 1076. (9. X.) piše: „. . . Ego quidem Suinimir, Chroatorum atque Dalmatinorum rex. . .”, a u jednoj opet lažnoj (*charta spuria*) od 1078. (16. IV.) se ponavlja sve ovo isto, što i u gornjoj iz 1076. godine³). U listini iz 1173. g. navodi se pak „Gregorius Dioclitane atque Antivarine ecclesie humilis minister. . .”, a u onoj od 1199. piše: „W(ulcan) Dioclie atque Dalmatie rex. . .”⁴).

Dakle više od tih primjera nije potrebno navesti, jer upravo ovi, u kojima je izraz „atque”, nepobitno ukazuju i potvrđuju da je naš prevod i tumačenje onoga pasusa (a koji se odnosi na Petra), sasna ispravno i točno.

¹) D. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj biskupiji do polovice XIII. stoljeća, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva XIV*, Zagreb 1912, 125; F. Šišić, *Povijest Hrvata. . .*, 570; M. Mandić, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, 278.

²) „. . . Quapropter Petrum antibarensem episcopum a t q u e (S. A.) ragusanum siue alios idoneos nuncios ad nos mittere oportet, per quos de lite, quae est inter spaletanum archiepiscopum ac ragusanensem, iustitia possit inquiri ac canonice diffiniri. . .” (RD, 212). Šišić ovo isto donosi iz Jaffea osim što na kraju umjesto „diffiniri” meće „deffiniri” (*Povijest. . .*, 570, bilj. 39).

³) RD, 35, 201, 72—74, 106, 114.

⁴) L. de Thalloczy—C. Jireček—E. de Sufflay, o. c. I, 33, 39.

2.

Sada se postavlja pitanje, kada je Petar postao i dubrovački biskup?

To je prvi indirektno naslutio D. Farlati, koji iznosi kako je po vijestima nekih historičara papinski legat Gerard odobrio što su Dubrovčani skinuli svoga biskupa Vitala i postavili umjesto njega Petra⁵⁾. Samo tom prilikom ne kaže koji je to bio Petar.

Međutim ipak je bio prvi Rački, koji je to točno pogodio. Naime on je naveo kako je Dubrovnik, uklonivši Vitala (1074.), svoju crkvu povjerio „dukljansko-barskom nadbiskupu (!S. A.) Petru”⁶⁾.

Na ovo se je osvrnuo D. Gruber. On je ustvrdio da se to „iz ovoga i kasnijega pisma” (od 9. I. 1078.) „ne može zaključiti”. Pa i „koji bi razlog naveo Dubrovčane da za svoga crkvenoga glavara izaberu barskog nadbiskupa”, pita se Gruber, koji ne vjeruje da bi taj prelat „prenio svoje sjelo u Dubrovnik i tako ovaj grad učinio sjelom crkvene glave gornje Dalmacije. . . jer toga ne bi dozvolio kralj Mihalja, koji je toga mitropolita htio imati na zemljištu svoje države, a ne tuđe.” Ali ipak Gruber prihvaća mišljenje Farlatija da bi se taj biskup zvao Petar, kojega razlikuje od istoimenoga barskoga biskupa⁷⁾.

No zato Šišić piše da je na mjesto Vitala na njegovo mjesto „izabran drugi”⁸⁾, ne dajući mu ime.

Svakako je jasno da je papa Grgur VII, kada je doznao da su Dubrovčani skinuli i bacili u tamnicu svoga omraženoga biskupa Vitala II i na njegovo mjesto postavili barskoga biskupa Petra, uputio k njima svoga legata Gerarda, sipontskoga nadbiskupa, da povede o tome strogu istragu. Ujedno je poslao papa i pismo Dubrovčanima (20. IV. 1074.), u kome ih radi toga čina prekora i zapovijeda da puste na slobodu Vitala i da budu na pomoći legatu mu u njegovoj kanoničkoj istrazi. Ako pak bilo zbog kojih razloga legat Gerard ne bi mogao riješiti ove raspre, onda imaju poslati i utamničenoga i novoizabranoga biskupa k njemu u Rim da ih ispita i izreče konačnu odluku. Ne poslušaju li Dubrovčani ove njegove zapovijedi, biti će izopćeni iz crkve⁹⁾.

Što je Gerard uradio u Dubrovniku i kako se ova afera svršila? Dubrovački kroničar J. Resti iznosi kako je papinski legat odobrio ovaj postupak Dubrovčana i dao izabrati Petra za Vitalovog nasljednika. Slično kaže i Farlati¹⁰⁾.

Iz one pak isprave od 9. I. 1078. vidi se da je Petar uz barsku biskupiju zadržao i dubrovačku. Znači Vital II je uistinu odstranjen sa biskupske stolice i stoga je jasno zašto papa Grgur VII poziva u Rim samo Petra, barsko-dubrovačkog biskupa.

⁵⁾ *Illyricum Sacrum VI, Venetiis MDCCC, 55.*

⁶⁾ *Fr. Rački, Borba Južnih Slovena. . . 225.*

⁷⁾ *D. Gruber, o. c., Vjesnik. . .XIV, 122, bilj, 1, 123, 121, 124, 127.*

⁸⁾ *F. Šišić, Povijest. . ., 549.*

⁹⁾ *I. Kukuljević de Saccis, o. c. I, 148, 149; D. Farlati, o. c. VI, 55.*

3.

Međutim uskoro je, iza dolaska Petra i na dubrovačku prelatsku stolicu, nastala rasprava između splitskoga nadbiskupa i novoga dubrovačkoga crkvenog poglavara, u koju je bio izravno umiješan Petar kao barsko-dubrovački biskup a tako i sam dukljanski vladar Mihajlo. Čak je ovaj kralj tražio od pape Grgura VII palij za svoga biskupa (1077.). Zbog svega toga papa upućuje u te krajeve svoga poslanika kardinala Petra, koji je o svemu ovome izvijestio pismeno Grgura VII. No i Mihajlo je pisao papi. Kako su oba pisma bila protivrječna po svome sadržaju, a kardinal Petar još nije stigao u Rim da papu i usmeno izvijesti, to je Grgur VII pisao dukljanskom kralju Mihajlu (9. I. 1078). U tom pismu otvoreno mu je iznio kako stoje stvari u vezi priznanja njegove države kao kraljevine i pitanja dubrovačke crkve. Stoga je zatražio da mu se pošalje barsko-dubrovački biskup Petar ili drugi pogodni poslanici, sa kojima će o raspri, koja je nastala između splitskoga i dubrovačkoga poglavara¹¹⁾, moći istražiti pravdu i kanonski je riješiti (dokončati) kao i ispitati položaj njegove države. Istom tada, kada istraži stvar, moći će da pravedno udovolji Mihajlovoj molbi, što mu je želja, te da mu udijeli zastavu i palij kao najdražem sinu blaženoga Petra¹²⁾.

Na osnovu ovoga može se ustvrditi:

1) Da je Petar bio i barski i dubrovački biskup, koji je naslijedio Vitala II.

2) Da se je kralj Mihajlo upleo u spor između splitskoga i dubrovačkoga crkvenoga poglavara u interesu svoje države, jer mu je ovo ujedinjenje tih dvaju crkava i te kako odgovoralo¹³⁾.

3) Palij, koji mu je Grgur VII obećao da će mu poslati, svakako se je odnosio na Petra¹⁴⁾.

4) Stoga je i razumljivo što splitskoj crkvi nije odgovarao ovakav crkveni položaj u t. zv. Gornjoj Dalmaciji, jer su time bili ugroženi njeni interesi.

5) Kako pak i samome papi sve to nije bilo jasno, razumljivo je što je tražio da u Rim dođe ili Petar u svojstvu barsko-dubrovačkog biskupa ili umjesto njega drugi pogodni poslanici, koje će Mihajlo odobriti. Naravno da

¹⁰⁾ D. Gruber, o. c., Vjesnik. . .XIV, 123.

¹¹⁾ „... de lite, quae est inter spaletanum archiepiscopum ac ragusanum. . .” (RD, 212). Iz ovoga citata se ne može zaključiti da papa Grgur VII ne smatra i dubrovačkog prelata nadbiskupom, barem „in spe”. Uostalom mogao se je papa zabuniti kao što je to učinio u pogledu Gerarda, koga jedanput zove sipontskim nadbiskupom (1074.), a drugi puta (1076.) samo biskupom (D. Gruber, o. c., Vjesnik. . .XIV, 28, bilj. 1). Svakako se ovdje radi o raspri oko nadbiskupskih prava, kako to dobro primjećuje i M. Faber (Pravo barskih nadbiskupa na naslov „primas Srbije”, Glasnik zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini XVII (1905), Sarajevo 1906, 463, 464).

¹²⁾ RD, 211, 212.

¹³⁾ Što o tome govori D. Gruber (o. c., Vjesnik. . .XIV, 124) i M. Mandić (o. c., 278, 279, bilj. 67), ne može se prihvatiti iz već navedenih razloga.

¹⁴⁾ Poznato je da papa palij (plašt) daje svakome metropoliti napose; pa se mora sa njime i ukopati. Stoga ga svaki novi metropolita mora da zamoli od pape za sebe (D. Gruber, o. c., Vjesnik. . .XIV, 126, bilj. 4). Iako obje oznake metropolit i nadbiskup znače jedno te isto, ipak se one ne mogu naći zajedno, jer nisu svi nadbiskupi metropoliti, i to nisu oni, koji nemaju sufragana (M. Faber, o. c., Glasnik. . .XVII, 460).

su u taj grad trebali poći i splitski nadbiskup ili njegov koji izaslanik, budući da se je radilo i o njegovoj crkvi.

6) Da li su svi ovi onamo pošli i što je u Rimu riješeno, ne zna se.

7) Poznato je samo da je papa Grgur VII po povratku kardinala Petra iz Duklje i Hrvatske držao dva godišnja sinoda (27. II. —3. III. i 19. XI. 1078¹⁵).

Nažalost ništa se ne može naslutiti da li su ti sinodi vijećali i o navedenom sporu između obiju crkava.

8) Isto tako nezna se dokle je trajala ova unija barske i dubrovačke biskupije u osobi Petra, Mihajlovog štićenika i kandidata za nadbiskupski palij.

Stjepan Antoljak

MISCELLANEA MEDIAEVALIA JUGOSLAVICA

I

Slovenica

„marca Vinedorum” and „Winidorum marca”

The author again confutes the belief in the existence of the so called „marca Vinedorum” in the 7th cent., which some historians wish to identify with „Slovansko Krajino”, „Sloven March”. Speaking of the „Winidorum marca” of the 9th cent., he maintains that it neither refers to the regions of the present day Slovenia nor it is in any connection with its history.

Prince „Ingo“

Though in 1936 the Slovenian historians simply eliminated Ingo from the list of Carantanian-Slovenian princes, the author places him back on that list as the result of the study of the first class source „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”, suggesting even the possibility that „Ihon” in the so called Civedale Gospels might refer to the same „Ingo”.

II

Croatia

Who were „Lingones” of Thomas Archidiaconus?

The author equates Thomas „Lingones” with the Slavonic tribe „Lingones” who dwelled on the eastern bank of Elbe by the river Haveli. Accordingly he considers that the „Goths” of Archidiaconus with their leader „Totila” came from the region where „Linones” called by Thomas „Lingones”, had lived.

¹⁵) M. Mandić, o. c., 320.

The name of the Neretvan duke who beat the Venetian duke in the year 840 as given in various sources

In the oldest 11th cent. manuscript of the Chronicle of John Diaconus this duke is called „diuditum-sclavum”, in a later one (the first part of the 13th cent.) „Liuditum”, while in the Chronicle of Andrea Dandolo is „Diuclito sclavo”. This proves that the name has been misspelled through the negligence of the later copists of the Chronicle.

Who was the first to draw attention to the „Krajina” („March”) in the „Bašćanska ploča” (the „Table of Bashka”)?

When M. Kostrenčić in 1953., attacking fiercely the work of M. Barada „Croatian Feudal Nobility according to Laws of Vinodol”, stated that the author had arbitrarily invented this term then in sources and literature unknown organisational unit, he was ignorant of the fact that as far back as 1865 I. Crnčić had already discovered and drawn attention to it.

Whether besides the existing and known appendiculas (Appendicula, Pacta conventa, Qualiter) there was one called „Conuentio”?

On Dec. 6th 1889. L. Jelić informed F. Rački that in the manuscript of Thomas’ „Incipit istoria Salonitanorum pontificum atque Spalatensium”, which was then discovered and is now kept in the Chapter Archives of Split, he had on fol. 121 b found a „Conuentio. . .” in Gothic script, which begins with the words „Colomanus, filius Vladislai”. What Rački replied in connection with this discovery is not known, for no letter from Rački to Jelić has been preserved. It is significant that Lucius also called this appendicula „Conuentio”.

These interesting facts drew the author’s attention. So he first considered Thomas Archidiacon’s oldest manuscript kept in Split from the paleographic and diplomatic side and then studied from the same aspects the mentioned appendicula, which exists in the three oldest copies of Thomas’ original manuscript.

Examining Thomas’ manuscript the author found that folios no. 121 and 122 have not two leaves (i. e. that they were cut out and got lost) and realized the possibility that on one of those Jelić might have seen the „conuentio” mentioned by Lucius. This shows that the appendicula which stands at the end of Thomas’ Codex at Split is not identical with this „Conuentio”.

The author further takes up the problem of the phrase „X. X. X. armigeris equitum de qualibet generatione prenominata”, which appears in the appendicula printed by F. Rački in his work Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (Zagabriae 1894, 58, 59) and states that this historian, one of the greatest, could not have made a mistake in copying that number (i. e.

the mistake of writing X. X. X. instead of the usual X.). Though certain historians of today insist that this is a forgery and use all means to prove it, if we consider the above facts' and give faith to a trustworthy historian, the authenticity of the appendicula (which also can be called „conuentio") is hardly to be disputed.

III

Serbica

Is the accepted name of the first known Serbian ruler correct?

Analyzing the name „Boisesthlabus" which occurs in the famous work of Constantinus Porphyrogenetus „De administrando imperio", the author refutes the opinion that was called Višeslav and considers that its correct form was „Vojislav" (Vojslav) or possibly „Božeslav" (Božislav).

IV

Macedonica

Dating of the rising in Macedonia led by Samuilo (Samuel) and his brothers

After considering varying opinions on the dating of the rising the author refers to the text itself of the Skylitzes Chronicle which speaks of it and to a so far unnoticed passage at the end of the text („... και ταύτα μὲν συννέχουσι ᾧδε", i. e. „And so this happened. . ."). Thus the author gives the final proof that the first rising of the comitopuls David, Moses, Aroon and Samuel against the central Bulgarian power took place in 969, while the one against Byzantium occurred as late as 976.

Here are given also contemporaneous and later data from sources that support this dating.

Are the charters of Penčo and his son Pleso forgeries?

After giving various opinions on the charters of the years 994 and 1000 (?), which most historians, except F. Rački and L. Katić, consider 15th and 16th cent. forgeries, the author, having analyzed these and the charters connected with them (994—1255) from the diplomatic and chronological point of view, concludes that the „Sumihovilski cartularium" into which these charters were introduced, originated in the first part of the 13th cent. As the original text of this parchment cartularium has not been preserved and in copy it got lost from archives of the family Cindro in Split, the only existing copy is the one dating from the 17th cent. in the Lucius collection (The Chapter Archives in Split).

The author points out that most of the text of the 994 and 1000(?) years charters is not to be rejected, for it contains several verifiable data which can be accepted, especially in their toponymy. He also emphasises the fact that there exists no other charter (in the original or copy) either in Latin or in Greek except this one from the year 994. in which „imperator S. in terra Bulgarorum in caeteribusque regionibus”, i. e. Samuilò appears.

V

Bosnensia et Zachalmensia (Hercegovinensia)*The possible origin of ban Kulin*

Nobody so far has attempted to deal with this question directly. The author starts by quoting a date from the Skylitzes Chronicle, where the name of a Pechenesian chief's son is given „Γουλίνω” (Κουλίνοσ in the copies of the same chronicle from the 12th — 14th cent.); then he enumerates passages where such a name appears in other sources. He speaks of the Pechenes and their settlement in our part of the world, where they have left traces in toponyms in Serbia, Bosnia and Herzegovina. Considering all this the author suggests that there is more likelihood of ban Kulin being of Pechenesian than of Valachian origin.

The charter of the great duke of Hum Andria

Though in 1955 M. Dinić published this charter which is kept in copy in the Lucius collection in the Chapter Archives in Split, the author is publishing in a more correct form and is commenting it.

VI

Montenegrina*Whether Peter was only the bishop of Bar (1078)?*

The author analyzes the bull of the 9th Jan. 1078 which pope Gregory VII. sent to Mihael, the ruler of Duklja. Considering the word „atque” and comparing its use to that in other bulls of the 11th and 12th centuries he concludes that Peter was not only bishop of Bar but also the bishop of Dubrovnik, the fact to which pope Gregory VII. had tacitely agreed.